

1. Je zakázané šíriť a zverejňovať túto publikáciu (scan) na iných webových stránkach, ktoré nespadajú pod obec Prakovce.

2. Je zakázané predávať túto publikáciu (scan).

Scan vytvoril: Stanislav Lelák

Scan upravil: Stanislav Gattinger

1760 — 1960

**200
ROKOV
ZÁVODU
PRAKOVCE**

Celé dve storočia sa ozýva v Hnileckej doline búchanie starých hámorných kladív a moderných bucharov, pod ktorými vďaka šikovnosti a majstrovstvu prakovských robotníkov vznikali a vznikajú výrobky, ktoré v minulosti a ešte viacej dnes šíria dobré meno závodu v Prakovciach nielen v našej vlasti, ale i za jej hranicami. Presne jeden a pol storočia sledujú prakovskí taviči a zlievači tekutú žeravú masu, do vychladnutých foriem ktorej obratné ruky robotníkov vmontúvajú stroje a tieto potom putujú do všetkých kútov našej republiky a do všetkých kontinentov sveta s malým skromným štítkom, na ktorom je vytlačený názov závodu Prakovce.

Aké veci bol schopný vytvoriť pracujúci človek Hnileckej doliny a aké veľké dielo ten istý človek vytvára dnes, keď sa cíti slobodným!

Pri príležitosti priprav spomienkových osláv 200. výročia založenia prakovského závodu vznikla z podnetu vedenia závodu a menovite riaditeľa Jána Prokopa myšlienka načrtnúť v krátkosti jeho dejiny. Ide najmä o to, ukázať prakovským robotníkom, ako možnaté a svalnaté ruky ich predkov tvorili v minulosti dnešný závod a poukázať (z čoho sa už veľa zabudlo), ako títo ľudia žili v období grófov Csákyovcov, pánov Schmidtovcov a iných, lebo iba v porovnaní s podmienkami života v minulosti môže terajšia generácia a najmä mladí ľudia oceniť všetko to, čo nám poskytuje naše socialistické zriadenie.

Predkladaná práca bola napísaná za pomerne veľmi krátky čas, aby sa mohla dostať do rúk zamestnancov prakovského závodu počas spomienkových osláv v septembri 1960. Za danej situácie nebolo možné napísať takú prácu, ktorá by podávala vyčerpávajúci prehľad dejín prakovského závodu. Treba však taktiež podotknúť, že v podnikovom archíve v Prakovciach sa zachovalo veľmi málo materiálu. Niektoré údaje boli získané z archívnych fondov Štátneho slovenského ústredného archívu — banské oddelenie v Banskej Štiavnici a Štátneho archívu II. odd. v Levoči. No

pre krátkosť času ani tento materiál nebolo možné v žiadúcej miere spracovať. V budúcnosti sa autori budú snažiť ďalej zhromažďovať údaje o prakovskom závode a takto pripraviť rozsiahlejšiu prácu, v ktorej by bolo možné podrobnejšie ukázať celkový vývoj závodu a poukázať najmä na život pracujúcich, t. j. tých, ktorí tvorili skutočné dejiny závodu v Prakovciach. Vedenie závodu bude preto veľmi povďačné všetkým, ktorí ho upozornia na prípadný materiál o Prakovciach ako i všetkým čitateľom, ktorí pošlú svoje pripomienky k tejto prvej publikácii z dejín prakovského závodu. Vedenie závodu touto cestou zároveň vyjadruje úprimnú vďaku súdruhovi Lubomierovi Liptákovi, pracovníkovi Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, za poskytnuté údaje z obdobia predmníchovskej republiky a tzv. slovenského štátu, ako i všetkým ostatným, ktorí sa podieľali na vydaní tejto publikácie.

Prvú a druhú časť tejto práce napísal Pavel Hapák a zároveň spracoval i tretiu časť na základe materiálu poskytnutého L. Liptákom, kandidátom historických vied, ako i autormi Emilom Andraškom a Jánom Mazúrom, ktorí napísali poslednú časť. Fotografickú časť pripravil foto krúžok pri ZK ROH v Prakovciach pod vedením Jozefa Guspana.

I

PRAKOVCE V OBDOBÍ FEUDALIZMU
(DO ROKU 1848)

Hnilecká dolina už dávnejšie bola známa bohatými ložiskami železnej a medenej rudy. Na druhej strane tamojšie hory boli bohaté na drevo (omnoho bohatšie ako dnes), čo umožňovalo rudu taviť a získavať z nej kujninu.

Pôvodne sa železná ruda tavila v nevelkých zemných pieckach nazývaných tiež vlčimi jamami alebo pohyblivými pecami. Tieto piecky stavali blízko ložísk železnej rudy obyčajne na svahu, kde bol silný prievan. Na rozduchavanie ohňa sa niekedy používali aj ručné dúchadlá. Steny piecky po každej tavbe rozbúrali, aby sa mohla vybrať vytavená ruda (vlk), z ktorej potom ručnými kladivami sa vybíjala truska. To bola priama výroba kujného železa z rudy. Piecky neboli umiestnené zakaždým na tom istom mieste. Železná ruda sa dolovala obyčajne len povrchovým spôsobom, čo zapríčiňovalo rýchle vyčerpanie takýchto ľahko prístupných ložísk. Preto sa i piecky stavali čoraz bližšie k novým ložiskám rudy a paliva, aby sa ruda a palivo nemuseli dovážať z väčšej vzdialenosti. To by totiž bolo veľmi obťažné a pomerne v ťažšie prístupnom teréne aj dosť nákladné. Odtiaľ vznikol aj názov pohyblivé piecky.

Koncom 14. a začiatkom 15. stor. sa v Gemeri a na Spiši stretávame už s tzv. slovenskými pecami. Boli to už pomerne väčšie pece, z ktorých sa získavala i väčšia hruda železa, ktorú pred kovaním bolo treba rozsekávať obyčajne na dve časti. Slovenské pece sa stavali pri potokoch, ich dúchadlá boli väčšie a poháňali ich vodné kolesá, podobne ako hámorné kladivá.

V Hnileckej doline sa s prvou takouto slovenskou pecou stretávame r. 1435 v Gelnici, keď sa mestu vo výsadách potvrdených kráľom Žigmundom povolilo postaviť si vlastné železné hámre. Do tých čias na okolí Gelnice bola rozšírená obyčajne výroba kovov (meď). Neskôr podobné pece a hámre na blízkom okolí boli postavené v Krompachoch a vo Veľkom Folkmari. Údolia riek Hnilca a Hornádu boli od 16. stor. hlavnými

strediskami výroby železa na Spiši a významnými strediskami tejto výroby i v celoslovenskom meradle.

V obci Prakovce sa železné hámre prvýkrát spomínajú r. 1586. Založil ich známy odborník v baníctve a hámornej technike Anton Roll (Rholl). Roll bol v službách Thurzovcov, vtedy najbohatšej rodiny na Spiši, od ktorých si v uvedenom roku prenajal časť prakovského chotára (najmä lesy) ležiacu medzi cestou, ktorá vtedy viedla z Gelnice do Medzeva a lesnou cestou z Helcmanoviec do Gelnice. Neskôr Roll kúpil za tisíc zlatých dukátov celý prakovský chotár, čo mu umožnilo ešte vo väčšej miere rozšíriť banský a železiarsky priemysel nielen v Prakovciach, ale aj na okolí. Toto zároveň napomohlo aj rozšíreniu lesných prác a uhliarstva, lebo hámre potrebovali uhlie.

Lenže hámre v Prakovciach nepracovali stále. Súviselo to s nedostatkom limonitu na blízkom okolí a siderity sa v slovenských peciach spracúvali ťažšie. Preto sa i Rollovci zameriavali viac na výrobu medi najmä na okolí Margecian (odtiaľ pochádza i názov obce Rolova Huta). Grófska rodina Csákyovcov, ktorá sa v 17. stor. stala veľmi zámožnou a do vlastníctva ktorej sa dostali i Prakovce, neprejavovala vždy dostatočný záujem o výrobu železa v tejto obci. Až v druhej polovici 18. stor., keď sa na Slovensku (i na južnom Spiši) urýchlene začína rozvíjať železiarsky priemysel, Prakovce sa postupne opäť stávajú významným centrom tohto priemyselného odvetvia v Hnileckej doline.

Od r. 1760 železiareň v Prakovciach, ktorá mala slovenské pece a hámre, pracuje už permanentne, t. j. bez väčších prestávok. Jej význam vzrastá najmä od konca 18. stor., keď sa celá Hnilecká dolina stáva dôležitým článkom železiarskeho priemyslu na Slovensku. V Stratenej málo výnosné mediarske hámre boli prestavané na hámre železiarske. Poniže došinskej vysokej pece, prvej na Slovensku, ktorú vystaval majster Fischer r. 1680, bratia Palzmanovci stavajú taktiež hámre na výrobu železa, ktoré odvtedy boli známe ako Palzmanská Huta (v blízkosti Mlyniek). S menšími hámrami v Hnileckej doline sa ďalej stretávame v Hnilci, Nálepkovce (predtým Vondrišiel), Starej Vode, v Mníšku nad Hnilcom, na okolí Gelnice (Gelnická Huta, Matilda Huta a Mária Huta) a v Jaklovciach.

Zo všetkých týchto železiarskych podnikov sa najviac rozvinula železiareň v Prakovciach, a to z toho dôvodu, že rodina Csákyovcov, ktorej tento podnik patrilo, mala na okolí Prakoviec a Kojšova rozsiahle bohaté lesy, ktoré nebolo možné speňažiť inak ako využívaním dreveného uhlia pri výrobe železa. Na blízkom okolí sa nedalo predať veľa dreva. Jeho prípadný zvoz vozmi do južnejších oblastí Uhorska by bol veľmi nákladný a nevýnosný. Na druhej strane sa po Váhu a Dunaji, ako aj po Tise z horných oblastí Slovenska a Zakarpatska dopravovalo veľa

dreva a táto doprava bola veľmi lacná. V druhej polovici 18. stor. otázka speňaženia lesov bola nanajvýš aktuálna u všetkých statkárov a snažili sa ho využívať v čo najväčšej miere. Práve preto v uvedenom období si nedávali stavať vysoké pece a hámre tí statkári-feudáli, ktorí mali bane, ale tí, čo mali lesy. Takými boli i Csákyovci, ktorí mali síce vlastné bane, ale časť železnej rudy kupovali od rozličných drobných ťažiarov z okolitých obcí.

Druhou príčinou, prečo sa práve železiarni v Prakovciach podarilo zo všetkých podnikov v Hnileckej doline najviac rozvinúť, bola skutočnosť, že Prakovce sa zameriavali na výrobu takých druhov železa, ktoré na blízkom okolí mali vždy dostatočný odbyt. Išlo tu predovšetkým o výrobu veľmi jemných železných prútov a tyčí na výrobu drôtu, ktorá bola sústredená najmä v Gelnici, ako aj rôznych špeciálnych druhov tyčového a iného železa, ktoré kupovali kováči na blízkom okolí, najmä však cechovní majstri z Gelnice. Prakovské železo bolo v tomto ohľade považované za najkvalitnejšie. Kováči, ktorí vyrábali klince, krúžky, poľnohospodárske a iné náradie, boli sústredení so svojimi hámrami a drobnými kováčskymi dielňami pri rieke Hnilec a pri potokoch od obce Hnilec až po Jaklovce. No najviac ich bolo pri horských potokoch na území medzi Gelnicou, Veľkým Folkmarom, Košickými Hámrami, Malým Folkmarom, Kojšovom a Matilda Hutou. Ďalšie podobné stredisko kováčov bolo v Nižnom a Vyšnom Medzeve, obyvateľstvo ktorých sa ešte i dnes (pravda, v zdokonalenej forme) zaoberá výrobou motýk, rýľov, krompáčov a iných nástrojov.

Nemožno ignorovať ani skutočnosť, že Csákyovci viedli svoj závod vždy vo vlastnej réžii a nikdy ho nedávali do prenájmu. Z príkladov ostatných železiarskych závodov na Slovensku vieme, že mnohí statkári sa veľmi málo starali o vlastné hámre. Za určitý poplatok ich dávali do prenájmu rozličným podnikateľom a špekulantom, obyčajne na obdobie troch rokov. Výsledky bývali spravidla také, že nájomníci, ktorí prenajímali hámre na také krátke obdobie, často neprejavovali nijaké snahy zlepšiť celkovú výrobu. Išlo im predovšetkým o to, aby za tento krátky čas pri čo najnižších nákladoch vyťažili z podniku čo najviac zisku. Takéto hámre obyčajne patrili medzi slaboprosperujúce, technicky boli veľmi zaostané a neraz boli temer v dezolátnom stave.

Roku 1801 zaviedli v Prakovciach ako osobitné výrobné odvetvie zlievanie. Zlievárenská dielňa bola spojená so zámočnickou. Zlievali sa tu rozličné predmety, ako napr. šporákové platne, rozličné súčiastky pre vlastnú potrebu, napr. pre opravy hámrov, ďalej pre opravy prípadne i celé zariadenia mlynov na panstve Csákyovcov, ako aj pre okolitých zákazníkov.

Zásadný obrat v zlievaní a v celkovom rozvoji závodu v Prakov-

ciach nastal po r. 1810. Vtedy namiesto dovtedajších slovenských pecí bola postavená vysoká pec (Huta Ludmila — pomenovaná podľa Ludmily Lazanskej, manželky grófa Štefana Csákyho). Výška vtedajších vysokých pecí na Slovensku sa pohybovala okolo 6—7 metrov. Táto vysoká pec nielenže vyrábala surové železo pre hámre, ale priamo z vysokej pece sa tu zlievali hotové výrobky, počet ktorých sa od týchto čias veľmi rozmnožil. Csákyovci využili situáciu, ktorá nastala v súvislosti s napoleónskymi vojnami, keď ceny železa rýchle stúpali, čo mnohých majiteľov železných hámrov i na Spiši povzbudilo k aktívnej činnosti v tomto smere. No nielen na Spiši. R. 1808 založili majitelia hámrov železorudných baní a lesov v Muránskej doline tzv. Muránsku úniu a r. 1811 v údolí riek Rimavy a Rimavice vznikla tzv. Rimavská koalícia, ktoré už úplne prešli na vysokopecný spôsob tavby železnej rudy a takto značne rozšírili výrobu.

Zariadenie v Prakovciach, postavené r. 1801, prípadne v spojitosti s výstavbou vysokej pece r. 1810, zostalo až na niektoré nepatrné zmeny až do r. 1843. Do tohto obdobia sa v Prakovciach spomína jedna vysoká pec, pri ktorej bola zlieváreň so zámočnickou alebo tzv. strojárskou dielňou, tri skujňovacie vyhne, v ktorých sa zo surového železa vyrábala hrubá kujnina, a nakoniec jeden hámor na preťahovanie železa, tzv. Streckhammer (v Hnileckej doline nazývaný perlíkový), to je taký hámor, v ktorom sa zo železných cáglav vyrobených v skujňovacích vyhniach kovali železné tyče, prípadne i jemnejšie železné prúty. V septembri r. 1842 sa tu stretávame i so špeciálnym hámrom na výrobu rozličných nástrojov a predmetov (tzv. Zeughammer — nástrojársky hámor) pre vlastné bane (železné klíny, dláta, krompáče a pod.), pre povozníkov na csákyovskom panstve, ktorí či už ako samostatní povozníci alebo domáci služobníci (bíreši) vozili železnú rudu, uhlie, drevo a železo, (osi, ostatné súčiastky pre vozy a pod.) a, samozrejme, i potrebné zariadenie do vlastného závodu. Pre odbyt sa v tomto hámri v uvedenom období vyrábalo pomerne ešte veľmi málo. Išlo tu prevažne o výrobu pluhového železa a troch druhov lemešov — uhorských, poľských a štajerských. Tento hámor sa nachádzal pri obci Kojšov a pracovali v ňom chudobní kováči z okolia, ktorí nemali vlastné továrne.

Koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov minulého storočia sledujeme pomerne urýchlený rozvoj železiarskeho priemyslu na Slovensku. Zapríčinil ho rozvoj vnútorného trhu v období, keď sa feudálne vzťahy čoraz rýchlejšie rozkladali, a na druhej strane dozrievali podmienky pre nastolenie kapitalistických výrobných vzťahov, čo sa v podstate uskutočnilo v revolučných rokoch 1848—1849. V tomto období máme na Slovensku okrem už spomínanej Muránskej únie a Rimavskej koalície ucelený a pomerne vyspelý železiarsky komplex na Po-

hroní (Hronec a okolie). V Štítnickej doline vznikla tzv. Štítnická konkordia (Štítnik, Kunova Teplica), surové železo ktorej sa vozilo do valcovní v Pátkostolí (Pécs — v južnej časti Zadunajska, teraz v Maďarskej ľudovej republike). V údolí Slanej, resp. na východ od Rožňavy v tomto období vyrástlo z dovtedajších menších hámrov niekoľko pomerne väčších železiarskych závodov (Vlachovo, Betliar, Brzotín, Vichtelka-Gombasek, Drnava a iné), ktoré v celouhorskom meradle hrali významnú úlohu. Úspešne sa rozvíja železiarsky závod v Krompachoch. Na Slovensku vznikajú prvé významnejšie valcovne, v ktorých sa vyrábali plechy a tyčové železo. V r. 1836—1837 zaznamenávame v Hronci a Stratenej pri vysokých peciach prvé pokusy používania horúceho vzduchu u nás, čo malo veľmi kladné výsledky. Spotreba dreveného uhlia sa tým znížila asi o štvrtinu a zároveň vzrástla i celková výroba vysokej pece.

Roku 1843 sa uskutočnila prestavba pece v Prakovciach; bola prispôbená na valcové dúchadlo. Predtým sa používali len drevené skriňové dúchadlá. Zároveň bolo zavedené ohrievanie vháňaného vzduchu pomocou unikajúcich kychtových plynov, ktoré sa už teraz zadržovali a odvádzali do osobitného priestoru na kychte vysokej pece, kde bolo umiestnené potrubie, ktorým sa odvádzal vzduch od dúchadla k formám. Až neskôr bol tento ohrievací aparát zrekonštruovaný, a to tak, že kychtové plyny sa odvádzali osobitným potrubím dolu a v zvláštnej komôrke ohrievali vháňaný vzduch tesne pred formami. V súvislosti s týmto bola r. 1843 vybudovaná aj pomerne dokonalejšia zlieváreň, rozsah výroby ktorej podstatne vzrástol. Vtedy tu bola postavená i prvá kuplová pec.

V tomto období boli zrekonštruované i všetky tri skujňovacie vyhne, ktoré začali vyrábať kujninu nielen pre kovárne, ale i pre valcovňu plechov, ktorá bola vtedy v Prakovciach postavená po prvýkrát. Táto valcovňa do revolúcie r. 1848 pre nedostatočné prispôsobenie k pohonnej sile, t. j. k vode, nepracovala stále. Hnilec vždy neposkytoval dost vody pre poháňanie vodných kolies. R. 1852 nachádzame tu už vodnú turbínu typu Yonwal, ktorá počas celého roka zaistovala už pomerne dlhšiu prevádzku uvalcovne, než predtým, keď valcovňa bola poháňaná obyčajným vodným kolesom.

Táto prvá valcovňa ešte nemohla vyrobiť toľko železných tyčí, aby vytlačila z prevádzky hámre. Vo valcovni sa vyrábali iba plechy, ktoré sa dovtedy vyhotovovali iba kovaním, a neskôr i tenšie valcované koľajnice, kým tyčové železo a i iné rozličné druhy železa, napr. špeciálne železo na výrobu obručí, motýk a pod. sa i naďalej vyrábali v prevažnej väčšine len v hámroch. Počas tejto rekonštrukcie bol tu postavený aj hámor na výrobu tzv. cánového železa (Zainhammer), t. j. tenkých železných prútov z veľmi kvalitného železa, ktoré sa používali výlučne

len na výrobu drôtov, klincov, prípadne hrubších remeselníckych ihliel a iných výrobkov kováčov na blízkom okolí. O tom, že záujem o takýto druh železa bol veľký, svedčí i skutočnosť, že napr. r. 1848 v období 45 týždňov, počas ktorých bol hámor v prevádzke, vyrobilo sa tu 1427 viedenských centov (t. j. 816 q, lebo 1 viedenský cent sa rovná 56 kg a 1 funt 56 dkg) takýchto prútov, čo ani zďaleka nestačilo kryť vtedajší dopyt.

Aby sme mali aspoň čiastočnú predstavu o tom, čo, v akom množstve a za akých podmienok sa vyrábalo v prakovskom závode v období do revolúcie 1848 i počas nej, uvedieme aspoň niektoré údaje, ktoré sme doteraz mohli získať. (Množstvo výroby je uvedené vo viedenských centoch a spotreba dreveného uhlia v mericiach.)

Vysoká pec

Rok	Počet týždňov v prevádzke	V ý r o b a			Spotreba dreveného uhlia na 1 vied. cent surovej výroby
		surového železa	zlievárenských výrobkov	Spolu	
1820	26	6 701	551	7 252	2,5
1822	26	6 429	611	7 040	2,4
1829	26	7 164	657	7 821	2,2
1830	32	11 094	721	11 815	2,0
1844	?	?	?	8 655	1,6
1846	?	?	?	20 450	?
1847	?	?	?	23 557	?
1848	38	14 807	2 555	17 362	1,85
1849	40	15 409	2 533	17 942	1,7

Z uvedenej tabuľky vidieť, že vysoká pec značnú časť roka nebola v prevádzke. Príčinou toho bola skutočnosť, že dúchadlo bolo poháňané vodným kolesom, výkon ktorého závisel od stavu vody v Hnilci. Vysoká pec bola v prevádzke obyčajne od apríla do októbra a niekedy až do novembra. No ani vodné koleso nebolo vždy umiestnené tak, aby mohlo nerušene pracovať. Až v polovici r. 1844 v rámci spomínanej rekonštrukcie vodné koleso bolo umiestnené pomerne lepšie pri nevelkej vystavanej hati. Údaje od polovice r. 1844, keď bola daná do prevádzky zrekonštruovaná vysoká pec, jasne ukazujú rýchly vzostup výroby oproti predchádzajúcim rokom a na druhej strane i čiastočný pokles spotreby paliva v dôsledku počiatočného zavádzania ohrievaného vzduchu. Vzostup spotreby paliva a čiastočný pokles surovej výroby v rokoch revolúcie bol zapríčinený tým, že sa vtedy v Prakovciach liali delové hlavne, gule, lafety a iné predmety pre revolučnú armádu. Prvú batériu diel odovzdali armáde v októbri 1848.

Tri skujňovacie vyhne

Rok	Počet týždňov v prevádzke	Výroba kujniny	Spolu	Spotreba drev. uhlia na 1 vied. cent výroby	Prepal v %
1820	39	1793	— 5 231	5	26,95
	40	1791		5	25,5
1822	39	1647	— 4 612	5	25,5
	40	1605		5	25,0
	46	1444		5	25,0
1829	41	1563	— 6 013	5	25,0
	36	1974		3,5	28,8
	36	2052		3,5	28,9
1830	36	1987	— 6 543	3,7	29,2
	36	2183		4,4	29,0
	37	2235		4,5	29,1
1848	38	2125	— 6 633	4,5	29,1
	39	1902		2,73	25,9
	41	2042		3,45	27,2
1849	47	2689	— 8 159	3,25	26,0
	46	2887		2,75	27,0
	45	2683		3,25	26,0
	42	2589		3,25	25,25

Hámor perlíkový

Rok	Počet týždňov v prevádzke	Množstvo výroby	Spotreba drev. uhlia na 1 vied. cent výroby	Prepal v %
1820	40	984	3	8,0
1822	38	907	3	7,0
1829	34	959	2	7,9
1830	35	884	2,14	7,13
1848	47	2 493	1,2	4,5
1849	45	2 600	1,08	3,25

Hámor cánový

Rok	Počet týždňov v prevádzke	Množstvo výroby	Spotreba drev. uhlia na 1 vied. cent výroby	Prepal v %
1848	45	1 427	2,0	0,5
1849	43	1 278	2,3	0,49

Hámor nástrojársky

Rok	Počet týždňov v prevádzke	Množstvo výroby	Spotreba drev. uhlia na 1 vied. cent výroby	Prepal v %
1848	od marca do decembra	425	2,16	9,5
1849	od februára do septembra tiež v decembri	404	2,25	7,0

Z uvedených údajov vidieť, že čo do spotreby paliva po uskutočnení spomínanej rekonštrukcie v r. 1843—1844 nastali tu pomerne veľmi dôležité zlepšenia. Musíme však pritom brať do úvahy, že výška spotreby paliva niekedy závisela aj od toho, aké uhlie sa používalo. V hámroch bolo vždy výhodnejšie používať mäkké uhlie, t. j. vyrobené z ihličnatého dreva, a to nielen pre nižšiu spotrebu paliva, ale i pre dosiahnutie lepšej kvality kujniny, resp. kovaných výrobkov.

V zlievárni sa ešte pred rekonštrukciou r. 1843 vyrábali také vtedy dôležité výrobky, ako napr. platne rozličných druhov (šporákové a iné), stĺpy a rozličné kríže i náhrobníky, hámorné kladivá a súčiastky pre hámre, stupové podložky pre tlčiarnu rudy, šaboty, roštové tyče, mlynské kamene (ide tu o kamene z liatiny), valce, vodné nádrže, rozličné strojové súčiastky a ďalšie podobné výrobky, ktoré sa vyrábali buď pre potrebu vo vlastných hámroch, resp. baniach, alebo pre erárne a iné bane a hutu v Smolníku, Štóse, Zlatej Idke a inde. Tieto výrobky boli potrebné i pre ostatné menšie i väčšie podniky a dielne, a to nielen na blízkom okolí, ale dokonca aj v Košiciach a najmä v Solivare pri Prešove, kde sa takmer všetko liatinové a železné zariadenie objednávalo výlučne z Prakoviec.

Zlievárenské výrobky do r. 1848 nikdy netvorili významnejšiu položku odbytu železiarskeho závodu v Prakovciach, lebo zlieváreň bola vybudovaná predovšetkým pre domácu potrebu. V tomto období sa zo vzdialenejších miest nedovážali takmer nijaké súčiastky pre potreby tej-ktorej železiarne a obyčajne každý takýto podnik (tým viac, keď bol príliš vzdialený od väčších priemyselných stredísk, ako bola napr. Budapešť, Viedeň, Vítkovice a pod.), bol sebestačný, prípadne sa tieto súčiastky kupovali v pomerne vyspelejších zlievárnach na blízkom okolí. Podstatnú položku odbytu prakovského závodu tvoril predaj hrubej kujniny a železných tyčí, resp. jemných železných prútov.

Už v r. 1820—1822 poznáme obchodné sklady prakovského železa v Košiciach a Medzeve a neskôr nachádzame podobný sklad v Prešove. Tieto sklady boli pravidelne zásobované požadovaným množstvom a druhmi železa, kovaných, resp. valcovaných plechov, železiarskych a zlievárenských výrobkov. Košický a prešovský sklad zásobovali domácich i okolitých kováčov a zámočníkov, prípadne vedúci týchto skladov zaobstarávali aj potrebné zariadenie pre mlyny, vodné pily a iné podniky, ako napr. pre menšie priemyselné podniky v Črmeľskom údolí pri Košiciach, i pre tamjší cukrovar a kľincovňu, ktorá sa začala stavať r. 1846 (dokončená bola v máji 1848) a bola zásobovaná tyčovým železom z Prakoviec. Prvú objednávku na 37 viedenských centov (20 q) kovaného železa dostal prakovský závod koncom r. 1847, keď kľincovňa začala výrobu. V ďalšom období táto kľincovňa odoberala ročne stovky centov železa. Z košického

a prešovského skladu železo rozvážali drobní obchodníci po celom okolí a dokonca cez Bardejov do Haliče, napr. do poľského mestečka Dukla.

Sklad v Medzeve zásoboval výlučne len tamojších kováčov. Tento však čoskoro zanikol, lebo tamojší kováči si objednávali železo sami prostredníctvom priekupníkov alebo prostredníctvom pomocníkov z Prakoviec, Kojšova, Helcmanoviec a iných obcí. Okrem toho niektorí zámožnejší medzevskí kováči ako Krupicz, Gedeon Partl, Tischler, Böhm a niektorí iní dovážali z Prakoviec toľko kujniny a tyčového železa, že ho predávali i ostatným kováčom, takže udržiavanie vlastného skladu nebolo v tridsiatych a štyridsiatych rokoch minulého storočia pre prakovskú železiareň žiadúce a prospešné.

V uvedenom období veľa železa odoberali i mnohí obchodníci z Košíc, Prešova, Bardejova, Sabinova, Kežmarku, Spišskej Novej Vsi, poľskej Haliče, Kropach, Gelnice, Štôsu, Smolníka a niektorých vzdialenejších miest napr. až zo Szatmárskej župy a v značnej miere i obchodníci z Debrecína, nehovoriac už o drobných kováčoch a iných majstroch z celého okolia. Značnú časť kovaného železa odoberali i povozníci, ktorí ho odvážali dokonca až na Dolnú zem a späť privážali obilie a iné poľnohospodárske výrobky. Takými povozníkmi, ktorí samostatne rozvážali po Uhorsku prakovské železo, boli mnohí poddaní roľníci najmä z obcí Prakovce, Kojšov, Helcmanovce, Žakarovce, Nižné a Vyšné Slovinky, Košické Hámre, Jaklovce, Malý a Veľký Folkmar. Zo vzdialenejších obcí tu stretávame i po celom Uhorsku známych povozníkov z Polomy a Rožňavy.

Závod v Prakovciach predával i surové železo, a to nielen pre hámre na Slovensku, ale i mimo jeho územia. R. 1818 gróf Forgách kúpil 606 viedenských centov surového železa pre svoje hámre v Kružľovskej Hute a Bartošovciach (okres Bardejov) a r. 1820 kúpil pre tie isté hámre rovných 1000 viedenských centov surového železa. R. 1843 vznikla v Medzeve obchodná spoločnosť, ktorú vytvorili dvaja tamojší zámožní hámorníci — Matej Tischler a Ján Gedeon Partl — a ktorá si založila vlastné hámre v Nálepkove, kde sa vyrábalo tyčové železo pre medzevských kováčov takmer výlučne z prakovského surového železa.

Po spomínanej rekonštrukcii v r. 1843—1844 podstatne vzrástla výroba surového železa v Prakovciach i preto, že v uvedenom období veľmi rýchlo rástol i dopyt po ňom. Napr. pre hámre v Nálepkove sa r. 1847 predalo dovedna 3713 viedenských centov a r. 1847 1413 viedenských centov surového železa z Prakoviec. Značné množstvo surového železa kupoval i Otokar Jakobs pre svoje hámre v Matilda Hute, napr. r. 1846 až 2340 viedenských centov, r. 1847 564 viedenských centov a v nasledujúcom roku 735 viedenských centov. Pre hámre v Betliari

(okres Rožňava) sa r. 1846 predalo 4500 viedenských centov, pre hámre vo Vyšnej Jablonke (okres Humenné) 60 viedenských centov, pre nástrojárne grófa Königsegga v Žatci 500 viedenských centov a pre Vitkovičké železiarne 6000 viedenských centov surového železa atd. Kováčski majstri v Gelnici a na okolí odoberali len veľmi nepatrné množstvo surového železa. Prakovské surové železo podobne ako krompašské. bolo v celej monarchii považované za mimoriadne kvalitné, preto i jeho ceny boli pomerne najvyššie a o jeho odbyt nebolo núdze. Skúšky s týmto železom sa robili i v Ganzovej zlievárni v Budíne.

* * *

Pri sledovaní dejín železiarskeho závodu v Prakovciach do r. 1848, t. j. do zrušenia poddanstva, nemožno zabúdať ani na tých, ktorí tieto dejiny v skutočnosti vytvárali, ktorí svojou namáhavou prácou šírili slávu prakovského železa po širokom okolí a ktorí vytvárali bohatstvo grófa Csákyho. Boli to robotníci z Prakoviec a sčasti i zo susedných obcí. Napríklad mnohí uhliari pochádzali z obce Kojšov, na okolí ktorej sa páčila asi polovica celej spotreby uhlia pre závod. Z mozoľov týchto ľudí získal gróf Csáky napríklad r. 1829 čistých 53 201 zlatých, v nasledujúcom roku 32 167 zl., r. 1848 už 105 280 zl. a r. 1849 až 119 352 zl. čistého zisku. Za to však za dvanásťhodinový pracovný čas (pracovalo sa na dve smeny) dostal robotník pri vysokej peci v prvých rokoch jej prevádzky 18 grajciarov. Kováči v hámroch (to bola najťažšia práca, ktorú mohol vykonávať obyčajne len vyučený robotník) dostávali za 1 viedenský cent výrobkov takisto 18 grajciarov, pomocní kováči 15, kuriči 7 až 8, taviči 5 a pomocní robotníci 4 až 5 grajciarov. Denná mzda posledných sa pohybovala okolo 10—15 grajciarov, kým vedúci majster zarobil v hámri obyčajne 1 zlatý (jeden zlatý sa do r. 1858 rovnal 60 grajciarom).

Začiatkom dvadsiatych rokov 19. stor. baníci dostávali za 1 viedenský cent vyťaženej železnej rudy obyčajne po 4 až 5 grajciarov, r. 1830 po 3—7 a v r. 1848—1849 prevažne po 6 grajciarov a len veľmi zriedka po 9 grajciarov. V štyridsiatych rokoch minulého storočia to vychádzalo priemerne po 30 až 40 grajciarov denne, pričom treba mať na mysli rozdiel medzi mzdou majstra a obyčajného robotníka. Práca v bani bola považovaná vždy za najťažšiu a najnebezpečnejšiu. Majitelia baní lutovali dávať potrebné množstvo dreva na výdrevu a iné bezpečnostné opatrenia. Baníci niekedy pracovali vo vode a o ich zdravotný stav sa nik nestaral. V Prakovciach v tomto období nebola ešte ani bratská pokladnica. Ruda sa dobýjala krompáčmi, dlátami a pod. a vyvážala sa v drevených vozíkoch prípadne v obyčajných truhlách, ktoré ťahali baníci po drevených cestách v štôlniach (ak, pravda, takéto boli)

alebo sa vynášala ručne až von, keďže v železorudných baniach neboli nijaké výťahy, o nejakých koľajniciach už ani nehovoriac. Tieto zlepšenia boli iba v erárnych zlatých a strieborných baniach.

Najnižšie mzdy mali uhliari. Pri neobmedzenom pracovnom čase (uhliari boli v lese obyčajne po celý týždeň) dostávali napríklad za jednu mericu uhlia (asi 0,25 metrov kubických) začiatkom 19. stor. 3–5 grajciarov, r. 1820 5 až 6, r. 1822 7–8 grajciarov a r. 1830 6 grajciarov. Avšak hodnota peňazí nebola stála, lebo v niektorých obdobiach sa vydávalo príliš veľa papierových peňazí, ktoré neboli ničím kryté. R. 1848, keď hodnota nových peňazí značne poklesla, kým na druhej strane v dôsledku vojnových udalostí sa zvýšili ceny, uhliari na Csákyovskom panstve v Prakovciach dostávali za mericu uhlia po 8–9 grajciarov a v Kojšove 8–10 grajciarov. R. 1849 tieto mzdy už nepresiahli hranicu 8 grajciarov. Podľa vtedajšieho spôsobu práce na jedného uhliara pripadli denne 2 merice uhlia a len výnimočne o niečo viac. Drevorúbači, práca ktorých bola omnoho ťažšia, zarábali viac. Ich práca bola tiež úkolová a boli platení od siahly.

Csákyovci vedeli veľmi šikovne využívať biedny ľud na okolí. Keďže poddaní nemohli byť riadne využití na grófskych poliach, pretože v horách bolo tu pomerne málo úrodnej pôdy, nútili poddaných dokonca ešte i v štyridsiatych rokoch minulého stor., t. j. už tesne pred revolúciou, ktorá zničila poddanstvo, aby v rámci svojich poddanských povinností (t. j. povinne odpracovať určitý počet dní do roka na panskom) vozili železnú rudu, uhlie, železo, rúbali drevo a dokonca aby pracovali i v baniach. Čiže títo ľudia pracovali úplne zadarmo. Iba stáli robotníci v hámroch, baniach, prípadne i uhliari neboli poddanými.

Uvedené čísla hovoria ešte veľmi málo o postavení pracujúcich, kým nepoznáme reálnu hodnotu týchto zárobkov, t. j. čo si robotník mohol za zarobené peniaze kúpiť. Preto porovnajme ceny niektorých dôležitých poľnohospodárskych a iných výrobkov, ktoré gróf Csáky dával svojim robotníkom a majstrom v závode, ako i baníkom a uhliarom namiesto určitej časti ich mzdy. Robotníci totiž dostávali časť mzdy v naturáliach a druhú časť v peniazoch.

Rok	Pšenica	Žito	Ovos	Bryndza	Soľ
	(jedna merica)			(jeden funt=56 dkg)	
1829	9 zl.	7 zl.	2 zl.	12 gr	9 gr
1830	12 zl.	9 zl.	3 zl.	12 gr	9 gr
1848	14 zl.	9 zl.	3 zl.	?	9 gr

Tieto vysoké ceny bolo možno udržiavať práve v takej biednej a na poľnohospodársku výrobu chudobnej obci, akou boli práve Prakovce. Pri tom treba mať na mysli, že v suché a neúrodné roky tieto ceny boli ešte

vyššie, nehovoriac už o období epidémií, ako napr. r. 1831, keď viazol obchod a chudobní slovenskí roľníci a bezzemkovia nesmeli odchádzať na žatevné práce do južných oblastí Uhorska.

Robotníci v Prakovciach, aby mohli vyžiť, po svojej práci, prípadne počas zastavenia prevádzky vysokej pece alebo hámrov v dôsledku nedostatku vody v Hnilci pre poháňanie vodných kolies, pracovali so svojimi rodinami na nevelkom poličku. Ak nemali vlastné pole, najímali si kus poľa od grófa. Csákyovci, podobne ako aj iní podobní statkári-podnikatelia, takýto stav u svojich robotníkov iba podporovali. Dávali im do prenájmu malý kus pôdy len preto, aby ich udržali v svojich závodoch najmä počas letných poľnohospodárskych prác, keď veľké skupiny slovenského obyvateľstva odchádzali na Dolnú zem na žatevné práce, aby si zabezpečili lepšiu obživu cez zimu.

II

OD ZRUŠENIA PODDANSTVA DO VZNIKU ČSR (1848-1918)

Revolúcia v Uhorsku r. 1848 znamenala zrušenie starých feudálnych výrobných vzťahov a nastolenie nových, pokrokovejších kapitalistických výrobných vzťahov. Tým boli vytvorené oveľa priaznivejšie objektívne podmienky pre celkový rozvoj priemyslu v krajine i železiarskeho priemyslu na Slovensku.

V Uhorsku vzniká celý rad priemyselných podnikov, ktoré potrebovali čoraz viac železa a zliavárenských výrobkov. Zrušenie poddanstva a pomerne urýchlený rozvoj kapitalizmu v poľnohospodárstve vyvolali tiež zvýšenú spotrebu železa. Bolo tomu tak napr. i na majetkoch grófov Csákyovcov. Do revolúcie r. 1848 na veľkostatkoch pracovali poddaní obyčajne s vlastným poľnohospodárskym inventárom, preto si veľkostatkári a ich správcovia zabezpečovali iba nevyhnutný inventár. Po revolúcii sledujeme už proces doplňovania tohto inventára a na druhej strane badať zvýšenú spotrebu poľnohospodárskeho náradia i u roľníkov, najmä zámožnejších.

Najviac poľnohospodárskeho náradia na Slovensku a v Uhorsku vôbec vyrábali práve medzevskí kováči, v menšej miere i kováči v Košických Hámroch v tamojších nástrojárnach Otokara Jakobsa, ďalej kováči na okolí Gelnice a od druhej polovice 60. rokov minulého storočia i nástrojárne v Bukovci a Hýľlove (okres Košice). Všetky tieto dielne v značnej miere spracovávali kované železo z Prakoviec. Na okolí Gelnice sa po r. 1849 medzi tamojšími kováčmi, ktorých sa napočítalo okolo 300, veľmi rozmáhala výroba železných krúžkov a reťazí, klincov (veľmi známa bola klinciareň rodiny Valkovcov v Gelnici), drôtu a podobne. Tischlerovci v Nálepkove nielenže naďalej rozvíjali výrobu kujniny, ktorú dodávali pre medzevských kováčov, ale zaviedli tam dokonca aj výrobu veľmi známych vondrišelských pekáčov. Toto všetko opäť iba prospievalo rozvoju prakovského závodu, odkiaľ sa dodávala takmer všetka spotreba surového železa pre hámre v Nálepkove. Hámre Otokara Jakobsa v Matilda Hute a Košických Hámroch ešte zvýšili výrobu kujniny, čo opäť viedlo

k zvýšenému dovozu surového železa z Prakoviec. R. 1850 Jakobs kúpil z Prakoviec takmer 2000 viedenských centov surového železa. Nakoniec však celý problém vyriešil tak, že r. 1852 postavil v Košických Hámroch vysokú pec, ale ani potom nemohol prestať dovážať surové železo z Prakoviec, tým menej potrebné zlievárenské súčiastky pre svoj podnik. Železiarne grófa Mitrowského r. 1850 kúpili z Prakoviec viac ako 3000 viedenských centov surového železa. Vo Vítkoviciach, Frýdlante a Štefanove na Morave prakovské surové železo si aj naďalej udržiavalo svoju dobrú povesť. Obchodná firma Diener a syn z Liptovského Mikuláša, ktorá spolu s podobnou firmou Ballo vyvážala prevažnú väčšinu surového železa zo Slovenska na Moravu a do Sliezska, prípadne do Pešti a Páti-kostolia, kúpila len v októbri 1850 až 5 000 viedenských centov surového železa. Prakovský závod zásoboval surovým a kovaným železom i manufaktúru Fridricha Fuchsa na výrobu železného drôtu a reťazí v Levočských Kúpeloch.

Dopyt po železe hneď v prvých rokoch po revolúcii bol taký veľký, že to viedlo v niektorých prípadoch dokonca i k poklesu jeho kvality. No železa bolo treba stále viac. Vedúci skladu prakovskej železiarne v Košiciach Willi Kollmann vo svojom liste riaditeľovi závodu Karolovi Flachbarthovi zo dňa 17. septembra 1851 okrem iného napísal, že „táto oblasť (t. j. okolie Košíc — P. H.) robí kolosálne požiadavky na železo“. Kollmann prejavuje okrem iného veľký záujem i o pluhové železo. Košická klinciareň r. 1849 objednala z Prakoviec 363 viedenských centov kujniny a železných tyčí, r. 1850 už 546 viedenských centov a v nasledujúcich rokoch objednávky stále vzrastali. Veľké množstvo železa z Prakoviec kupuje veľká obchodná firma v Košiciach J. Gottfried Baszel a syn, ktorá spolu s Kollmannom odoberala v prvej polovici 50. rokov minulého storočia asi tretinu všetkej kujniny vyrobenej v prakovských skujňovacích vyhniach. Z Prešova tu možno spomenúť veľkoobchodníka Antona Goldbechera. Auer, Farkas, Jurenák a iní debrecínski obchodníci rozvážajú prakovské železo a plechy po celom Zátisí. R. 1850 sa v Medzeve opäť stretávame so skladom prakovského závodu. Medzevskí kováči, kým ešte boli v cechoch, t. j. keď obsah ich výroby bol obmedzený cechovými predpismi, mali dosť času objednávať si kujninu už spomínaným spôsobom. Ale teraz ich tlačila vzájomná konkurencia, lebo rozsah výroby nebol ničím obmedzovaný. Postupne sa však dostali do moci určitých priekupníkov, resp. obchodných spoločností, ktoré im zadovažovali železo z Prakoviec a odkupovali od nich všetky výrobky.

O rozvoji prakovského závodu po revolúcii roku 1848 svedčí i pomerne vysoká výroba surového železa a taktiež rastúca výroba zlievárenských výrobkov, ktoré nachádzali odbyt nielen na východnom Slovensku, ale aj na širšom okolí.

Rok	Počet týždňov v prevádzke	Surové železo	Zliev. výrobky	Spolu (vo vied. centoch)	Teplota vzduchu °C	Tlak vzduchu v. s. v coloch	Spotreba uhlia na 1 vied. cent surov výroby (v mericiach)	Výnos zo želez. rudy v % (resp. zo vsádzky)
1849	40	15.409	2.533	17.942			1,6	30,80 (zo vsádzky)
1850		14.434	3.198	17.632				
1851		14.786	3.420	18.206				
1852		20.593	4.560	25.153				
1853		22.258	4.530	26.788				
1855	39	11.785 (1.184 zlomkové železo)	3.875	16.844	175—238	12,5—19	1,32	36,66 (33,23)
1856		?	?	30.000				
1857		?	?					
1858	43	12.410 (1.622 zlomkové železo)	4.178	18.210	225—231	14 5 od júna* 21	1,66 1,8 od júna* 1,32	38,3 (35,4)
1864		24.700	5.692	30.392				
1865		?	?	27.328				
1869		25.000	10.000	35.000				

* Vtedy sa začala nová kampaň po menšej rekonštrukcii.

V snahe kryť i zvýšený dopyt kujniny a valcovaných výrobkov, odbyt ktorých až do vypuknutia hospodárskej krízy koncom r. 1857 stále stúpал, majiteľka prakovského závodu grófká Ludmila Csákyová dala začiatkom r. 1855 rozšíriť železiareň a urobiť i menšiu rekonštrukciu vysokej pece. V júni 1858 po menšej prestavbe vysoká pec začala novú kampaň, čím sa podarilo znížiť výrobné náklady pri výrobe surového železa oproti predošlému roku o 20,7 grajciarov, t. j. z 2 zl. 49,7 grajciarov na 2 zl. 29 grajciarov. Ostatné opravy boli dokončené počas r. 1856.

Rok	Počet týždňov v prevádzke	Výroba (vo vied. centoch)	Spolu	Spotreba paliva na 1 vied. cent výroby (v mericiach)	Prepal v %
1855	45 46 46 19 (od júla)	3 060 2 619 2 625 1 134	9 438	2,08 2,37 2,89 2,16	24,8 26,0 26,4 25,21
1958 (kríza)	40 40 38 44 44 10	4 842 2 595 5 654 484	13 575	2,35 2,28 2,28 2,72	25,3 24,7 23,0 26,3

V podstate tu išlo o tieto zmeny, ktoré sa uskutočnili pod vedením vtedajšieho riaditeľa závodu Karola Flachbartha. Boli zrekonštruované všetky tri skujňovacie vyhne, čím sa ich výroba zvýšila priemerne o 25—30%. Od polovice júla 1855 bola daná do prevádzky štvrtá skujňovacia vyhňa a v nasledujúcom roku boli uvedené do prevádzky ďalšie dve nové vyhne. O zvýšenej výrobe skujňovacích vyhní od r. 1855 svedčia i nasledujúce údaje (viď str. 27; porovnaj s údajmi do roku 1848).

V súvislosti s prípravami na túto rekonštrukciu sa v júli 1855 robili v Prakovciach aj pokusy pudlovať železo, z ktorého sa mali vyrábať valcované plechy. Vtedy sa z pudlovaného železa vyrobilo iba 38 funtov (asi 21 kg) plechov a od ďalšieho pudlovania sa upustilo. Bezpochyby, že pudlovanie si vyžadovalo odborníkov, akých v tejto dobe na Slovensku bolo pomerne veľmi málo. Na druhej strane pudlovanie, ak malo byť hospodárne, mohlo sa udomáčniť iba vo väčšom podniku, lebo pudlovacie pece vyrábajú oproti obyčajným skujňovacím vyhniam pomerne viac železa. (Pudlovacie pece sa v tejto dobe najlepšie uplatnili v Podbrezovej, kde sa vyrábali železničné koľajnice.) Pudlovanie znamenalo prechod k veľkovýrobe. Grófká Csákyová, jej syn Ladislav a riaditeľ závodu sa obávali, že prechod na pudlovanie nebude hospodársky únosný. Okrem toho by si prechod na pudlovanie vyžadoval ďalšiu prestavbu závodu a, samozrejme, i zbúranie skujňovacích vyhní, ktoré by v tomto prípade boli zbytočné. Konzervatívne zmýšľajúci maďarskí statkári, majitelia hút a hámrov na Slovensku sa vždy obávali toho, či to bude mať kladné výsledky, ak zavedú nejakú väčšiu novinku do výroby a či sa im investície vyplatia. Preto radšej vo väčšine prípadov zostávali pri starej technológii.

V tomto období bola rozšírená i valcovňa, ktorá sa nachádzala poniže huty a tvorila tzv. dolnú časť závodu, kým vysoká a kuplová pec a hámre sa nachádzali na mieste terajšieho závodu a tvorili tzv. hornú časť. Kým doteraz bola v závode iba jedna valcovacia trať pre valcovanie plechov, prípadne v menšej miere i tenších železných koľajnic, odteraz tu máme ďalšie nové oddelenie pre valcovanie veľmi kvalitných železných tyčí a železných prútov, ktoré sa doteraz vyrábali iba v hámroch. Tieto veľmi jemné železné prúty sa vyrábali v spomínanej novej valcovni tak, že sa valcovali v hámri vyrobené železné tyče. Riaditeľ Flachbarth tu zaviedol určité zlepšenie, ktoré malo za následok zníženie spotreby paliva. Čágle, ktoré sa valcovali, boli doteraz ohrievané vo výhrevných vyhniam, kým teraz sa tu už využíval nadbytočný žiar z dvoch skujňovacích vyhní, postavených r. 1856 blízko valcovne a pre tento účel boli špeciálne prispôbené.

Roku 1855 ešte stará valcovňa plechov vyrobila 2160 viedenských centov jedenástich druhov plechov, pričom táto valcovňa pracovala len

9 mesiacov, lebo vo februári, júni a decembri pravdepodobne pre stav vody v Hnilci bola prevádzka zastavená. Z toho bolo 1746 viedenských centov troch druhov obyčajných plechov, ďalej plechy surové, plechy na zaštieňenie domov, na výrobu kotlov, plechy čierne a iné.

S množstvom a obsahom výroby valcovne pred a po rekonštrukcii sa názornejšie zoznámime z nasledujúcej tabuľky (váha je uvedená vo viedenských centoch, uhlie v mericiach a drevo v kubických siahach):

Rok	Plechý	Valcované koľajnice	Odpad (odrezky)	Spotreba na 1 vied. cent vý- roby		Prepal v %
				uhlia	alebo dreva	
1855 Stará valcovňa plechov	2 160	533	831 (23%)	0,78	0,038	3,22
1858 Rekonštruo- vaná valcov- ňa plechov	3 511	115	1 328 (26%)	0,16	—	2,0
1858 Valcovňa že- lezných tyčí (postavená r. 1856)		3 641 vied. cen- tov 7 druhov že- lezných tyčí, z toho 1 015 vied. centov klincové- ho železa	96 (2,4%)	0,11	?	3,9

Údaje z r. 1856 a 1857 nemáme a tie sú oveľa dôležitejšie, lebo r. 1858 v dôsledku hospodárskej krízy výroba do určitej miery poklesla. Nás však zaujímajú pokroky, ktoré sa dosiahli zlepšením technológie práce, čo viedlo k podstatnému zvýšeniu výroby, hoci v krízovom roku 1858 bol v tomto smere určitý pokles. Pokroky vidíme i v znížení spotreby paliva, čo sa dosiahlo spomínaným využívaním nadbytočného žiaru zo skujňovacích vyhní.

Nová valcovňa železných tyčí a prútov už pravdepodobne začala obmedzovať tú istú výrobu v hámroch a najmä výrobu klincového železa. Možno tak usudzovať i na základe toho, že napríklad v závodnom protokole za rok 1855 nachádzame ešte výkaz o výrobe dvoch cánových hámrov, ktoré v tomto roku vyrobili spolu 1863 viedenských centov železných prútov. Ani tu nemáme údaje z rokov 1856 a 1857, no r. 1858 sa tieto hámre už nespomínajú vôbec, čo by azda nasvedčovalo, že buď celkom zanikli, alebo prešli na inú výrobu.

Dva hámre „perlíky“ zostali i naďalej. R. 1855 tieto hámre vyrobili dohromady 2750 viedenských centov železných tyčí (aj s odpadom) a v krízovom roku 1858 už len 2301 viedenských centov.

Rozšírila sa aj výroba nástrojárskych hámrov. R. 1855, to je ešte do spomínanej rekonštrukcie, prakovský závod mal iba jeden takýto hámor v Kojšove, ktorý vyrobil 427 viedenských centov poľských a uhorských lemešov, pluhových nožov, rozličných iných pluhových súčiastok a tiež píly o váhe 111 funtov (62 kg). R. 1858 (údaje z rokov 1856 a 1857 opäť chybujú) nachádzame i druhý podobný hámor, ale tento bol postavený už vo vlastnom závode v Prakovciach. I tento nový nástrojársky hámor vyrábala takmer výlučne len pluh a pluhové súčiastky, ktoré mali vždy dobrý odbyt. Preto napr. r. 1855 nástrojársky hámor v Kojšove ako jediný zo všetkých hámrov prakovského závodu bol v prevádzke po celých 12 mesiacov, kým ostatné obyčajne po 45—46 týždňov. Toto všetko nasvedčovalo vzrastajúcej spotrebe týchto výrobkov na okolí. Iba r. 1858 výroba v nástrojárskych hámroch poklesla oproti bežnej úrovni viac ako o polovicu. Bolo to čiastočne v dôsledku hospodárskej krízy, ale i v dôsledku veľkého sucha v tomto roku, čo viedlo k poklesu kúpnej schopnosti roľníkov.

V zlievárni, ako sme už spomínali, nastal podstatný obrat ešte v prvej polovici 40. rokov minulého storočia, keď bola postavená prvá kuplová pec. Kuplovňa bola v tomto období nevyhnutná obyčajne všade tam, kde bola valcovňa, pre ktorú bolo treba zlievať valce a ostatné pomerne kvalitnejšie a pevnejšie zariadenie ako napríklad buchary, strojové súčiastky a podobne, čo sa zlievaním z vysokej pece nemohlo dosiahnuť, lebo sa tu nemohla dosiahnuť náležitá kvalita. Terajším rozšírením valcovne význam kuplovej pece v tomto smere stúpol ešte viac. No zavedením zlievania z kuplovej pece sa ešte ani zďaleka neobmedzilo zlievanie z vysokej pece. Výroba kuplovej pece bola najvyššia v rokoch revolúcie 1848—1849, keď sa zlievali delové hlavne pre revolučnú armádu (448 resp. 558 viedenských centov výroby). V rokoch po revolúcii táto výroba bola podstatne nižšia. Napríklad r. 1855 kuplová pec vyrobila iba 258 viedenských centov a v krízovom r. 1858 už iba 75 viedenských centov zlievárenských výrobkov.

Z vysokej pece sa počas 50. a 60. rokov minulého storočia zlievalo niekoľkonásobne viac výrobkov ako z pece kuplovej. Prakovská zlieváreň spolu s krompašskou bola naozaj akousi údržbárskou dielňou takmer pre celý železiarsky a ostatný priemysel na značnej časti východného Slovenska. Veľmi významná v tomto období bola zlieváreň v Drnave (okres Rožňava), ktorá vyrábala väčšinou iba hrubšie zlievané predmety pre stavby a pod. Odberateľov zlievárenských výrobkov z Prakoviec nachádzame v Gelnici, Starej Vode, Mníšku nad Hnilcom, Nálepkove, Helcmanovciach, Slovinkách, Kojšove, v celom rade železiarskych a mediarskych závodov a baní ako napr. (okrem už spomínaných obcí) v Matilda Hute,

Košických Hámroch, Smolníku, Štóse, Zlatej Idke, Medzeve, Štefanskej a Fenixovej Hute, Jakubianoch, Novej Lubovni a inde. Ďalších odberateľov nachádzame v Košiciach, Prešove (najmä zariadenie pre Solivar), Kapušanoch pri Prešove, Levoči (väčšinou pre manufaktúru na výrobu železného drôtu a reťazí v Levočských Kúpeloch) a dokonca až v Poľsku (platne), Budíne, Szatmárskej župe a Sedmohradsku (potrubie) a inde.

Medzi významnejšie liate výrobky v 50. a 60. rokoch minulého storočia možno zaradiť veľmi vyhľadávané šporáky, ktorým sa vyrovnali azda iba šporáky vyrábané v Turja Remetách (teraz Zakarpatská Ukrajina), ďalej kotly, dosky, resp. platne, strojové súčiastky (napr. i súčiastky pre sústruhy), pluhové súčiastky a dokonca i celé kostry duplovaných pluhov, železné kľúče pre pluhy, vodné a iné pohonné kolesá pre hámre, valcovne, rozličné banské zariadenia, ako napr. vodné čerpadlá, buchary, klíny, šaboty (najmä pre drobných hámorných kováčov, pod sústruhy a podobne), modely pre zlievanie, rozličné umelecké zlievárenské predmety ako napr. podstavce pod lampy, podstavce pod pomníky s určitým umeleckým spracovaním, kríže, liate truhly a vaničky, zariadenia pre mlyn, pre tlačiarne rudy, liate stĺpy pre výstavbu dielenských hál, koľajnice, ktoré sa používali pre úzkokoľajnú železnice a podobne. Sortiment výrobkov sa teda oproti obdobiu do r. 1848 podstatne rozrástol. Na druhej strane treba podotknúť, že tu nešlo iba o surové odliatky. Tie boli spracúvané a prispôbované už vo vlastnom závode, a to v zámočnickej dielni, význam ktorej rástol súčasne s rozvojom zlievania.

Začiatkom r. 1874 prakovská zlieváreň dostala napr. od tabakovej továrne v Smolníku, ktorá sa vtedy rozširovala, také významné objednávky ako 118 kusov liatych stĺpov, 2 ohňovzdorné pece a 8 kusov schodov so zábradlím a stropom predpísaných rozmerov — všetko z liatiny. Výroba týchto predmetov bola pravdepodobne už bežná, o čom usudzujeme na základe toho, že táto objednávka mala byť vybavená ani nie za týždeň.

O zlievanie kuchynských nádob sa v Prakovciach nepokúšali, lebo v tomto smere mali silného konkurenta v pomerne dokonalej zlievárni Heinzelmanna v Chyžnej Vode pri Revúcej (teraz Lubeník).

Prvé vážnejšie krízové zjavy prakovský závod pocítil už začiatkom r. 1858. Táto kríza trvajúca do polovice r. 1861 (s určitým zlepšením r. 1859) sa na Slovensku najcitelnejšie prejavila vo výrobe surového železa, a to preto, že toto železo sa vyvážalo do železiarní mimo Slovenska, predovšetkým do Sliezska, kde sa kríza prejavila oveľa zreteľnejšie. Viedlo to nielen k obmedzeniu odbytu, ale i k poklesu cien. Práve tieto okolnosti viedli Csákyho k tomu, že pri vysokej peci boli v lete r. 1858 uskutočnené určité zlepšenia za účelom zníženia výrobných nákladov, o čom sme sa už zmienili. V tomto období sledujeme v Prakovciach i pokles hámornej vý-

roby. O tom, že prakovský závod sa počas tejto hospodárskej krízy dostal do pomerne ťažkej situácie, svedčí i skutočnosť, že gróf Csáky vstúpil do tzv. Spolku hornouhorských železiarov, ktorý vtedy vznikol a vyvíjal úsilie vyriešiť kritickú situáciu zapríčinenú krízou.

V r. 1861—1864 nastalo na poli odbytu určité zlepšenie, ale v nasledujúcich dvoch rokoch sa prakovský závod, podobne ako i ostatné podobné závody na Slovensku, opäť ocitol v ťažkostiach v dôsledku úverovej krízy v rakúskej monarchii, keď prudko klesala hodnota peňazí. Od konca r. 1864 takmer až do začiatku r. 1867 ceny železa boli oproti predošlému obdobiu veľmi nízke. Až r. 1867 priniesol celkové zlepšenie situácie v rozvoji železiarskeho priemyslu na Slovensku. Ceny železa sa opäť vyrovnávali a výroba opäť vykazovala vzostupnú tendenciu až do začiatku r. 1874 (s menším poklesom výroby roku 1869 v dôsledku úverovej krízy), keď v železiarskom priemysle na Slovensku došlo k takmer šesťročnej stagnácii a v niektorých obdobiach i k vážnemu klesaniu výroby. Zlepšenie nastalo až r. 1880.

Avšak v krízových obdobiach v železiarskom priemysle na Slovensku dochádzalo k určitým zmenám i v tých závodoch, kde majiteľmi boli statkári. Počas krízy z nadvýroby zanikali menšie a technicky slabšie železiarske závody v dôsledku rozširujúceho a vyrovnávajúceho sa vnútorného trhu a tým i vzrastajúcej konkurencie. Preto dokonca i tí najkonzervatívnejší statkári boli nútení aspoň čiastočne zlepšovať zariadenie a technológiu, lebo v opačnom prípade ich podnikom hrozil zánik. No prakovský železiarsky závod nepatril medzi tie, čo dožívali svoje posledné dni, ale naopak, medzi tie, čo sa stále vyvíjali, hoci i s určitým oneskorením za vtedajšou úrovňou techniky. Takto koncom 60. a začiatkom 70. rokov minulého storočia nachádzame v Prakovciach železiarsky závod, ktorý pozostával z týchto štyroch objektov:

1. Taviareň, spojená so zlievárňou.
2. Dve kuplové pece, ktoré sa nachádzali bezprostredne pri zlievárni.
3. Skujňovacie vyhne.
4. Valcovňa železných tyčí a valcovňa plechov.

Taviareň, čiže tzv. huta Ľudmila (Ľudmila kohó), pozostávala z jednej vysokej pece o výške asi 9,5 m, po poslednej generálnej rekonštrukcii s dvomi výfučňami a s aparátom na ohrievanie vzduchu zariadeným na kychte. Železná ruda sa sem dovážala, podobne ako aj vždy predtým, z okolia Prakoviec, Gelnice, Žakaroviec a Helcmanoviec. Z toho asi 35% tvoril limonit a ostatnú časť tvorili siderity. Posledné sa pred tavením pražili. Podľa mienky známeho odborníka Antona Kerpelyho, profesora Banskej akadémie v Banskej Štiavnici, tu vyrábané surové železo bolo mimoriadne kvalitné.

Vápencová prísada, ktorá v nepraženom stave tvorila priemerne 10% vsádzky, sa tradične dovážala z lomu z okolia Margecian. Odtiaľ sa dovážal i kameň pre vnútornú výmurovku vysokej pece, ktorá sa obnovovala po každej kampani, trvajúcej obyčajne dva roky.

Kým až do r. 1858 sa pri vysokej peci používalo takmer výlučne len mäkké uhlie, vyrobené z ihličnatého dreva, ktoré sa na okolí Prakoviec a Kojšova vyskytovalo v hojnom množstve (Csáky mal vtedy viac ako 8 000 katastrálnych jutár lesov), v ďalšom období sa už začalo používať bukové, t. j. tvrdé uhlie. Mäkké uhlie sa obyčajne uprednostňovalo iba pri skujňovaní železa, kým pri tavení rudy bolo výhodnejšie používať uhlie tvrdé. Keďže však bukového dreva bolo na Csákyho panstve málo, muselo sa kupovať z lesov grófa Desseffyho a statkára Pillera zo Šarišskej župy. Časť bukového uhlia sa kupovala i od uhliarov z Medzeva a okolia Hačavy. Spotreba paliva v Prakovciach bola veľmi vysoká v porovnaní so spotrebou napr. v Gemeri, kde problém paliva bol oveľa krikľavejší. (Spotrebu paliva na jednotku výroby v Prakovciach sme uviedli vyššie v tabuľke.) Pokiaľ ide o celkovú spotrebu paliva v prakovskom závode, r. 1820 sa napr. do závodu doviezlo 41 962 meríc dreveného uhlia, r. 1822 — 38 087, r. 1829 — 45 092, r. 1830 — 45 472, r. 1848 — 68 362, r. 1849 — 62 049 meríc atď. Hoci uhlie z bukového dreva z technického hľadiska bolo pre tavenie rudy výhodnejšie, na druhej strane orientácia na dovoz tohto uhlia mala často i nepriaznivé následky, lebo nebola zabezpečená jeho regulárna dodávka. Napr. r. 1870 vysoká pec nebola v prevádzke plných päť mesiacov len preto, že nebolo dosť uhlia. Sádzkovanie vysokej pece sa robilo tak, že sa dávalo obyčajne po 280—300 kg vsádzky a po dve merice uhlia. Počas 24 hodín sa nasádzalo priemerne po 50—60 kýchť. O tom, aký veľký význam sa prikladal zlievaniu v Prakovciach najmä v druhej polovici 60. rokov minulého storočia, svedčí i skutočnosť, že tu bola postavená ďalšia, druhá kuplová pec, v ktorej sa už nepoužívalo drevené uhlie, ale špeciálny anglický koks, ktorý stál po dovezení do Prakoviec 4 zlaté za 1 viedenský cent, čiže 71,5 zlatých za 1 tonu. Obidve kuplové pece boli v prevádzke len podľa potreby. Pracovala obyčajne len jedna pec, pričom v tejto dobe musela zastaviť prevádzku vysoká pec, lebo dúchadlo bolo len jedno. Väčšinou pracovala len prvá kuplová pec, ktorá používala drevené uhlie, lebo koksu bolo pomerne málo. Za normálnych podmienok sa pri obidvoch kuplových peciach a pri vysokej peci vyrobilo dohromady koncom 60. a v 70. rokoch minulého storočia viac ako 10 000 viedenských centov (560 ton) zlievárenských výrobkov. Aby vedenie závodu zvýšilo úroveň lisovania, veľmi živo sa zaujímal o technické novinky najmä v Sasku a v pruskom Sliezsku.

Zo skujňovacích vyhní bolo r. 1870 v prevádzke päť, z toho spomínané dve pri valcovni. Niektoré z týchto vyhní už boli prispôsobené racionálnejšiemu, tzv. spôsobu komté, podobne ako tomu bolo napr. v Coburgových železiarňach na Horehroní. Týždenná výroba takejto vyhne dosahovala priemerne 80—90 viedenských centov. Železo z dvoch hámrov „perlíkov“ sa už takmer nepredávalo, ale väčšinou sa valcovalo na plechy, ktorých sa vtedy vyrábalo okolo 6 000—9 000 viedenských centov (350—500 ton). Valcovňa plechov bola poháňaná vodným kolesom o výške asi 4,5 m a o maximálnom výkone 40 konských síl (HP) — (po opotrebovaní turbína bola z prevádzky vyradená). Valcovňa tyčového železa a železných prútov bola takisto poháňaná vodným kolesom o výške asi 2,5 m. Ročná výroba poslednej dosahovala niekedy až 5 000 viedenských centov (280 ton). Vyrábalo sa tu i špeciálne tzv. „gracové železo“ výlučne len pre medzevských kováčov na výrobu motýk a rýľov. V dvoch nástrojárskych hámroch sa vyrábalo ročne okolo 600 viedenských centov rozličného poľnohospodárskeho náradia (väčšinou pluhov), ktoré podľa mienky vtedajších súčasníkov malo dobrú povesť a patrilo medzi najvyhľadávanejšie výrobky prakovského závodu.

Mechanická dielňa nazývaná tiež zámočníckou, o ktorej bola reč už vyššie, natoľko rozšírila svoje služby pre cudzích zákazníkov, že napr. len r. 1869 gróf Csáky získal z tejto dielne čistých 16 000 zlatých. Hodnota všetkých výrobkov závodu činila v tomto roku takmer 282 000 zlatých, čo bola na vtedajšie pomery značná suma. Táto dielňa ako i zlieváreň nadobúdajú na význame najmä preto, že sa začalo s výstavbou košicko-bohumínskej železnice. Podobne ako v Krompachoch zlievali a vyrábali sa tu rozličné pracovné nástroje a iné zlievárenské a kované výrobky. Na jeseň r. 1870 nachádzame napríklad objednávku na 957 kusov skrutiek a matiek (od železničnej firmy K. U. P. NORD-OST-BAHN SUB-BAU-UNTERNEHMUNG — MUNKACS-BATHYU v Mukačeve) — (teraz Zakarpatská Ukrajina). Odbyt prakovského závodu nadobúdal do 70. rokov minulého storočia a najmä po vybudovaní hlavných železničných tratí čoraz širšie rozmery. Prakovské železo a plechy si získavajú autoritu i na peštianskom trhu, kde vznikol dokonca i vlastný sklad prakovského závodu popri skladoch ostatných väčších železiarskych závodov zo Slovenska a celého Uhorska. Tu si získava prakovský závod i pravidelných odberateľov najmä zlievárenských výrobkov, akým bol napríklad veľkoobchodník so železom Mikuláš Antal.

Spomínaná výstavba košicko-bohumínskej železnice pôsobila veľmi kladne na ďalší rozvoj zlievárenských prác v Prakovciach. Pre tieto účely sa z tunajšej zlievárne dodávali menšie železničné kolesá ročne až po 20 vagónov, na ktoré nedošla nijaká reklamácia. Začiatkom 70. rokov minulého storočia začali sa tu vyrábať i ložiskové puzdrá z liatej ocele

vynikajúcej kvality. Napr. pri skúšaní ich kvality sa zistilo, že puzdro z obyčajnej liatiny prasklo už pri prvom údere obyčajného, tzv. chvostového háporného kladiva. Puzdrá vyrobené z martinskej ocele v Ganzových zlievárňach v Budíne praskali obyčajne pri tridsiatom údere, kým tie isté puzdrá vyrobené z liatej ocele v Prakovciach boli ešte použiteľné dokonca i po 300 úderoch. Podobne i liate stĺpy a platne z Prakoviec boli považované za kvalitnejšie a zároveň boli i lacnejšie ako v mnohých iných železiarskych podnikoch v Uhorsku.

I po dokončení košicko-bohumínskej železnice prakovský závod po celý čas zásoboval potrebnými výrobkami a pracovnými nástrojmi všetky tamojšie železničné depá a údržbárske dielne. Dodávali sa i plechy pre zastrešenie železničných vozňov, a to na základe zmlúv uzavretých na viac rokov dopredu. Prakovce zásobovali i železničnú trať Győr-Sopron, sklad hlavnej železničnej dielne v Budapešti a iné podobné dielne v Uhorsku. Takto prakovská dielňa na výrobu lisovaných lopát a zlieváreň mala na viac ako 1400 ton výrobkov zaistený odbyť vždy dopredu, čím sa podľa mienky vtedajšieho riaditeľa Jána Aradiho sotva mohol pochváliť hociktorý iný súkromný podnik.

V poslednej štvrtine minulého storočia prakovský závod pravidelne zásoboval viedenský strojársky závod a závod na výrobu železničných vozňov v Györi. Závod dodával prevažnú časť zariadenia pre zlaté a strieborné bane na Slovensku. Všetko zariadenie pre bane v Hnileckej doline a pre erárne bane so sídlom správy v Smolníku sa v tejto dobe dodávalo už len z Prakoviec. Takmer výlučne len prakovskými výrobkami boli zásobované i také podniky, ako napríklad firma Vlasovič na výrobu príborov v Štóse (teraz Sandrik) a dielne na výrobu plechových výrobkov v Smolníku a Matejovciach (pri Poprade). Nechýbali tu ani objednávky z krompašskej železiarne a mnohé objednávky pre výstavbu lanoviek na dopravu železnej rudy.

V tomto období za najdokonalejšiu časť závodu bola považovaná vysoká pec, zlieváreň a valcovne, kým o skujňovacích vyhniach to nemôžeme povedať. Výroba kujniny v týchto vyhniach bola už veľmi zastaralá a preto i pomerne nákladná. Najdokonalejšou formou výroby kujniny a ocele v krajine bolo vtedy pudlovanie a postupne si razilo cestu i bessemerovanie a výroba martinskej ocele. Starý statkársky spôsob hospodárenia veľmi hamoval rozvoj a udomáčňovanie novej technológie. Sám gróf Csáky sa riadil zásadou — i pri nízkej a zastaralej výrobe zaistiť si čo najvyšší čistý zisk. Csáky pri takejto svojej statkárskej konzervatívnosti zostal až do svojej smrti (zomrel 20. januára 1891), hoci, pravda, nemohol úplne ignorovať novú techniku, ak nechcel skrachovať. Podľa údajov z marca r. 1880 v Prakovciach bolo v prevádzke okrem vysokej a kuplovej pece 5 skujňo-

vacích vyhní, jeden nástrojársky hámor, válcovňa, oceliareň, mechanická dielňa a zlieváreň. O pudlovaní ešte niet zmienky. S pudlovaním sa až do konca 19. storočia vôbec nestretávame a nestretávame sa ani s bessemerovaním, hoci laboratórne práce s gemerským a spišským železom sa robili ešte v druhej polovici 60. rokov minulého storočia a všetky tieto výsledky nasvedčovali, že bessemerovanie tunajšieho železa bude mať veľmi dobré výsledky.

Po smrti grófa Ladislava Csákyho celý závod prešiel ako dedičstvo do rúk jeho dcéry Army Königseggovej zároveň s celým panstvom, na ktorom bolo vtedy už takmer 12 000 katastrálnych jutár lesov, lebo starý gróf postupne kúpil ďalších takmer 4000 jutár. Königseggová na návrh riaditeľa Jána Aradiho dala r. 1894 budovať a zmodernizovať celú zlieváreň, čím sa sledoval cieľ podstatne zvýšiť a zlepšiť túto výrobu. Zlievanie od tejto doby patrilo medzi najvyvinutejšie pracovné odvetvie, za ktorým už zaostával i význam valcovní, ktoré sa od 50. rokov minulého storočia takmer nezmenili. Pohonnú energiu i naďalej dodával len Hnilec. Výkon vodných kolies pri dúchadlách a valcovniach dosahoval v polovici 90. rokov minulého storočia maximálne 150–160 HP.

Po tejto prestavbe výroba zlievárenských výrobkov podstatne vzrástla ako o tom svedčí i nasledujúca tabuľka (výroba je uvedená v q):

Rok	Surové železo	Zlievárenské výrobky vyrobené	
		liatím z vysokej pece	v zlievárni
1880	21 500	spolu asi 8 500	
1895	14 191	7 715	10 558
1896	13 170	8 914	8 526
1897	10 079	5 799	7 888
1898	11 954	9 438	9 252
1899	13 094	8 729	9 970
1900	13 247	8 446	12 174
1901	14 728	8 895	12 880
1902	10 721	9 033	9 030
1903	9 306	11 077	6 245
1904	7 485	8 440	7 861

Ako vidieť, prakovský závod sa odteraz orientuje predovšetkým na zlievárenskú výrobu, z čoho takmer $\frac{2}{3}$ tvorili strojárske výrobky, okrem iného od r. 1898 napr. prvýkrát vyrábané liatinové zveráky. Výroba ocele sa v tomto období pohybovala okolo 900 q, pričom množstvo výroby po celé toto obdobie zostávalo takmer nezmenené.

Na druhej strane pri všetkej ostatnej výrove sledujeme neustály pokles. Napr. výroba kovaného železa postupne poklesla v uvedenom období zo 6 225 q na 1998 q. Týmto železom i naďalej boli zásobovaní kováči v Medzeve a Gelnici, no určitá časť sa používala i v domácich hámroch

a dielňach na výrobu železných nástrojov. Výroba valcovaného železa sa pohybovala začiatkom 90. rokov okolo 2400 q, no koncom storočia už len okolo 600—800 q a od r. 1900 sledujeme jej postupný pokles. Výroba valcovaných plechov dosahovala r. 1895 4600 q, no r. 1897 len 3800 q a od r. 1902 výroba opäť klesla až na 1800 q v roku 1904. Značnú časť valcovaných plechov tvorili špeciálne plechy na pokrývanie železničných vozňov, s výrobou ktorých sa stretávame i v predchádzajúcom období, a taktiež plechy na výrobu rýchloskladacích železných barákov, ktoré sa vyrábali v závode pre potreby rakúskej armády. Tieto baráky boli vlastným patentom prakovského závodu a vyrábali sa i na začiatku tohto storočia. Podobajú sa dnešným rýchloskladacím barákom, no sú oproti nim trochu masívnejšie (zachovali sa nám i podnes) a z obidvoch strán sú olepené akousi hmotou, ktorú sa doteraz nepodarilo zistiť. Boli to baráky naozaj praktické, dali sa veľmi rýchlo zložiť a rozobrať a prenášať z miesta na miesto. Značná časť kvalitných plechov sa vyvážala dokonca až do Viedne a Bosny. Výroba oceľových a kovaných železných nástrojov ako i výroba železných barákov dosahovala koncom minulého storočia asi 1000 ton ročne.

Veľmi významnou tu bola i strojárka dielňa, hodnota výrobkov ktorej činila roku 1895 86 284 korún, r. 1896 163 000 korún, r. 1898 už 240 000 korún, v nasledujúcom roku len 194 000 korún a od r. 1902 už sledujeme určitý pokles.

Pri vysokej peci oproti predošlému obdobiu nenastali v rámci modernizácie závodu r. 1894 podstatnejšie zmeny, azda iba to, že bola zvýšená asi o pol metra, takže jej výška dosahovala plných 10 metrov. Vzduch bol vháňaný cez dve formy troma stojacimi valcovými dúchadlami o priemere 0,99 m a o výške 1,46 m a bol už teraz ohrievaný na 300 °C. Ročná výroba vysokej pece činila r. 1895 2158 ton sivého surového železa, ktoré sa už teraz nielenže nepredávalo, ale nestačilo ani kryť vlastnú spotrebu. Preto sa muselo dokonca kupovať z Gemera, prípadne z Krompách priemerne po 400—500 ton ročne.

Železná ruda sa dovážala prevažne len z Klipperku (vrch severozápadne od Gelnice), nie keďže tu išlo o siderity, tie sa pred tavením pražili v troch pražiacich peciach, ktoré boli schopné vyrobiť ročne niekedy až 3600 ton praženej rudy.

Spomínaná prestavba, ako sme sa o tom vyššie zmienili, prospela iba zlepšeniu zlievárenskej výroby, resp. zmodernizovaniu strojárkej dielne, kým ostatné výrobné odvetvia zostávali i naďalej zastaralé. V období, keď v Uhorsku urýchlene prebieha monopolizácia i v železiarskom priemysle, statkársky spôsob hospodárenia musel ustúpiť. Začiatkom tohto storočia, keď železiarsky priemysel zachvacuje kríza, prakovský závod po-

cítil silnú konkurenciu zo strany silnejších účastinárskych spoločností v Uhorsku a Rakúsku. Prakovský závod bol nútený znížiť predajné ceny kovaných a valcovaných výrobkov, čím čistý zisk závodu od r. 1901 nemiernie klesol. Majiteľka nechcela ďalej investovať, keďže, ako sme videli, výroba niektorých odvetví neustále klesala. Po celý čas čo boli majiteľmi statkári, nedošlo ani k takým opatreniam, ako napríklad zariadiť aspoň valcovňu alebo dúchadlá na parný pohon, čím by sa táto prevádzka stala nezávislou od obmedzeného výkonu vodných kolies a od stavu vody.

Východiskom z celej tejto sťaženej situácie bolo to, že r. 1905 celý prakovský závod spolu s baňami a všetkými lesmi sa stal účastinárskou spoločnosťou. V tomto období celý závod pozostával z týchto častí:

1. Vysoká pec s troma valcovými dúchadlami, poháňanými vodnými kolesami, každé o výkone 20 HP. Boli tu dva ohrievače vzduchu, z ktorých pracoval iba jeden a druhý bol rezervný. Vsádzka ku kychte dopravovala sa výtahom na vodné koleso o výkone 8 HP. Ruda sa pražila v dvoch pražiacich peciach.
2. Zlieváreň, ktorá pozostávala z troch kuplových pecí s valcovými dúchadlami, ktoré boli poháňané vodnými kolesami, každé o výkone 10 HP.
3. Zlieváreň ocele, kde sa oceľ vyrábala v téglikoch.
4. Strojnícko-zámočnícka dielňa, ktorá pozostávala z týchto častí:
  - a) Strojnícko-zámočnícky úsek, kde pracovali vrtáky, sústruhy, rezalo sa železo špeciálnymi pílkami a pod. Pracovne stroje boli uvádzané do prevádzky dvoma vodnými kolesami o výkone 8, resp. 15 HP.
  - b) Nástrojárska dielňa, v ktorej boli dve vyhne a jeden buchar.
  - c) Nástrojárska dielňa vo valcovni.
  - d) Stolárska dielňa.
5. Valcovňa, v ktorej boli dve valcovacie trate na výrobu plechov s vodným kolesom o výkone 60 HP a tri valcovacie trate na výrobu železných tyčí a tenkých prútov s vodným kolesom o výkone 20 HP. Bola tu i jedna skujňovacia vyhňa a niekoľko výhrevných vyhní, kladivá, nožnice na rezanie plechov a pod.
6. Vodné stavby, pozostávajúce z dvoch hatí — jedna pri vysokej peci a druhá pri valcovni.
7. Železničná koľaj.

Podstatný obrat v celkovej výrobe závodu nastáva od polovice r. 1907, keď sa tento stáva súčasťou akciovej spoločnosti Rudolf Schmidt a spol. z Viedne. Svojimi zlievanými a kovanými výrobkami a najmä ich kvalitou upozorňoval na seba prakovský závod už dlhší čas. Práve preto spomínaná

spoločnosť prejavila oň taký záujem a po jeho prevzatí vybavila ho novými strojmi a ostatným potrebným zariadením. Išlo tu predovšetkým o nahradenie starých hámrov novými perovými bucharmi značky AJAX, ktoré boli patentom Schmidta. Bolo zriadených 7 takýchto bucharov — všetky v dolnej časti závodu, čiže pri valcovni. Pravdepodobne asi v tejto dobe boli postavené v Prakovciach i prvé pudlovacie pece. S týmito sa v spisoch zachovaných veľmi zriedkavo stretávame prvýkrát r. 1911, keď istý Barabáš zo Spišskej Novej Vsi kupuje z Prakoviec pudlovanú oceľ, pudlované železo, klince, koľajnice zo surovej ocele a iné výrobky. Obvyčajnú a špeciálnu martinskú oceľ prakovský závod kupoval v Krompachoch. O kvalite prakovskej ocele z týchto čias svedčí i skutočnosť, že napríklad sám Schmidt dovážal z ďalekých Prakoviec do Viedne ocelové odpadky, ktoré sa predtým spracúvali doma.

V r. 1907—1909 v Prakovciach bola postavená osobitná oceliarenň so šiestimi kelimkovými prietahovými pecami o kapacite 150 ton ocele, ktoré sa vytápali koksom. Začína sa tu vyrábať i kvalitná nástrojová oceľ značky Revolver 5/0 AJAX, ktorá obstála v konkurencii i s takými svetovými značkami ocele ako napríklad Böhler, Poldi a iné. Odlievali sa ingoty vo váhe asi 120 kg, ktoré sa potom spomínanými bucharmi AJAX vykovávali na tyče rôznych profilov.

Rozšírenie kovárenskej a zlievárenskej výroby v období Schmidtovej spoločnosti už na pomerne vyššej technickej úrovni, ako i celkové zhospodárňovanie všetkej výroby v závode viedlo koncom roku 1909 k zastaveniu prevádzky vysokej pece, výroba ktorej v tom istom roku jej prevádzky bola veľmi nehospodárna. Bolo výhodnejšie kupovať surové železo a liatinu z ostatných závodov, prípadne sa kupoval aj šrot.

Roky prvej svetovej vojny priniesli vedeniu spoločnosti mimoriadne dobré obchody. Hoci sa pracovalo naplno, závod nestačil splniť všetky štátne objednávky pre armádu a zbrojovky. Bola zastavená dokonca i výroba valcovaných plechov a namiesto toho sa vyrábalo viacej kvalitnej rýchloreznej ocele, viacej granátov, šrapnelov a pod. — všetko pre front. Zatiaľ čo robotníctvo počas prvej svetovej vojny a najmä v jej poslednom období trpelo nedostatkom základných potravín, účastinári spoločnosti dosahovali zisky ako nikdy predtým. O výške týchto ziskov svedčí napríklad skutočnosť, že si firma mohla dovoliť vymeniť stokorunové účastiny za dvestokorunové a tak darovať majiteľom niekoľko miliónov korún. Okrem toho účastinárska spoločnosť založila r. 1918 v Budapešti oceliarenň a bolo vydaných k doterajším 100 000 ďalších 66 000 účastín po 200 korún.

Práve v období vojnovkej konjunktúry, keď ceny železa rýchlo stúpali a na druhej strane bolo možné donútiť robotníkov pod hrozbou okamžitého odoslania na front pracovať za otrockú mzdu, využívajúc pritom i lacné

pracovné sily ruských a talianskych zajatcov, ktorí sa nemohli odvážiť protestovať proti ťažkým podmienkam práce, bolo pre spoločnosť opäť výhodné dať do prevádzky vysokú pec. Táto bola v prevádzke od septembra 1915 do začiatku augusta 1918, teda do ukončenia vojnovkej konjunktúry. Od tej doby vysoká pec už viacej v prevádzke nebola.

* * *

Železiarsky závod v Frakovciach mal v minulosti mimoriadne dôležitý význam pre život obyvateľstva tejto obce ako i pre obyvateľstvo okolitých obcí. Koncom 18. a začiatkom 19. storočia kedysi slávny mediarsky priemysel v Hnileckej doline a na okolí Štósu a Smolníka stále zanikal. Pracovné príležitosti pre tunajšie obyvateľstvo sa v tomto smere stále obmedzovali a východiskom tu bol iba rozvíjajúci sa železiarsky priemysel. No i tu došlo na prelome 30. a 40. rokov minulého storočia, resp. v ro-

Rok	Robotníci a majstri	Baníci	Zamestnanci	Spolu	Poznámka
1857	?	?	?	92	
1895		?	?	230	
1900				262	
1907	213*	151	6	370	* z toho 13 žien a 23 učňov
1908	249*	106	7	362	* z toho 10 žien a 24 učňov
1909	226*	42**	5	273	* z toho 14 žien a 24 učňov ** Na jeseň vysoká pec zastavila prevádzku, preto sa prestalo i s ťažbou železnej rudy.
1910	188*	3	6	197	* z toho 6 žien a 26 učňov
1911	194*	3	6	203	* z toho 4 ženy a 26 učňov
1912	246*	2	7	255	* z toho 6 žien a 26 učňov
1913	242*	2	7	251	* z toho 3 ženy a 32 učňov
1914	201*	2	8	211	* z toho 6 žien a 31 učňov
1915	246*	16**	10	272	* z toho 28 žien a 42 učňov ** Vysoká pec opäť v prevádzke od septembra tohto roku.
1916	305*	26	10	341	* z toho 75 žien a 51 učňov
1917	326*	50	10	386	* z toho 72 žien a 57 učňov
1918	352*	30**	10	392	* z toho 67 žien a 62 učňov ** Od augusta tohto roku vysoká pec prevádzku zastavila.

koch krízy 1858—1861, v rokoch úverovej krízy 1865—1866, v rokoch poklesu železiarskej výroby v druhej polovici 70. rokov minulého storočia a neskôr k vyradeniu niektorých menších hámrov v Hnileckej doline a na okolí, ako napr. v Smolníku, Štóse, Palzmanskej hute (Mlynky), Starej Vode, Mníšku nad Hnilcom, Matilda Hute a Mária Hute pri Gelnici. Zostali iba hámre v Nálepkove, ktoré napríklad r. 1900 zamestnávali 48 a r. 1910 len 36 robotníkov a zamestnancov, a pomerne väčší závod v Prakovciach, ktorý zamestnával v období do vzniku buržoáznej Československej republiky nasledujúci počet robotníkov a zamestnancov (uvádzame ročný priemer, str. 40).

V uvedenom zozname sú započítaní iba zlievači, stolári — modelári, tesári, kováči ocelových tyčí a železných nástrojov, robotníci v zlievárni ocele, nádenníci, murári, kočiši, baníci, technickí úradníci a zamestnanci, kým uhliari a povozníci nie sú zahrnutí. Živobytie posledných tak isto záviselo prevažne od osudu prakovského závodu, lebo v Hnileckej doline neboli dobré podmienky pre poľnohospodársku výrobu.

Pritom všetkom nebolo by správne pripisovať v tomto smere nejaké zásluhy grófom Csákyovcom, prípadne ich nástupcom, akoby sa títo azda z nejakej kresťanskej lásky alebo iných humánnych pohnútok starali o osud obyvateľstva v Prakovciach a na okolí. Boli to práve Csákyovci, Königsegovci a Schmidtovci, ktorí využívali ťažké a v niektorých obdobiach takmer bezvýchodné postavenie (hladové roky, hospodársku krízu a nezamestnanosť) tunajšieho obyvateľstva pre svoje obohatenie sa. Csákyovci vždy využívali stály prebytok lacných pracovných síl na to, aby udržovali starú technológiu, aby nemuseli veľa investovať do závodu a uľahčiť prácu robotníkom, lebo toto by ich stálo peniaze. Nielen robotníkom, ale i vedúcim odborníkom a technikom sa gróf Csáky snažil stále znižovať mzdy, ktoré boli napríklad na prelome 60. a 70. rokov minulého storočia pomerne nižšie ako hockde na okolí. Dokonca i v 90. rokoch minulého storočia nachádzame zmienku, že pracovné sily v Prakovciach a na blízkom okolí sú veľmi lacné. V svojej zpráve z 16. júna 1905 riaditeľ závodu Ján Aradi sa o. i. zmienil i o podmienkach, ktoré zabezpečovali a zabezpečujú jestvovanie prakovského závodu. Išlo tu o tieto štyri podmienky: lacná vodná energia, dostatok železnej rudy a dreveného uhlia na okolí, a nakoniec, čo chceme zdôrazniť, že v Prakovciach, Helcmanovciach, Žakarovciach, Mníšku nad Hnilcom a ostatných obciach je dostatok lacných pracovných síl. Samozrejme, boli to lacné pracovné sily, lebo inde nebolo žiadneho zárobku a žiť sa muselo.

Všimnime si napríklad, ako vyriešila grófka Csákyová zníženie cien železa v 50. rokoch minulého storočia. Napriek tomu, že prakovské surové železo bolo pomerne veľmi kvalitné, predsa po revolúcii r. 1848 v dôsledku

postupného vyrovnávania vnútorného trhu ako i rýchleho rastu výroby surového železa na Slovensku Csákyovci boli nútení znížiť jeho ceny na úroveň cien ostatných železiarskych závodov, ktoré však, najmä v Gemeri, pracovali hospodárnejšie a okrem toho mali i kvalitnejšiu železnú rudu ako Prakovce. Csákyovci preto znížili úkolové mzdy baníkom o polovicu a viac, neberúc pritom vôbec do úvahy časté klesanie hodnoty papierových peňazí a vysoké ceny potravín v suchých a neúrodných rokoch, ako napr. r. 1851, keď sa niekoľko tisíc baníkov a ostatných robotníkov na Spiši búrilo proti neudržateľnému sociálnemu postaveniu. Vtedy pre choleroú epidémiu úrady nechceli pustiť hladujúce obyvateľstvo na poľnohospodárske práce na Dolnú zem, aby sa epidémia ešte viac nerozšírila. No o zásobovanie obyvateľstva sa nik nepostaral. Bachovské úrady sa týchto nepokojov tak nalakali, že v tom videli dokonca „komunistické tendencie“, hoci nič podobného tu vtedy ešte nebolo.

Roku 1855 gróf Csáky platil baníkom za narúbanie jedného viedenského centa železnej rudy už len po 3 grajciare a najviac, čo bolo veľmi zriedkavé, po 3,4—4 grajciare. (Porovnaj mzdy robotníkov do r. 1848 v predošlej časti tejto práce.) Pritom práca v bani bola v tomto období považovaná za jednu z najťažších a najnebezpečnejších. V krízovom roku 1858, keď bola veľká nezamestnanosť, ktorá trvala až do r. 1861, pre neúrodu stúpili ceny všetkých poľnohospodárskych výrobkov a najmä obilia, ktoré dosahovali v horských oblastiach Slovenska v zimnom a jarnom období až 18—20 zlatých za mericu. Avšak na druhej strane mzdy nielenže neboli zvýšené, ale nachádzame dokonca údaje, že v júni tohto roku baníci dostávali za spomínanú výrobnú jednotku len po 2,4 grajciarov. Mzdy boli čiastočne vyrovnané až koncom r. 1861, no len pri ťažbe limonitu, ktorý bolo treba stoj čo stoj zvýšiť, aby sa aspoň čiastočne znížili výrobné náklady pri výrobe surového železa. Tavba sideritov bola totiž v Prakovciach pomerne nákladnejšia, lebo tieto sa museli ešte pražiť. Na druhej strane gróf Csáky získal r. 1855, t. j. ešte pred zdokonalením výroby pri skujňovaní (a valcovaní r. 1856 a v menšej miere i pri vysokej peci r. 1858, čím boli čiastočne znížené výrobné náklady, ltn z jedného viedenského centa surového železa čistých 6 grajciarov (neskôr po znížení výrobných nákladov 27 grajciarov) alebo napríklad z jedného viedenského centa liatiny 98,4 grajciarov, čiže tolko, koľko vtedy zarobil prinajlepšom jeden baník za 3, prípadne až za 4 dni. Veď napríklad dokonca i dozorca pri valcovni, ktorý bol majstrom, dostával r. 1869 mesačne len 20 zlatých a úradník, ktorý meral uhlie, dostával iba 8 zlatých 30 grajciarov, pravda, s určitými deputátnymi dávkami, Csákyovci teda šetrili nie na znížení nákladov zdokonaľovaním výroby, lebo sa báli o osud investícií, ale šetrili predovšetkým na mzdách.

Uvedme ďalší príklad. Robotníkom, majstrom a zamestnancom v prakovskom závode sa vyplatilo r. 1855 dovedna 22 359 zlatých, no gróf Csáky v tom istom roku získal zo závodu po odpočítaní všetkých výdavkov na opravy, na mzdy uhliarom a baníkom (týchto bolo menej) a podobne, čistých 50 680 zlatých, čiže viac ako dvojnásobok zárobkov. R. 1858 na tých istých mzdách sa vyplatilo 25 694 zlatých, no gróf Csáky aj napriek vtedajšej krízovej situácii získal čistých 70 303 zlatých atď. Ako vidieť, tí, ktorí toto bohatstvo vytvárali, podieľali sa na ňom práve v najmenšej miere, kým sám majiteľ zhraboval veľké sumy z mozolov biedneho ľudu.

Priemerné denné mzdy robotníkov pri 12 hodinovom pracovnom čase dosahovali v Prakovciach po r. 1849 obyčajne 25—35 grajciarov a majstri zarábali približne trikrát viacej. Ženy zarábali obyčajne po 15—18 grajciarov, kým učni najviac po 10 grajciarov, ale až v druhej polovici svojho učenia. Mzdy v Hnileckej doline a na severnom Spiši najmä po zániku spomínaných železných hámrov boli vždy nižšie, ako v mnohých ostatných železiarskych závodoch na Slovensku a v Prakovciach boli dokonca ešte nižšie ako napríklad v Krompachoch.

Všimnime si i ceny niektorých životných potrieb v tomto období. Napríklad v lete a na jeseň r. 1854 funt (56 dkg) hovädzieho mäsa stál v Košiciach 21 grajciarov. Podobne tomu bolo i r. 1858 a iba v marci tohto roku boli ceny o niečo nižšie, lebo pre nedostatok sena a slamy podobne ako i v suchom roku 1857 ceny dobytka poklesli. Cena bravčového mäsa bola r. 1858 36 grajciarov a bravčová masť sa predávala po zlatý 30 grajciarov za funt. Funt bieleho chleba stál na jar r. 1858 na trhu v Banskej Bystrici, kde ceny boli pomerne nižšie ako napr. v Gelnici alebo Prakovciach, 9 grajciarov a čierny chlieb 3,5 grajciarov za funt.

Pracujúci prakovského závodu v prevažnej väčšine i naďalej žili spôsobom kovorolníckym, t. j. po práci v závode, prípadne počas zastavenia prevádzky niektorého oddelenia v závode pre nedostatok vody na poháňanie vodných kolies, pomáhali svojim rodinám pracovať na vlastnom alebo na prenajatom poli. V lete robotníci (ak k tomu dostali povolenie od vedenia závodu) odchádzali so svojimi rodinami masove na poľnohospodárske práce na juh.

V závode sa i po roku 1849 pracovalo na dve smeny, t. j. po 12 hodín denne. Každý protest proti takýmto pracovným podmienkam mal za následok opatrenia, ktorých sa každý robotník veľmi obával, lebo na jeho miesto sa vždy našli pracovité ruky. Okrem toho robotník prepustený z práce strácal i právo na prenajatý kus poľa, čím sa jeho rodina dostávala do beznádejnej situácie. Prakovce boli vzdialené od väčších priemyselných stredísk, s proletariátom ktorých by sa tunajší robotníci mohli za-

pájať do ostrého triedneho boja. Okrem toho tunajší robotníci nepochádzali len z Prakoviec, ale mnohí aj z okolitých obcí.

Zároveň treba spomenúť i skutočnosť, že napr. po celý čas do vzniku buržoáznej Československej republiky a dokonca ešte i začiatkom 20. rokov nášho storočia sa robotníci v Prakovciach delili na majstrov, tovarišov, učňov a obyčajných robotníkov, prípadne ná denníkov. A práve tento zjav, ako písal Lenin, viedol k „najhorším druhom osobnej závislosti a vykořisťovania“ (V. I. Lenin, Spisy zv. 3, Praha 1952, 420). Učni boli prijímaní na dobu 4 rokov obyčajne od 13 a niekedy i od 12 rokov, t. j. po skončení šiestich tried ľudovej školy. Začiatkom nášho storočia, ale ešte i r. 1920 bol pri výchove učňov takýto stav: Učňa vydržovali rodičia. Počas prvých troch mesiacov nedostával nijakú odmenu. Iba počnúc štvrtým mesiacom dostával začiatkom tohto storočia týždenne 1,60—3 korún podľa toho, v akom odbore pracoval a koľko práce vykonal počas 9 až 10-hodinového pracovného času, ktorý bol pre učňov určený. Denné mzdy vtedajšieho robotníka dosahovali začiatkom 20. storočia obyčajne 60 halierov a u kvalifikovaných robotníkov 1 korunu a viacej a u majstrov 3 i viacej korún. Iba od novembra 1916, keď ceny potravín počas svetovej vojny niekoľkonásobne stúpili, zvýšili sa týždenne mzdy učňov na 3,60—10 korún a od novembra 1917 na 7,60—12 korún. Od konca r. 1918 sa podľa nariadenia malo platiť učňovi v prvom roku učňovskej doby 4 koruny, v druhom roku 6, v treťom roku 8 a v štvrtom roku 10 korún. Avšak za danej situácie, keď reálna hodnota peňazí bola minimálna, lebo ceny potravín a priemyselných výrobkov v najbližšom meste Gelnici ako i ostatných mestách na Slovensku niekoľkonásobne stúpili, sotva v tom možno vidieť zlepšenie postavenia učňov, prípadne robotníkov. Všade bol rozšírený čierny trh a na okolí sa poľnohospodárske výrobky predávali obyčajne nie za peniaze ale výmenou za šaty, obuv a podobne.

Priemerné mesačné zárobky robotníkov, majstrov a zamestnancov v prakovskom závode a v okolitých baniach v období do vzniku Československej republiky uvádzame v tabuľke na str. 45. (Treba mať pritom na mysli, že mzdy majstrov boli 2,5 až 3-krát vyššie oproti priemeru.)

Škoda, že nemôžeme zároveň uviesť i index stále stúpajúcich cien, ktoré rapídne stúpali najmä v období svetovej vojny, čo na pracujúcich prakovského závodu doľahlo ako ťažké bremeno. Najviac trpeli rodiny, otcovia ktorých boli na fronte.

Výchova a zamestnávanie učňov v závode neznamenovalo, že títo sa neskôr stanú vedúcimi pracovníkmi, prípadne majstrami. Vedúcich pracovníkov si vedenie závodu získavalo len z radov maďarských a nemeckých majstrov, prípadne technikov, ktorých sem osobitne povolávalo. Napr. podľa súpisu obyvateľstva v novembri 1910 z celkového počtu robotníkov

Rok	Präemerné mesačné zárobky v korunách	
	v závode	v baniach
1907	54	53
1908	51	58
1909	53	66
1910	58	103
1911	60	104
1912	68	122
1913	72	123
1915	84	65
1916	102	97
1917	135	135
1918	204	216

206 bolo v závode 20 správnych úradníkov, dozorcov a obchodných úradníkov, 2 technickí úradníci a 10 vedúcich dielní, predákov, strojníkov a podobne, pričom všetci boli len maďarskej a nemeckej národnosti. Títo úradníci a majstri sa poväčšine chovali k slovenským robotníkom a učňom mimoriadne surovo.

Štyri roky trvajúce učňovstvo za vtedajšieho stavu techniky naozaj už nebolo všade potrebné. Učňov prijímali do všetkých oddelení — pre zlievárenstvo, kováreň ocele, obyčajnú kováreň, zámočníctvo, sústružníctvo, chemické laboratórium, stolárstvo a výrobu kolies. Bol to najlepší spôsob získavania lacných pracovných síl, ktoré boli osobne závislé od majstrov a viazané k svojim povinnostiam úradne uzavretou zmluvou medzi závodom a rodičmi učňa. Všimnime si v tabuľke napr. údaje o rýchlom vzraсте počtu učňov a žien v závode v rokoch prvej svetovej vojny, t. j. v období vojnovej konjunktúry. Akcionári aj tu vedeli využívať lacné a pritom poslušné pracovné sily. Treba zároveň zdôrazniť, že ženy a učni nekonali v tomto období nejaké podradné práce. Ženy najčastejšie zamestnávali v zlievárni, v menšom počte v modelárni, kovárni ocele a taktiež pri rozličných iných prácach ako nádenničky. Najviac učňov vtedy pracovalo v kovárni ocele a v nástrojárni.

Prichodí sa nám zmieniť aj o zdravotnej starostlivosti o robotníkov prakovského závodu do vzniku buržoáznej Československej republiky. Až do r. 1857, keď v Frakovciach nachádzame prvýkrát bratskú pokladnicu s majetkom 2246 zlatých, o robotníkov sa počas onemocnenia a staroby nik nestaral. Iba v prípade vážnejšieho úrazu v závode, bani alebo v lese bola robotníkovi poskytnutá lekárska pomoc na účet majiteľa závodu. V prípade invalidity sa robotníkovi neposkytovala nijaká podpora (ani jeho rodine v prípade smrti robotníka), lebo podľa mienky grófa Csákyho, všetky úrazy sa stali vinou postihnutých robotníkov, lebo boli neopatrní a pod. Tak sa ospravedlňovali i také úrazy v baniach, ako spadnutie, zasypenie a pod. Iba r. 1855, keď bola cholera epidémia, ktorá ohrozila

i prevádzku závodu, zo závodnej pokladnice sa vydalo na lekára a na nákup liekov dohromady 389 zlatých.

Bratská pokladnica vznikla z popudu majstrov, ktorí podobný stav už poznali na svojich predošlých pracoviskách. Dokonca i celé vedenie bratskej pokladnice pozostávalo len z majstrov, ktorí si občas odhlasovali z peňazí bratskej pokladnice odmeny za „dobré služby“ závodu a pod. I pri zázname výdavkov za lekárske ošetrovanie, lieky a nemocenské príspevky v r. 1868—1869 najviac sa spomínajú majstri a zamestnanci, čo by azda nasvedčovalo, že poslední boli v tomto smere uprednostňovaní. Využívali i systém hospodárenia bratskej pokladnice, do ktorej vkladali svoje peniaze na zúčtovanie, ktoré sa potom s 6-percentným úrokom požíčovali robotníkom. Takto vznikali prípady, že robotník celý zárobok musel vynaložiť na splácanie dlhov a úrokov do bratskej pokladnice.

Do pokladnice vkladal každý člen určitý príspevok. Majstri platili obyčajne viac ako robotníci a učni najmenej. Určovalo sa to podľa výšky zárobku. Podľa výšky príspevku sa potom vyplácala i podpora počas nemocovania, prípadne počas trvalej práceneschopnosti, jednorázové podpory vdovám a sirotám a pod. Napr. r. 1869 ešte nenachádzame prípady, aby sa nemocným robotníkom a v prípade úmrtia ich pozostalým vyplácali riadne príspevky, iba jednorázové podpory. Vdovám po pozostalých robotníkoch a zamestnancoch sa v tomto roku vyplátilo iba 136 zlatých a sirotám iba 17 zlatých, z ktorých sa 25% muselo vrátiť naspäť do pokladnice ako daň. Pohrebné príspevky sa vtedy vyplácali vo výške 2,10 zlatých. Obyčajným robotníkom sa poskytovalo vo väčšine prípadov iba lekárske ošetrovanie a lieky, a len veľmi zriedkavo i menší príspevok.

Obyčajní robotníci sa zo začiatku nechceli stať členmi bratskej pokladnice, keďže pri vstupe za člena bolo treba zaplatiť určitý príspevok a výsledky nebolo vidieť okamžite. Asi po dvoch rokoch záujem o bratskú pokladnicu vzrástol, a to v prvom rade zo strany baníkov, kde dochádzalo k častejším úrazom.

Majetok bratskej pokladnice činil koncom r. 1868 10 994 zlatých a koncom r. 1869 11 961 zlatých, čo bolo oproti erárnym bratským pokladniciam v závodoch podobnej veľkosti pomerne málo. Celý obnos pozostával len z príspevkov robotníkov a zamestnancov. V tomto období sa nestretávame s prípadmi, aby do pokladnice prispieval i majiteľ závodu, ako tomu bolo napr. v erárnych závodoch alebo v Coburgových závodoch na Horehroní.

V Coburgových závodoch sa pomerne pravidelne vyplácali príspevky v prípade práceneschopnosti a pod. Až v neskoršom období, najmä začiatkom nášho storočia stretávame sa s prípadmi, keď čistý zisk zo závodnej

kantíny a občas i určitý menší obnos z pokladnice závodu v Prakovciach sa odvádzal do bratskej pokladnice.

Koncom minulého storočia sa na Slovensku rozširuje spôsob poistenia v tzv. nemocenských pokladniciach, činnosť ktorých úzko súvisela s činnosťou odborových organizácií. Domnievame sa, že tento spôsob poistenia sa udomácnil i v Prakovciach, hoci oneskorene. Súdime to i podľa rozvíjajúcej sa organizačnej činnosti robotníctva v Prakovciach najmä v období, keď sa závod stal majetkom akciovej spoločnosti. Prechod k akciovej spoločnosti neznamenal len zvýšenie a zdokonalenie výroby v závode, ale i podstatné zvýšenie vykorisťovania pracujúcich, čo je typickým zjavom v období monopolizovania výroby, v období imperializmu. Tento stav napriek všetkým spomínaným objektívnym okolnostiam nemohol zo strany robotníctva nevyvolať nenávisť a odpor. Práve r. 1912 bohatom na revolučné hnutie pracujúceho ľudu celého Uhorska, ktoré vyvrcholilo krvavou a mohutnou demonštráciou v Budapešti dňa 23. mája toho istého roku, v marci prichádza do Prakoviec majster Hell, ktorý túto nespokojnosť podchytil organizačne. O nejaký čas po svojom príchode založil sociálno-demokratickú organizáciu, v ktorej bol i vedúcim funkcionárom. Hella r. 1921 nachádzame ako delegáta na zlučovacom zjazde Komunistickej strany Československa. Podrobnosti okolo týchto udalostí ako i o ďalšom osude Hella zatiaľ nepoznáme, keďže autori tejto práce z časových dôvodov nemali možnosť študovať príslušný materiál. Tieto údaje boli získané zo spomienok starých robotníkov prakovského závodu. No uvedená skutočnosť svedčí už o narastaní revolučného hnutia i v takom komunikačne izolovanom závode. Toto hnutie bolo príspevkom k rozbitiu nenávidenej Rakúsko-uhorskej monarchie.

III

PRAKOVCE ZA BURŽOÁZNEJ ČSR A Tvz. SLOVENSKÉHO ŠTÁTU (1918-1945)

Koncom r. 1917 a r. 1918 pod vplyvom Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie rozvinulo sa revolučné hnutie v Uhorsku. Rakúsko-uhorská monarchia sa rozpadla a na jej troskách vznikla Československá republika. Avšak revolučná robotnícka trieda sa neusilovala iba o rozbitie monarchie, ale aj o nastolenie nového, spravodlivého spoločenského poriadku. Preto i robotníci prakovského závodu privítali v júni 1919 revolučnú armádu Maďarskej republiky rád. — Robotníci vytvorili direktorium, ktoré prevzalo do svojich rúk moc a vedenie továrne. No za niekoľko dní československá buržoázna armáda obsadila Prakovce a znova zaviedla vojenskú diktatúru. 13 robotníkov závodu prešlo na územie, ktoré kontrolovala vláda Slovenskej republiky rád a vstúpili do radov slovenskej Červenej armády. Bojovali tak za prvý proletársky štát na našom území, bojovali i zato, aby ich závod prešiel do rúk pracujúcich. Veď jedným z prvých opatrení revolučnej vládnej rady bolo i nariadenie o zospoločnení priemyselných, banských a dopravných podnikov.

Ale Slovenská republika rád toto opatrenie už nestihla uskutočniť. Pod tlakom kontrarevolučných armád, ale predovšetkým západných veľmocí, musela revolučná armáda opustiť územie Slovenska. Členovia direktória v Prakovciach a bojovníci Červenej armády boli postavení v Košiciach pred súd. „Demokratická“ republika sa im potom za ich odvahu a boj za práva pracujúcich mstila po celých dvadsať rokov. Boli medzi prvými, ktorých v čase krízy prepúšťali z práce a mnohých odmietli vôbec do práce prijať. Žijúcim účastníkom slávnych bojov za nové spoločenské zriadenie sa dostalo uznania až v ľudovodemokratickom Československu, keď Šimon Pindroch, Ján Grega a ďalší boli za svoje statočné činy vyznamenaní.

Slovenskou republikou rád sa boj o nový spoločenský poriadok neskončil. Druhým veľkým pokusom o orientáciu československého štátu

smerom k socializmu bol decembrový generálny štrajk r. 1920. Štrajk vznikol na výzvu sociálnodemokratickej ľavice, keď sa pravicové živly v strane násilím zmocnili Lidového domu v Prahe. Medzi požiadavkami generálneho štrajku bola i kontrola vedenia podnikov robotníkmi, zlepšenie zásobovania a životných podmienok pracujúcich.

Výzvu k štrajku doručili do Prakoviec z Krajskej odborovej rady v Ružomberku 13. decembra 1920. Robotníci sa vyzývali, „aby socializáciu podnikov, ktoré sú nesporne zrelé na socializáciu, posunuli do takého stavu, aby rozhodnutie nemohlo byť odvolané.“

Robotníci v Prakovciach, podobne ako v celom Gelnickom okrese, správne pochopili, čo treba robiť. Skúsenosti z posledných rokov im jasne ukázali, že o závažných veciach rozhoduje ten, kto má v rukách moc. Preto sa nespokojili iba štrajkom, ale prevzali do svojich rúk i politickú moc. Obsadili železničnú stanicu, poštu a prevzali i vedenie závodu.

V decembri 1920 bola však ešte buržoázia silnejšia ako robotnícka trieda. Silné vojenské a četnícke oddiely obsadili Prakovce a obnovili „poriadok“. Nasledujúce roky ukázali, čo pre pracujúcich znamená takýto kapitalistický poriadok. Ale prakovských robotníkov nezastrašili nijaké represálie. Už r. 1921 v Prakovciach pracovala skupina komunistov. Jeden z nich — spomínaný bývalý majster Hell — je dokonca i delegátom zlučovacieho zjazdu KSČ. Zásluhou tejto skupiny prakovskí robotníci po krvavých udalostiach v Krompachoch r. 1921, kde četníci zastrelili štyroch robotníkov, vstúpili do protestného štrajku proti týmto výčinom „demokratickej republiky“. Veľmi aktívnu činnosť vyvíjali i bývalí účastníci slovenskej Červenej armády, ktorí po celý čas trvania predmníchovskej Československej republiky stáli na čele boja prakovských robotníkov proti krutému útlaku a vykorisťovaniu.

Po rozbití Rakúsko-Uhorska ocitol sa závod v Prakovciach vo veľmi nepriaznivom postavení. Cez noc sa z neho stala zahraničná spoločnosť a z jeho majiteľov cudzinci. Skončila sa vojnová konjunktúra a odpadol i dôležitý odberateľ — uhorský erár. Účastníci museli hľadať nejaké východisko.

Preto sa r. 1920 na valnom zhromaždení vedenia závodu a účastníarskej spoločnosti v Prakovciach rozhodlo, že sa zo závodu vytvorí samostatná spoločnosť. Osamostatnili bratislavskú kanceláriu firmy a dňa 31. mája 1921 bola za spolupráce Slovenskej banky vytvorená už „slovenská“ firma tzv. Účastinná spoločnosť železiarskych a oceliarskych závodov v Prakovciach. Za predsedu správnej rady zvolili jedného z vedúcich slovenských buržoázných politikov — E. Stodolu. Skutočnú moc a rozhodovanie ponechali si však starí majitelia. Slovenských účastníkov pribrali do správy jednak preto, aby sa navonok zdalo, že firma nie je zahraničná

a jednak i preto, aby jej pomohli získať úvery a politickú podporu. Čoskoro sa ukázalo, že oboje budú účastinári prakovského závodu veľmi potrebovať.

V novom štáte továreň totiž narazila na veľmi silnú konkurenciu. Bola to predovšetkým Poldina huta na Kladne, ktorá mala v konkurenčnom boji s Prakovcami všetky výhody na svojej strane. Mala predovšetkým viac kapitálu: Prakovce mali 6 miliónov a Kladno 100 miliónov korún. Poldina huta bola mnohonásobne väčšia, mala svoje predajne a kancelárie po celom svete, od Buenos Aires až po Šanghaj. Zatiaľ čo Prakovce boli v bankovom spojení s pomerne slabou Slovenskou bankou, Poldina huta sa opierala o Českú eskomptnú, ale predovšetkým o Živnostenskú banku, ktorá bola skutočným pánom buržoáznej republiky. Niet divu, že napr. pri štátnych dodávkach mala prednosť práve Poldina huta. Prakovce mali i veľmi nevýhodnú polohu. Boli príliš vzdialené od českých krajov, kde bol sústredený strojársky priemysel Československej republiky. Táto nevýhoda sa ešte zväčšila, keď v dvadsiatych rokoch bol prakticky skoro úplne zlikvidovaný a odbúraný slovenský kovospracujúci priemysel. Železničné tarify na suroviny a výrobky boli úmyselne stanovené tak, aby výrobky z východnej časti štátu nemohli na západe konkurovať.

Prakovciam čoskoro hrozil osud, ktorý postihol Pohorelú, Krompachy a iné železiarske závody na Slovensku, ktoré boli likvidované politikou kartelov i buržoázneho štátu. R. 1920 a začiatkom r. 1921 výroba ešte ako tak pokračovala. Vtedy sa tu začínajú po prvý raz vyrábať perové buchary značky AJAX, pričom zo začiatku sa všetky technické podklady preberali od pôvodného výrobcu z Maďarska. No v rokoch krízy 1921 až 1923 klesla výroba v závode viac ako o polovicu. Veľkú nezamestnanosť v celom okrese využilo vedenie závodu na útok na postavenie robotníkov, ktorým sa mstilo za ich účasť v spomínanom solidárnom štrajku v súvislosti s krvavými udalosťami v Krompachoch. Mzdy znížili o viac ako 20%. Aby rozdelili robotníkov a tým zabránili ich zjednocovaniu v triednom boji, dávali otvorene prednosť tým, čo boli organizovaní v klerikálnych tzv. „kresťanských“ odboroch. Iba títo mohli pracovať po celý týždeň, kým ostatní iba 2–3 dni do týždňa. Mnohí robotníci si museli hľadať prácu v cudzine.

Pred osudom likvidovaných železiarní na východnom a strednom Slovensku chránilo Prakovce viacero okolností. Mali pomerne široký a špeciálny výrobný program: konštrukčné rýchllorezné, nástrojové vysokolegované a špeciálne ocele, nástroje, odliatky, stroje, zariadenie pre dielne a pod. Vedenie rodinného koncernu Schmidtovcov držalo si podnik, hoci často iba živoril, v zálohe. Členovia tejto rodiny ovládali totiž železiarske a kovospracujúce podniky i v Rakúsku, Maďarsku, Rumunsku, v Čechách, mali spojenie i s firmou v Miláne v Taliansku. Občas bolo

možné presúvať výrobu tam, kde to bolo výhodnejšie. Na druhej strane to však znamenalo, že rozvoj závodu plne závisel od záujmov rodiny medzinárodných kapitalistov.

Prakovce, i keď právne tvorili samostatnú účastinnú spoločnosť, v skutočnosti boli riadené Schmidtovou kanceláriou v Prahe, kam od r. 1926 bolo prenesené i oficiálne sídlo prakovskej spoločnosti. Firma Schmidt predávala výrobky Prakoviec spolu s výrobkami svojich závodov v Jihlave a Českej Skalici.

Výroba v Prakovciach trochu ožila až v druhej polovici dvadsiatych rokov. R. 1925 sa tu začínajú vyrábať (taktiež podľa podkladov z Maďarska), prvé rámové píly na kov, tak isto značky AJAX. Do toho času obstarával pohon v jednej časti závodu benzínový motor (transmisie) a v druhej časti vodná turbína. R. 1925 sa stavia vodná elektrárňa aj pre druhú časť závodu a tak celý pohon bol už na elektrinu. V dôsledku čiastočne zvýšenej strojárkej výroby v období tzv. dočasnej stabilizácie kapitalizmu r. 1927 rozširuje sa mechanická dielňa a zlieváreň a neskôr sa začínajú vyrábať prvé priemyselné pece na naftu. Tento, hoci i pomalý rozvoj výroby bol zastavený r. 1929, keď vypukla nová hospodárska kríza. Napr. r. 1932, oproti r. 1929, keď výroba dosiahla od konca vojny svoj vrchol, poklesla o 30%. Pokles pokračoval i v nasledujúcom roku. Spoločnosti nepomohlo ani to, že si za predsedu správnej rady zvolila bývalého ministra vnútra Slávika, smutne známeho tým, že za jeho vlády četníci často riešili štrajky a demonštrácie zákernou strelbou do bezbranných robotníkov.

Zamestnanosť a mzdy v období hospodárskej krízy klesali ešte rýchlejšie. Boli obdobia, keď v závode pracovalo iba 30—50 ľudí. Ostatných robotníkov poprepúšťali a museli si hľadať zamestnanie buď v miestnom lesnom priemysle alebo na stavbe železnice Červená Skala—Margecany. Žobračenky boli vtedy známym pojmom v celej obci. Až r. 1934, po štyroch rokoch nepretržitého úpadku výroby, zamestnanosti i miezd, postavenie spoločnosti sa zasa zlepšilo. Odbyt ušľachtilých ocelí stúpol o tretinu, takže vedenie firmy pomýšľalo na výstavbu novej elektropece. V tomto čase kapacita závodu bola asi 3000 ton odliatkov ročne, 500 ton ušľachtilých ocelí, 40 ton strojov a 1000 ton nástrojov.

Zlepšenie výroby priamo súviselo s medzinárodnou situáciou. O výrobu v Prakovciach sa začali zaujímať štátne orgány. V súvislosti so zbrojnou konjunkťou nastala aj zmena vo vlastníctve spoločnosti. Dovtedajší hlavný konkurent Prakoviec Poldina huta bola v tom čase už pod značným vplyvom Živnostenskej banky, ktorá sa prostredníctvom svojich koncernových podnikov vo veľkej miere podieľala na dodávkach pre československú armádu i na exporte zbraní. Za spolupráce s Ministerstvom ná-

rodnej obrany usilovali sa tieto závody nielen využívať staré kapacity, ale vybudovať si rezervy na takých miestach, ktoré podľa vtedajších predstáv o budúcej vojne boli najmenej zraniteľné. Preto r. 1936 Živnostenská a s ňou spriatelená Česká eskomptná banka odkúpili od Schmidtovcov účastiny Prakoviec a spolu s továrňou v Jihlave ich zapojili do svojho koncernu. Na čelo spoločnosti postavili jedného z najbohatších slovenských kapitalistov, Milana Ivanku, ktorý reprezentoval na Slovensku záujmy Živnobanky.

Poldina huta snažila sa v Prakovciach zaviesť takú výrobu, aby tu v prípade vojny mohla nahradiť, i keď v zmenšenom meradle, svoj základný výrobný program. Výstavba závodu v rokoch 1937—1938 bola však plná protikladov. Československí kapitalisti vystavovali na obdiv svoju „obetavosť“ pri príprave obrany, v skutočnosti však to bol dobrý obchod. Zatiaľ čo revolučne zmýšľajúcich robotníkov pri prijímaní a zadelovaní do práce ustavične šikanovali ako „nespoľahlivých“, vo vedení Poldinej huty bolo plno nacistov. A medzi účtami za dodávky pre výstavbu závodu najdeme dokonca i účty od nemeckých nacistických firiem, ako napr. Siemens AEG a iné. Nečudo, že výstavba bola usmerňovaná tak, aby v skutočnosti k obrane republiky neprispela, ale najviac z nej potom ťažili hitlerovskí okupanti.

V tomto období boli tu postavené pomerne veľké objekty — žiháreň, oceliaren, kováreň a plecháreň. Zväčšuje sa i elektráreň. Bola zastavená výroba ocele v starej oceliarni (v kelimkových peciach) a začína sa vyrábať kvalitná oceľ už v novej poltonovej oblúkovej peci, ktorá bola daná do prevádzky r. 1937. Takto do r. 1939 v Prakovciach boli sústredené tri hlavné výrobné objekty, kováreň, zlieváreň a mechanické dielne s takými výrobkami ako napr. špeciálna nástrojová oceľ značky AJAX, perové buchary, rámové píly, liatinové zveráky, priemyselné pece, komerčné náradie všetkého druhu, výrobky pre železnice a pod.

Ruka v ruke s touto prestavbou a rozmachom konjunktúry vzrástol i počet robotníctva. Celkový stav zamestnaných v prakovskom závode počas predmníchovskej republiky a ich priemerné mzdy ukážeme v tabuľke na strane 56.

Napriek neustálemu stúpaniu cien životných potrieb v období predmníchovskej republiky priemerné zárobky, ako vidieť z uvedenej tabuľky, nevykazujú nijakú vzostupnú tendenciu. Vzostup priemerných zárobkov v niektorých obdobiach, najmä počas poklesu výroby, vôbec neznamenal, že by sa tieto zvýšili. V dôsledku stagnácie výroby najmä počas hospodárskej krízy od r. 1929 boli prepustení mnohí robotníci, pričom boli ponechaní majstri a ostatní vedúci, ktorí mali obyčajne niekoľkokrát vyššie platy, a preto sú v tomto období priemerné zárobky vyššie.

Rok	Muži	Ženy	Učni	Spolu	Priemerný mesačný zárobok
1920	197	34	46	277	376
1919	283	38	41	362	530
1921	148	23	36	207	675
1922	71	17	28	116	610
1923	72	14	22	108	400
1924	75	16	19	110	450
1925	80	15	19	114	430
1926	72	14	20	96	390
1927	84	15	28	127	455
1928	110	16	24	150	445
1929	114	16	27	157	495
1930	95	12	20	127	485
1931	69	5	13	87	490
1932	45	2	8	55	430
1933	39	2	6	47	390
1934	42	2	6	50	430
1935	40	2	6	48	450
1936	62	2	9	73	445
1937	149	10	21	180	420
1938	313	9	31	353	495
1939	196	11	40	247	470

Dostatok pracovných síl v Prakovciach vôbec nevylučoval vykorisťovanie detskej a ženskej pracovnej sily. Zamestnávanie detí v závode sa vysvetľovalo potrebou nadobudnúť si odbornú kvalifikáciu už v mladom veku. Avšak majitelia závodu nikdy nehovorili otvorene o tom, že vykorisťovanie detskej pracovnej sily v dielňach, kde nemuseli zamestnávať dospelého človeka, bolo pre nich výhodnejšie, lebo za tú istú vykonanú prácu platili menej. Na druhej strane si veľmi pochvaľovali pracovnú disciplínu zamestnaných detí, ktoré pracovali tak isto osem hodín denne. Nižšie mzdy dostávali i ženy, hoci vykonávali tú istú prácu ako muži.

Podobná situácia trvala i počas tzv. slovenského štátu, o ktorom ľudáci zvysoka hovorili ako o štáte „slobodnom“ a „samostatnom“. Plody ľudáckej „samostatnosti“ prakovskí robotníci pocítili už v prvých dňoch existencie tzv. slovenského štátu. Počet zamestnaných klesol hneď v prvom roku tisovsko-tukovského režimu o 30% a zároveň poklesli i nominálne mzdy priemerne o 5%. Zamestnanosť začala stúpať až od r. 1940, keď závod prechádzal na vojenskú výrobu. Počet zamestnaných v tomto roku dosiahol 367, r. 1941 504, r. 1942 597, r. 1943 613 a r. 1944 len 574 osôb. Počet zamestnaných rástol, keďže vojenské objednávky stále prichádzali a majitelia mali z toho dobré zisky. No a na druhej strane rástli i ceny životných potrieb a reálne mzdy robotníkov každým rokom klesali.

Po rozbití ČSR bol závod v Prakovciach fakticky vyňatý z právomocí kolaborantskej bratislavskej vlády, ktorá ho odovzdala k dispozícii nemeckým podnikateľským kruhom. Okrem nacistických majiteľov rozhodovala

o jeho výrobe a vedení Nemecká priemyselná komisia a nemecký vojno-
vohospodársky dôstojník. Bez jeho povolenia nebolo možné robiť nijaké
investície, meniť výrobný program alebo predávať výrobky inde, než ako
určovali nacistické výzbrojné plány.

Hľa, akej „samostatnosti“ v hospodárskom a politickom živote sa do-
pracovali ľudáci po rozbití republiky!

Všetká výroba bola doslova zmilitarizovaná a voči robotníkom bol
zavedený veľmi prísny režim. Hlavnou výrobou v závode bolo spracová-
vanie pancierových plechov. Do závodu prichádzali surové plechy, ktoré
sa tu upravovali na jednotlivé diely, vrtali a kalili. Spracovávali sa tu
dokonca i kompletne plechy pre celé pancierové vozidlo. Kalenie sa robilo
v šachtových komorových peciach a ďalšie spracovávanie v plechárni vy-
bavenej zvlášť pre tento účel. Ďalšie dodávky pre nemeckú armádu po-
chádzali z kovárne, kde sa vo veľkom množstve vyrábali hlavne do guľo-
metov a pušiek. Pri tridsaťtonovom kladive Beche a osemtonovom padacom
kladive sa vyrábali zápustkové výkovky zalomených a vačkových hriadelí
a rôzne druhy zápustkových výkovkov pre zbrane. Okrem toho sa v tomto
období v mechanickej dielni vyrábali i zápustkové bloky pre zápustkové
kovanie, ďalej zveráky, píly, buchary a priemyselné pece.

Celé toto bohatstvo, všetky tieto výsledky úmornej práce prakovských
robotníkov slovenská fašistická vláda dala k dispozícii nemeckým milita-
ristom. Noví majitelia ponúkali chudobnému obyvateľstvu Hnileckej
doliny prácu, avšak v skutočnosti to bola nevídaná drina za žobrácku
mzdu s vynucovaním si plnej poslušnosti voči vedeniu závodu.

No prakovskí robotníci neklesli na duchu ani v období fašistickej
ľudáckej diktatúry. Celkový stav v prakovskom závode vyvolával nenávisť
tak proti nemeckému vedeniu, ako aj proti domácim prisluhovačom Nemcov
a kolaborantom. A táto nenávisť sa neprejavovala len pasívne, ale postupne
vyvrcholila v aktívny odpor. Je známou skutočnosťou, že viacerí prakovskí
robotníci bojovali so zbraňou v ruke v partizánskych oddieloch a mnohí
z nich dnes nosia hrdé vyznamenanie Slovenského národného povstania.

I keď okolie Prakoviec nepripadalo bezprostredne k povstaleckému
územiu, napriek tomu v okolitých horách pôsobili veľmi aktívne parti-
zánske skupiny, úlohou ktorých bolo okrem iného ničiť železnice a cesty
a útočiť na objekty dôležité z vojenského hľadiska, vrátane prakovského
závodu, ktorý zásoboval nemeckú armádu. Výsledkom jednej takejto akcie
bolo, že 9. septembra 1944 v nočných hodinách partizánska skupina za
spolupráce prakovských robotníkov vyhodila do vzduchu generátor. Parti-
záni rozohnali nemeckých vojakov SS, ktorí strážili závod a na ich pokyn
prestali pracovať všetci pracovníci elektrárne. Onedlho nasledovala ďalšia
akcia, keď bolo poškodené vysoké napätie o 22 000 voltoch.

V dôsledku týchto dvoch akcií závod zastavil prevádzku na celý týždeň. V tom čase robotníci pracovali len pri odstraňovaní trosiek a robili opravy. Týždenná strata vojenskej výroby bola značná a pre zásobovanie nemeckej armády dosť citelná, čo bolo vidieť i z toho, že nemecký riaditeľ závodu ju chcel stoj čo stoj dohnať. Na robotníkov robil nátlak a zastrašoval ich vojenským terorom. Ale nijaké zastrašovacie metódy zo strany riaditeľa nevedeli a ani nemohli zastaviť a obmedziť spoluprácu robotníkov s partizánmi.

Po opätovnom začatí prevádzky riaditeľ dal ohradiť celý závod vysokým napätím o 5 000 voltov, ktoré bolo pod prúdom od večerných do ranných hodín. Zároveň boli posilnené i nemecké stráže, ktoré už odteraz boli vyzbrojené i guľometmi.

Po týchto opatreniach partizánske akcie na závod prestali, čo možno pripísať ani nie tak zvýšenej ochrane závodu, ako skôr tomu, že koncom r. 1944 vojenská výroba v Prakovciach už bola obmedzovaná a na druhej strane robotníci začali rozmýšľať o tom, že závod treba ušetriť, lebo sa blížil čas oslobodenia Sovietskou armádou. Zato však partizáni za spolupráce s prakovskými robotníkmi pôsobili veľmi aktívne na inom úseku. Začali sa viacej zameriavať na ničenie železničných spojov. Napríklad len v novembri 1944 bol železničný most poniže závodu vyhodенý dvakrát. Železničné spojenie tým bolo prerušené na viac ako dva týždne, čo v značnej miere ovplyvnilo prísun a odvoz materiálu zo závodu. Okrem toho na okolí Prakoviec bola viackrát poškodená i železničná trať. Nemecké oddiely boli preto nútené stále strážiť trať a mosty. Tieto stráže boli mimoriadne posilňované najmä v nočných hodinách.

Keď od východu bolo už počuť dunenie diel blížiacej sa Sovietskej armády, s ktorou postupovali aj československé jednotky, keď dni a hodiny pôsobenia nemeckých okupantov v Prakovciach boli už spočítané, riaditeľ a vedúci hospodárski pracovníci sa rozhodli, že sa závod bude evakuovať. V prvom rade sa rozhodlo o evakuovaní legúr, kvalitného materiálu, hotových výrobkov, ľahších strojov a funkčných súčiastok ťažších strojov.

Prvá evakuácia sa uskutočnila v decembri 1944. Spomínané výrobky a stroje boli naložené do železničných vozňov a zároveň bola vydaná výzva osadenstvu závodu, aby sa podľa vlastnej vôle k tejto evakuácii pridalo. Táto výzva nenašla medzi prakovskými robotníkmi kladný ohlas. Naopak. Robotníci sa stoj čo stoj snažili znemožňovať odvoz strojov a ostatného zariadenia, lebo si uvedomovali, že so strojmi odchádza i pracovná príležitosť a že táto evakuácia podstatne sťaží rozvoj výroby v Prakovciach po oslobodení. Keďže medzitým železničná trať bola na mnohých miestach poškodená, evakuácia bola odvolaná a robotníci boli vyzvaní nastúpiť do práce. Začiatkom r. 1945 nemecká vojenská správa nariadila

druhú evakuáciu za prísneho dozoru mimoriadne zosilnených nemeckých stráží, keďže po vyhlásení prvej evakuácie sa prakovským robotníkom podarilo ukryť niekoľko elektromotorov. Robotníci a zamestnanci závodu si plne uvedomovali akému nebezpečenstvu sa vystavujú, ak ich pristihnú pri čine. Veď po vypuknutí Slovenského národného povstania bolo vyhlásené stanné právo a vedenie prakovského závodu prevzala nemecká vojenská správa. No napriek tomu počas druhej evakuácie podarilo sa ukryť sedem elektromotorov o výkone 5 kw, ďalej vreteníky sústruhov, meracie prístroje, písacie stroje a pod. Podarilo sa zachrániť niektoré výkresy, ktoré sa nachádzali v dielňach, kým ostatný dokumentačný materiál nemeckí úradníci a vojaci pred odchodom spálili v kuplových a kováčskych peciach.

Rýchly nástup Sovietskej armády nedovolil nemeckým vojakom uskutočniť zamýšľané barbarské akcie — podminovať a zničiť všetky objekty závodu. Iba ustupujúcej maďarskej armáde sa 20. januára 1945 podarilo vyhodiť do vzduchu železničné mosty, ktoré už predtým podminovali nemeckí vojaci. O záchranu objektov závodu sa postarali i ozbrojení členovia miestneho národného výboru, ktorí na druhý deň, t. j. 21. januára 1945 v ranných hodinách spolu so všetkými obyvateľmi Prakoviec s nesmiernou radosťou privítali prvú hliadku sovietskych vojakov vedenú seržantom Ivanom Babjakovom. Ešte v ten istý deň prišli do Prakoviec ďalší sovietski vojaci, ktorých tunajší obyvatelia vítali a prijímali čo najsrdečnejšie.

Miestny národný výbor okamžite prevzal vedenie závodu do svojich rúk. Dňom 21. januára 1945 začala sa teda nová kapitola v dejinách prakovského závodu a prakovských robotníkov.

IV

RADOSTNE DO NOVÉHO ŽIVOTA (OBDOBIE PO ROKU 1945)

Ako sme už spomínali, v dôsledku blížiacich sa frontových udalostí nemecké vedenie evakuáciou závod v pravom slova zmysle vydrancovalo. Ostalo v ňom iba to, čo bolo menejcenné, alebo čo robotníci stačili a mohli ukryť. Veľa toho však nebolo.

Prakovskí robotníci hneď po oslobodení prikočili k obnove výroby v závode. Podľa pokynov sovietskeho vedenia bolo treba najsamprv dať do poriadku a upraviť komunikačné spoje železničné a cestné. V tejto prvej slobodnej práci občanom Prakoviec pripadla dvojnásobná úloha: predovšetkým pomáhať pri uvoľňovaní tunela a oprave košicko-bohumínskej železnice na úseku Rolova Huta a neskoršie bola závodu zverená rekonštrukcia všetkých železničných mostov na tratí Margecany—Červená Skala, vrátane opravy železničného tunela pri Matilda Hute. Na plnení všetkých týchto úloh sa občania Prakoviec zúčastňovali veľmi aktívne. Avšak hlavný záujem a pozornosť venovali prakovskí strojárni svojmu vydrancovanému — i keď nie rozbitému závodu. Ihneď po dokončení prác na opravách komunikácií prikočilo sa k rekonštrukčným prácam v závode. Najhlavnejšou a prvoradou úlohou dňa bolo zaobstarať generátor na výrobu elektrickej energie. Ten sa našiel a ihneď bol daný do chodu aj najpotrebnejší sústruh pomocou drevených ložísk. Na tomto sústruhu sa potom zhotovovali potrebné súčiastky pre ďalšie stroje. V tejto ťažkej situácii veľmi dobre poslúžili i elektrické motory, ktoré v čase evakuácie robotníci ukryli.

Prakovskí strojárni venovali všetky sily tomu, aby závod čím skôr zrekonštruovali a aby sa čo najskôr mohla začať aj výroba. Nadšenie, elán, vytrvalosť a hlavne vynaliezavosť prispeli k tomu, že o niekoľko týždňov po oslobodení začalo sa v závode s výrobou spojovacieho materiálu, šrúb, spôn, pilotových bodiek pre rekonštrukčné účely, a čo treba mimoriadne zdôrazniť, začalo sa tiež s výrobou kordonových krížov pre nákladné autá Sovietskej armády. V tomto časovom úseku závod riadil

a financoval Okresný národný výbor v Gelnici, ktorý ustanovil za prvého národného správcu záводу Františka Ulicaya.

V ťažkej situácii v doprave pomohli dve nákladné autá, ktoré zaobstaral ONV v Gelnici a ktoré odvážali výrobky závodu a privádzali potraviny pre robotníkov. V apríli 1945 namiesto dovtedajšieho národného správcu Františka Ulicaya bol Krajským národným výborom v Košiciach ustanovený nový národný správca — inž. Urbánek. Tento však v závode pôsobil veľmi krátko. Na jeho miesto nastúpil inž. Juraj Holan, ktorý od r. 1946 vo funkcii riaditeľa viedol závod až do r. 1950. Rekonštrukčné práce pokročili za 5 mesiacov (t. j. od oslobodenia do 1. 7. 1945) takže od týchto čias možno závod považovať už za ucelenú ekonomickú jednotku, schopnú plniť výrobné úkoly, keďže koncom mája 1945 závod začal aj s výrobou sivej liatiny.

Prvé odliatky zo sivej liatiny boli vyrobené pre okolité mlyny a pre cukrovar v Trebišove. Je potrebné pripomenúť aj to, že okrem uvedených výrobkov závod v tomto čase poskytoval značnú pomoc i I. čsl. armádnemu sboru a Sovietskej armáde dodávkami materiálu, najmä autosúčiastkami, ktoré boli v závode uskladnené ako pozostatok po bývalej autoopravovni. Z hľadiska potrieb národného hospodárstva a najmä preto, že na celom území ČSR rekonštrukčné práce intenzívne postupovali, vtedajšia kapacita závodu nemohla ani zďaleka kryť požiadavky. Preto sa rozhodlo, aby závodu bol čo najskôr vrátený strojný park, ktorý bol evakuovaný. Vedenie závodu vyslalo brigádu pracovníkov až do Čiech, ktorá po veľkých ťažkostiach odvečené stroje a zariadenie konečne našla v Kladne a Chomutove a tieto začiatkom novembra 1945 na 15 železničných vozňoch priviezla do Prakoviec. Inštalovanie dovezených strojov a zariadenia možno hodnotiť ako dokončenie prvej fázy rekonštrukcie závodu a tým aj pracovné ukončenie roku 1945. Aj napriek tomu, že išlo o prvý, teda najťažší povojnový rok, výsledky práce ukázali, že prakovskí strojárni vynaložili maximálne úsilie, aby svoj závod zveladili. Ich námaha nebola marná, keďže r. 1945 prekročili vo výrobe sivej liatiny a priemyselných pecí predvojnovú úroveň výroby z r. 1937 a súčasne závod zvýšil zamestnanosť oproti tomu istému obdobiu o 15%. Prvý rok života v slobodnej vlasti prakovskí strojárni zakončili dôstojne.

Začiatkom r. 1946 dochádza k zrušeniu národnej správy a pričleneniu prakovského závodu k národnému podniku Spojené oceliarne Kladno. Táto zmena vyplynula jednak z bývalej príslušnosti, ako aj z výrobného programu závodu, ale hlavne preto, že Prakovce mali byť ďalšou rekonštrukciou podstane rozšírené a dobudované na čisto hutnícky závod. Nakoniec bol závod preradený do sektoru strojárenského a r. 1947 bol definitívne začlenený do národného podniku ČKD Kriváň so sídlom v Bratislave. Začle-

nenie závodu do národného podniku ČKD Kriváň malo podstatný vplyv aj na zmenu výrobného programu, keďže z doposiaľ čisto hutníckeho závodu sa výroba začína preorientovať na výrobu charakteru strojárenského. Závod v tom čase, okrem tradičných výrobkov (ako čierneho náradia, nástrojov, zverákov, naftových pecí, rámových píl, perových bucharov AJAX, sivej liatiny a oceľoliatiny) zavádza aj nové výrobné programy, a to výrobu rôznych druhov pilníkov, armatúr a ventilov a vytvára podmienky pre ďalšie rozšírenie sortimentov strojárenskej výroby. Ešte r. 1946 závod zriadil z vlastnej iniciatívy pilníkáreň s úplne novým programom, no žiaľ, bez potrebného strojného zariadenia a kvalifikovaných pracovníkov. Pre zabezpečenie prevádzky závod mal k dispozícii iba niekoľko starých, v Jihlave vyradených sekacích strojov. Táto situácia však prakovských strojárů neodradila. Vlastným pričinením si tieto stroje opravili a zhotovili ostatné zariadenia potrebné pre prevádzku vo vlastných dielňach. Výroba armatúr znamenala pre závod úplne nový a náročný výrobný program. Aj tu, odhliadnuc od skutočne veľkej iniciatívy pracovníkov, vyskytol sa celý rad nedostatkov obdobných ako pri zavádzaní výroby pilníkov, znásobených ešte nedostatkom špeciálnych materiálov. Napriek všetkým nedostatkom prakovskí strojárů zvyšujú svoje úsilie, aby výrobky vyrábané v Prakovciach boli kvalitné a zároveň aby uspokojovali neustále stúpajúcu povojnovú potrebu. Toto úsilie bolo nakoniec korunované úspechom. R. 1946 v porovnaní s rokom predchádzajúcim vzrástla výroba sivej liatiny trojnásobne, výroba bucharov štvornásobne, výroba náradia jeden a polkrát, výroba výkovkov dvakrát a celková zamestnanosť sa zvýšila o 50%.

Ako vidieť, aj rok 1946 bol pre závod úspešný, pričom treba poznamenať, že r. 1946 boli súčasne vytvárané predpoklady pre štart do dvojročnice. Vyhlásenie dvojročného plánu pre obdobie rokov 1947—1948 zastihlo závod v Prakovciach vcelku pripravený. V dvojročnom pláne závodu boli zahrnuté všetky doterajšie výrobky a uvažovalo sa i o viacerých nových výrobkoch. Predovšetkým išlo o zriadenie ozubárne. Strojové zariadenie ozubárne bolo do závodu prevezené zo Sobědruhov a ďalej doplnené z konfiškátov a z anglického surplusu. Výroba v ozubárni sa rýchlo rozbehla a po krátkom čase sa ozubáreň stala poprednou prevádzkou závodu. Bola jediným oddelením závodu, v ktorom v tomto čase bola zavedená trojsmenná prevádzka. Zriadením ozubárne a hlavne jej dobrou prosperitou závod položil dobré základy pre vybudovanie prevádzky na neskoršiu výrobu prevodových skriň. Táto výroba bola veľmi náročná. Ak prihliadneme na skutočnosť, že časový odstup od oslobodenia bol pomerne krátky, prevzatie tejto výroby možno hodnotiť ako odvážny čin, ktorý svedčil o rastúcej technickej i organizačnej úrovni závodu. Neskoršie sa však ukázalo, že závod práve týmto výrobným programom precenil vtedajšie svoje tech-

nické i organizačné možnosti. Prejavilo sa to predovšetkým v nedostatku spracovania a brúsenia ozubených kolies.

Ďalšia prevádzka, ktorú závod zriadil počas dvojročnice, bola výroba gallových, transmisných a valečkových reťazí. Aj túto výrobu závod preberá zo Sobědruhov, ale bez akéhokolvek strojného zariadenia a nástrojov. Preto bol aj v tomto prípade odkázaný len na vlastné sily a prostriedky. Aby mohol na výrobnom programe pokračovať, časť výrobného zariadenia sa zaistovala z konfiškátov, ale tieto stroje sa v prevažnej väčšine museli upravovať vlastnými prostriedkami. Ba aj také zariadenie, ako napr. nitridačná pec a nitovacie stroje, ktoré sa v tomto čase nevyrábali, vyhotovil závod vo vlastných dielňach.

Z hľadiska riadneho chodu závodu, hlavne však pre zabezpečenie novej výroby, závod bol nútený venovať zvýšenú pozornosť aj náradovni. Z tohto dôvodu náradovňu rozširuje, zlepšuje existujúce zariadenie výmenou strojov, zlepšuje organizáciu práce, takže náradovňa už v tomto čase kapacitou a kvalitatívne presahovala rámec závodu a takúto povest si udržiava dodnes.

Rovnako dôležité bolo aj zriadenie opravovne, kapacitou už rozsiahlejšej, keďže všetky stroje, najmä konfiškáty a tiež strojné zariadenie, potrebné pre zabezpečenie prevádzky novej výroby, sa v tomto oddelení zhotovovali a opravovali.

Veľmi významným faktorom života závodu bola skutočnosť, že v období dvojročnice boli k prakovským železiarňam pričlenené tieto konfiškáty: zlieváreň Bodenlosz v Medzeve, zlieváreň Jacobs v Košických Hámroch, kováreň Pöhm v Medzeve, kováreň Miklossy v Plešivci a reťaziareň Katena v Sobědruhoch.

Na zabezpečenie úloh dvojročného plánu a na dobudovanie závodu s ohľadom na prevzaté nové výrobky závod vypracoval investičný plán výstavby v celkovej hodnote 57 miliónov korún. I keď sa tento investičný program celkove nedodrжал, bol to veľmi podstatný krok vpred, ktorý možno hodnotiť ako priaznivý pri výstavbe závodu po zavedení plánovaného hospodárstva.

* * *

Politický vývoj v závode i v obci od oslobodenia až do slávnych februárových udalostí r. 1948 možno charakterizovať ako reťaz aktívnej činnosti komunistov. Už voľby r. 1946 ukázali silu strany a dôveru, ktorú požívala medzi prakovskými strojármi, o čom svedčí skutočnosť, že vtedy tu zvíťazila kandidátka KSS.

Závodná organizácia strany po celý tento čas stála na čele organizovania politického, hospodárskeho i kultúrneho života v závode. Podporo-

vala tvorivú iniciatívu pracujúcich pri zabezpečovaní a zvyšovaní výroby. Ovocie tejto činnosti sa výrazne prejavilo jednak vo výrobných výsledkoch závodu, ale najmä počas slávných februárových udalostí. Február 1948 našiel prakovských strojárrov pripravených a odhodlaných brániť výtobytky pracujúceho ľudu proti nástrahám buržoázie. Celý závod sa zapojil do jednoodinového generálneho štrajku. Pri ZV ROH bol vytvorený akčný výbor na čele so s. Jánom Gregorom ml. Akčný výbor prevzal všetku politickú a hospodársku moc a svojou pôsobnosťou presahoval i rámec závodu a obce. Na zabezpečenie priamej ochrany závodu utvoril z radov komunistov ľudovú milíciu, ktorá svoju úlohu aj svedomite plnila.

Vítazstvom pracujúceho ľudu vo februári 1948 sa v závode vytvorili dobré podmienky pre úspešné plnenie dvojročného plánu. Dvojročný plán závod nielen splnil, ale v niektorých odvetviach, ako napr. vo výrobe sivej liatiny a nástrojov aj prekročil.

Roku 1949 vstupuje závod spolu s ostatnými závodmi našej vlasti do prvej päťročnice. Jeho hlavnou úlohou v tomto období bolo zabezpečiť zvýšenie produktivity práce, zvýšenie výroby oceloliatiny a výkovkov. V strojárrenskej výrobe závod zavádza r. 1949 novú výrobu huntových súkolí. Zmenou výrobného programu v rokoch 1949—1953 sa v Prakovciach postupne prestávajú vyrábať niektoré druhy výrobkov, napr. r. 1949 pilníky, r. 1950 sa zastavuje výroba gallových reťazí, r. 1951 výroba rovnobežných zverákov Boley, armatúr a ventilov, ozubených kolies, čierneho náradia, r. 1952 výroba naftových pecí, rámových píl na kov, prevodových skrií a r. 1953 i výroba huntových súkolí.

Prvá päťročnica vytvára v závode zároveň i podmienky pre podstatne vyššie úlohy druhého päťročného plánu, ustaluje zásadný výrobný profil a charakter závodu v súlade so záujmami národného hospodárstva. Tomuto sa podriadiuje aj investičná činnosť. Z dôležitejších kapacít uvedených do prevádzky počas prvej päťročnice a neskôr uvedieme aspoň tieto: r. 1949 konventory, r. 1950 predĺženie vlečky v závode, r. 1951 výstavba učňovských dielní a kotolne, r. 1952 výstavba vodovodu, sociálny prírastok oceliarne a výstavba ústredného skladu, r. 1953 rozšírenie výroby ocele, r. 1954 výstavba novej závodnej jedálne a skladu kovaného materiálu, r. 1955 výstavba karuselovej pece, provízornej generátorovej stanice a výstavba učňovského internátu s príslušenstvom pre 180 učňov.

Prakovské strojárne v tomto období prekonávajú celý rad ťažkostí, ktoré vyplynuli z prudkého rastu výroby a zamestnanosti. V období prvého päťročného plánu výroba vzrastá o 164% a zamestnanosť o 104%. Hlavné problémy boli však v zabezpečovaní odborných pracovníkov, najmä zlievačov a kováčov. V tomto období nastáva veľký prílev nekvalifikovaných

pracovních síl, väčšinou z poľnohospodárskej oblasti bývalého Prešovského kraja.

Mnohí z týchto pracovníkov neskôr zo závodu odišli a tým značne zvyšovali fluktuáciu, ktorá bola v tomto období jedným z najväčších problémov závodu. Pochopiteľne, že takýto stav mal značný vplyv aj na kvalitu výrobkov. Týmito problémami sa zaoberala tak závodná organizácia strany a ZV ROH, ako aj vedenie závodu. Postupom času sa podarilo tieto ťažkosti v podstate odstrániť, takže rokom 1956, t. j. prvým rokom druhej päťročnice, vykročil závod na cestu úspešného plnenia plánu. O tom, že tieto úspechy neboli náhodné, svedčia výsledky plnenia hospodárskych úloh v jednotlivých rokoch päťročnice. Ročnúc rokom 1956 závod každoročne plnil a prekračoval plánované úlohy.

Aj keď sme obdobie do r. 1955 hodnotili ako úspešné, roky 1956 až 1960, teda obdobie druhej päťročnice, sú najúspešnejším obdobím doterajšej histórii závodu vôbec. Kde a v čom sa tieto úspechy prejavili? Predovšetkým to bola stále sa rozširujúca iniciatívna účasť pracovníkov na správe a riadení závodu, ktorá sa prejavovala rozličnými formami. Nemaľým podielom tu prispelo hnutie zlepšovateľov a vynálezcov, ktoré najmä v rokoch druhej päťročnice zaznamenalo búrlivý vzrast. Od r. 1948 bolo podaných 660 zlepšovacích návrhov, z ktorých bolo realizovaných 320. Úspory zo zlepšovacích návrhov činili 3,5 mil. Kčs, pričom sa zlepšovateľom na odmenách vyplatilo 250 000 Kčs.

Popri svojom hlavnom výrobnom programe prakovský závod v tomto období cieľavedome a plánovite rozširoval aj strojárenskú výrobu. R. 1957 preberá veľmi náročnú výrobu otočných stolov k frézkam z národného podniku Strojsvit Krnov. Na týchto výrobkoch vyskúšali prakovskí technici a robotníci svoju odbornú vyspelosť. Po počiatočných ťažkostiach odovzdáva napokon závod tieto výrobky v najlepšom prevedení svojim odberateľom, väčšinou zahraničným. R. 1958 závod prevzal ručné plechoobrábacie stroje z n. p. Šmeralové závody Brno a dvojkotúčové brúsky a leštičky z n. p. Karna Děčín. Túto výrobu závod zvládol pomerne ľahko a tak uspokojoval stále rastúci dopyt domácich a zahraničných zákazníkov. V tom istom roku sa v oceliarni zaviedla výroba traktorových článkov, prevzatá z n. p. Zlievárne Liberec a v kovárni bola zavedená výroba vozových náprav prevzatá z n. p. Moravské železární Olomouc. Ešte r. 1959 prichádza do závodu nová výroba strojných obrubovacích strojov z n. p. Žďárske strojírny.

Popri rozširovaní sortimentu výroby nezabúda sa v týchto rokoch ani na kvalitu, zvyšovanie technickej úrovne a modernizáciu výrobkov. Názorným príkladom toho je tradičný výrobok prakovských strojárňov perový buchar KAP 70. Zo zastaralého typu perového buchara AJAX

technici a konštruktéri závodu rekonštrukciou vytvorili výkonný a technicky vyspelý buchar KAP, ktorý znesie aj najprísnejšie meradlo. Buchar KAP 70 veľmi úspešne reprezentoval závod a republiku na viacerých výstavách našich výrobkov v zahraničí: r. 1957 v Damašku, r. 1959 v Barme, r. 1960 v Lipsku, Mexiku, Soluni a Adis Abebe. V doterajšej histórii závodu zaznamenávame takéto úspechy iba pri výrobe špeciálnych nástrojových ocelí, ktoré aj v minulosti šírili dobré meno závodu na svetových trhoch. Závod s úspechom vyváža do cudziny aj celý rad ďalších strojárenských výrobkov. V súčasnej dobe závod exportuje svoje strojárenské výrobky do 34 krajín Európy, Ázie, Afriky a Južnej Ameriky.

Pri hodnotení obdobia druhého päťročného plánu nesmie sa zabúdať ani na výstavbu, ktorá úmerne vytvárala podmienky pre splnenie náročných úloh.

Roku 1956 bola ďalej rozšírená kapacita oceliarne, o rok neskoršie závod vystaval sklady na valcovaný materiál a expedičný sklad. R. 1959 dokončuje sa moderná prípravňa piesku pre oceliareň, výstavba lakovne pre učilište a mechanický cech, uskutočňuje sa výstavba ďalších skladov na sypké hmoty, náhradné dielce a investičného skladu. V tomto roku dochádza aj k definitívnemu oploteniu závodu.

Závod veľmi trpel nedostatkom pitnej vody. Aspoň čiastočne sa tento nedostatok odstránil tým, že r. 1959 bola daná do prevádzky výrobňa sódovej vody. Vďaka mimoriadnemu úsiliu pracovníkov závodu bol tento stav najprv provizórne a potom definitívne odstránený. Pre zlepšenie hygienických a pracovných podmienok bol r. 1960 dokončený a daný do užívania sociálny prístavok pre zamestnancov kovárne.

Výsledky tvorivej práce robotníkov a zamestnancov závodu za posledných 15 rokov javia sa nám ešte výraznejšie, ak uvedieme, že v tomto období celková výroba vzrástla o 810%, zamestnanosť o 605% a priemerné zárobky stúpili o 250%. Za 15 slobodných rokov sa z malého a starého závodu v Prakovciach vybudoval významný stredne veľký závod dobrej prosperity a ešte krajšej budúcnosti. Ako vidieť, za týchto 15 rokov sa závod v Prakovciach ekonomicky upevnil, pomerne značne zvýšil percento zamestnanosti, získal skúsenosti, svoje výrobky skvalitnil, a tým sa úspešne uviedol aj na mnohých zahraničných trhoch, pričom sústavne uskutočňoval i vnútrozávodnú investičnú výstavbu. To všetko sú radostné ukazovatele, ktoré svedčia o tom, že sa podstatne zmenil i život pracujúcich nielen v Prakovciach, ale aj v celej Hnileckej doline.

* * *

Zdravá hospodárska základňa a stála príležitosť slušného zárobku podmienila vzrast spoločenského života pracujúcich aj v oblasti sociálnej a kultúrnej. I na tomto poli sa práve existenciou závodu za posledných

15 rokov život v Prakovciach neporovnateľne zmenil. Rádiá, ladničky, pračky a iné predmety stali sa bežnými prostriedkami osobných potrieb občanov Prakovciac a bytová kultúra temer vo všetkých rodinách dosahuje štandard moderného hygienického bývania.

O pracujúceho človeka je dnes všestranne postarané. V Prakovciach sú v prevádzke dve kuchyne pre pracujúcich, v ktorých sa podáva výdatná a chutná strava. Pre pracujúce matky sú v závode detské jasle pre 30 detí a materská škola pre 40 detí. O zdravie pracujúcich sa sústavne stará závodný lekár a ošetrovatelka, pričom rodinným príslušníkom zamestnancov závodu rovnaké služby poskytuje ďalší lekár a ošetrovatelka. Okrem toho v Prakovciach pracuje aj zubná lekárka. Zamestnanci závodu a ich rodinní príslušníci môžu využívať výhody rekreácie doma i v zahraničí, ktoré sa poskytujú prostredníctvom ZV ROH. Od r. 1953 ZV ROH vydal zamestnancom 394 rekreačných poukazov, z čoho 54 bolo pre rodinných príslušníkov. Zahraničných rekreácií v SSSR a iných ľudovodemokratických krajinách sa zúčastnilo 83 zamestnancov a viacerí boli vyslaní aj na svetovú výstavu v Bruseli r. 1958. Okrem toho závod prostredníctvom ZV ROH každoročne vysiela cez letné prázdniny do pionierskeho tábora 50 detí zamestnancov závodu na vlastné náklady. Môžeme len s radosťou konštatovať, že naše zriadenie venuje veľkú pozornosť starostlivosti o zdravie pracujúceho človeka.

Na zabezpečenie odborného a politického rastu v závode sústavne poriadajú rôzne odborné kurzy a školenia. Od r. 1954 nadobudlo takto vyššiu odbornú kvalifikáciu dovedna 212 zamestnancov vo večerných priemyselných školách: strojníckej, hospodárskej, hutníckej a nadstavbovej pre zamestnancov s ukončeným stredoškolským vzdelaním. V rámci ZŠP a internátneho školenia získalo 320 robotníkov vyššiu kvalifikáciu v rôznych odboroch a prestavbou robotníckych mzdových sústav si zvýšilo, resp. doplnilo kvalifikáciu dovedna 221 robotníkov.

O túto všestrannú starostlivosť o pracujúcich prakovského závodu dbá predovšetkým výbor ZO KSS, ďalej ZV ROH, ČSM a ostatné zložky Národného frontu ako SČSP, SVÄZARM, ČsČK, ČSPO a iné. O úrovni sociálnej starostlivosti, o zvyšovaní odbornej a politickej úrovne zamestnancov závodu sa možno vyjadriť s uspokojením. Jedným z dôležitých ukazovateľov vysokej životnej úrovne a prejavov starostlivosti o zdravie pracujúceho človeka je zdravý, svetlý a moderný byt. A takýchto sa v Prakovciach od oslobodenia vystavalo už 417. Z toho 14 trojizbových, 138 dvojizbových, 20 tzv. malých domkov a 6 dvojizbových fínskych domčekov. Všetky tieto bytové jednotky sú zapojené na elektrický prúd, vodovod a kanalizačný systém a všetky zodpovedajú náročným hygienickým potrebám.

Takto sa z bývalej malej ubiedenej dedinky stáva moderná socialistická obec, ktorá sa po stránke stavebnej architektiky približuje mestu. Výstavba bude aj naďalej pokračovať, čím starý ráz obce definitívne zanikne. Treba taktiež spomenúť, že pre uspokojenie každodenných potrieb občanov je v obci rozvetvená sieť obchodných buniek.

Upravili sa aj komunikačné spoje. Hlavný cestný spoj od Gelnice smerom na Helcmanovce je skoro celý bezprašný. Nové sídlisko Ortváň je na hlavnú cestu zapojené pekno, bezprašnou vozovkou.

* * *

Popri pracovných úspechoch v období po oslobodení nemenej výrazne prejavili sa i úspechy v oblasti kultúrneho života prakovských strojárov. R. 1945 sa aj v tomto smere stal dôležitým medzníkom. Kým pred oslobodením strediskom mládeže bola väčšinou iba krčma, teraz sa prakovská mládež má možnosť zapájať do širokej kultúrnej činnosti najmä v rámci LUT. Prakovská mládež to aj pochopila. Hneď v prvých mesiacoch po oslobodení pod vedením učiteľa s. Loju vytvoril sa v Prakovciach mládežnícky divadelný súbor, ktorý už dosiahol pozoruhodné úspechy. R. 1951 sa zakladá závodný klub. Tu dobre pracoval ochotnícky divadelný krúžok sväzákov, ktorý nacvičil niekoľko divadelných hier. R. 1953 z iniciatívy viacerých požiarnikov bol založený estrádno-spevácky súbor, ktorý tak isto pracoval veľmi pekne.

V kultúrnej činnosti vynikli najmä mladí ľudia prakovského závodu. Boli to sväzáci, ktorí sa r. 1955 predstavili verejnosti veľmi úspešnou divadelnou hrou Surovô drevo. Premiéra tejto hry priniesla už prvé viditeľné úspechy. Ochotnícky krúžok ju zahral na okolí Prakoviec 15 krát. V tomto období sa estrádny súbor Požiarnik zlučuje s divadelným ochotníckym krúžkom a tak v rámci Červeného kútika pri ZV ROH sa vytvára pomerne početný ochotnícky súbor. Výbor Červeného kútika uskutočnil začiatkom r. 1956 ďalší nábor členstva a vtedy tu boli zriadené záujmové krúžky, ako dramatický, hudobný, estrádno-tanečný a výtvarnícky s celkovým počtom 68 členov.

Vytvorením týchto súborov sa kultúrny život v Prakovciach podstatne zmenil. Všetky krúžky začali úspešne pracovať a oslavy štátnych sviatkov, pamätných dní atď. boli vždy spestrené kultúrnym programom. Po krátkom čase k uvedeným krúžkom pribudol čitateľský krúžok mládeže, umiestnený v bývalej miestnosti MNV a ľudová dychová kapela.

Najlepšie si však viedol divadelný krúžok pod vedením s. Jána Kmeta. Za necelé tri roky uviedol šesť premiér s 83 reprízami, s ktorými navštívil vtedy patronátnu obec Švedlár, Mníšek nad Hnilcom, Smolník, Smolnícku Hutu, kúpele Štós, Lučivnú, Helcmanovce, Domov dôchodcov Hutno, Žakarovce, Margecany, Kežmarok, Trebišov, Michalovce a iné

obce a mestá. Najväčší úspech dosiahol súbor hrou J. G. Tajovského Nový život, s ktorou sa prebojoval do krajskej a potom do celoslovenskej súťaže divadelných ochotníckych súborov v skupine A, v ktorej sa po veľmi peknom predstavení 7. júna 1957 stal aj víťazom.

Dobre si počínal aj tanečno-spevácky krúžok pod vedením s. Vincenta Nachaja. Tento krúžok zameral svoj repertoár na horehronské, východoslovenské a zbojnícke tance. Svojím pestrým programom rozveseluje už viac rokov nielen občanov Prakoviec, ale svojou stálou účasťou na rôznych súťažiach LUT a STM stal sa dobrým propagátorom kultúrnej činnosti zamestnancov prakovského závodu. V rokoch 1956—1958 sa tento súbor v rámci súťaže ROH stal víťazom LUT v Košickom kraji. Vedúci súboru s. Nachaj sa ako sólový tanečník prebojoval na súťaž do Brna a Strážnice. Toho času má súbor aj detský tanečný krúžok a tanečný krúžok mládežnícky, zložený zo žiakov učilišťa. Ľudovú hudbu, ktorá je súčasťou tanečného krúžku, vedie s. František Andraško. Okrem iného ľudová hudba osobitne nacvičuje ľudové piesne, s ktorými sa pravidelne zúčastňuje súťaží v rámci LUT, kde sa v rokoch 1956—1958 v súťaži LUT v rámci ROH umiestnila na druhom mieste v Košickom kraji.

Veľmi peknú činnosť vyvíja aj fotografický krúžok, vedený s. Guspanom, ktorý možno hodnotiť ako jeden z najlepších. Má veľmi aktívnych členov, z ktorých viacerí spracovali fotografickú dokumentárnu časť tejto publikácie. Krúžok usporiadal už niekoľko výstav umeleckej fotografie v závode a v rámci krajskej súťaže bolo mu 20 exponátov prevzatých na celoslovenskú prehliadku umeleckej fotografie.

Výtvarnícky krúžok pod vedením s. Vendelína Žillu sa zameriava hlavne na maliarstvo. Členovia krúžku už vytvorili niekoľko hodnotných obrazov, s ktorými sa zúčastňujú na krajských prehliadkach.

No všetka táto činnosť aj napriek snahe záujmových krúžkov nemohla plne uspokojiť hlad po kultúre. Okrem toho bolo treba pracovať aj na iných úsekoch kultúrno-výchovnej činnosti (práca s deťmi a mládežou, výrobnotechnická propagácia, výchova k vedeckému svetovému názoru a podobne).

K riešeniu týchto náročných požiadaviek bolo možno v plnej miere pristúpiť až po postavení závodného klubu, kde by sa celá jeho činnosť sústreďovala a usmerňovala. Napokon prakovskí robotníci boli uspokojení aj po tejto stránke. Za slávnostnej účasti zástupcov vyšších straníckych a odborových orgánov bol v Prakovciach 4. júla 1959 otvorený novopostavený závodný klub za 4,5 mil. Kčs. Možno ho považovať za jeden z najmodernejších. V klube je divadelná sála pre 365 osôb, ktorá súčasne slúži ako kino so širokouhlým plátnom, ďalej je tu jedáleň s reštauráciou pre 150 osôb, miestnosti pre rôzne záujmové krúžky spolu asi pre

200 osôb, knižnica a čítareň, 10 moderných hotelových dvojposteľových izieb a tri rodinné byty. Výstavbou závodného klubu sa vyriešila stará bolesť prakovských ochotníkov a súčasne sa rozprúdil kultúrny život zamestnancov. Pred prakovskými strojármi mohli v novom závodnom klube vystúpiť aj najlepšie profesionálne súbory. Pravidelne tu vystupuje Kraľové divadlo zo Spišskej Novej Vsi, Divadlo Jonáša Záborského z Prešova a Štátne divadlo z Košíc.

Na úseku výchovnej a osvetovej činnosti sa v klube konajú pravidelné cykly prednášok o vedeckom svetovom názore, prednášky odborné, zdravotnícke a iné. Súčasne sa zintenzívnila aj práca na úseku polytechnickej výchovy a práca s deťmi. K závodnému klubu je pričlenený aj závodný poľovnícky klub, založený r. 1951. Teraz má 21 členov. Zameriava sa na chov, ochranu a odstrel zveriny. Jeho členovia sú veľmi aktívni a jeho miestnosť je najkrajšia zo všetkých miestností záujmových krúžkov.

Prí závodnom klube vznikol aj astronomický krúžok, ktorého členovia sa pripravujú štúdiom úspešne začať činnosť.

Pre zamestnancov, ktorí sa chcú individuálne vzdelávať, je k dispozícii knižnica závodného klubu. V týchto časoch má 7 000 výtlačkov politickej, technickej, odbornej a krásnej literatúry. Priemerný počet návštevníkov za štvrtrok dosahuje počet 750 a 1400 vypožičaných zväzkov.

Aby sa zamestnanci závodu mohli po pracovnom čase osviežovať aj športom, založili si telovýchovnú jednotu Spartak Prakovce. Od svojho založenia vo februári 1947 prešla telovýchovná jednotka rozličnými organizačnými zmenami. Dnes má temer 200 členov a tieto oddiely: futbalový oddiel mužov (v II. triede Košického kraja), dve dorastenecké futbalové mužstvá — z toho jedno učňovského dorastu, dve volejbalové družstvá mužov a žien súťažiacich v krajskom prebore a hokejový oddiel, ktorý taktiež hrá v krajskej súťaži. Všetky oddiely si vedú úspešne, vynikajú hlavne futbalisti, ktorí r. 1959 boli na čele svojej skupiny.

Aj napriek pomerne dobrým výsledkom výbor jednoty pre budúcnosť mieni zaktivizovať aj tie oddiely, ktoré v minulosti vykazovali peknú športovú činnosť, ale v dôsledku organizačných chýb prestali pracovať. Predovšetkým šachový oddiel, ktorý v r. 1953—1956 patril k popredným oddielom Košického kraja, ďalej oddiel turistický, oddiel základnej telesnej výchovy a najmä ženský basketbalový oddiel, ktorý r. 1949—1953 vyvíjal peknú športovú činnosť.

V r. 1959—1960 vedenie TJ venovalo hlavnú pozornosť prípravám na II. celoštátnu spartakiádu.

Okrem činnosti s aktívnymi oddielmi telovýchovná jednotka teraz stavá športový štadion. Po dokončení bude tu niekoľko ihrísk ako futbalové, hokejové, volejbalové, kolkáreň atď. Po konečnej úprave bude to

naozaj krásny športový stánok. Vedenie závodu rozvoj športu všemožne podporuje. V Prakovciach je veľký záujem o športový život a keď sa výboru jednoty podarí realizovať všetky vytýčené plány, budúcnosť športového života bude iste krásna a zamestnancom závodu spôsobí mnoho radosti.

* * *

Pri hodnotení vykonanej práce a uplynulých rokov života prakovských strojárů možno dnes už s určitou povedať, že takú perspektívu, aká sa závodu vynára, môže a mohlo mu poskytnúť len naše ľudovodemokratické zriadenie. Skutočnosť, že u nás vládne pracujúci ľud, je najlepšou zárukou aj pre roky budúce.

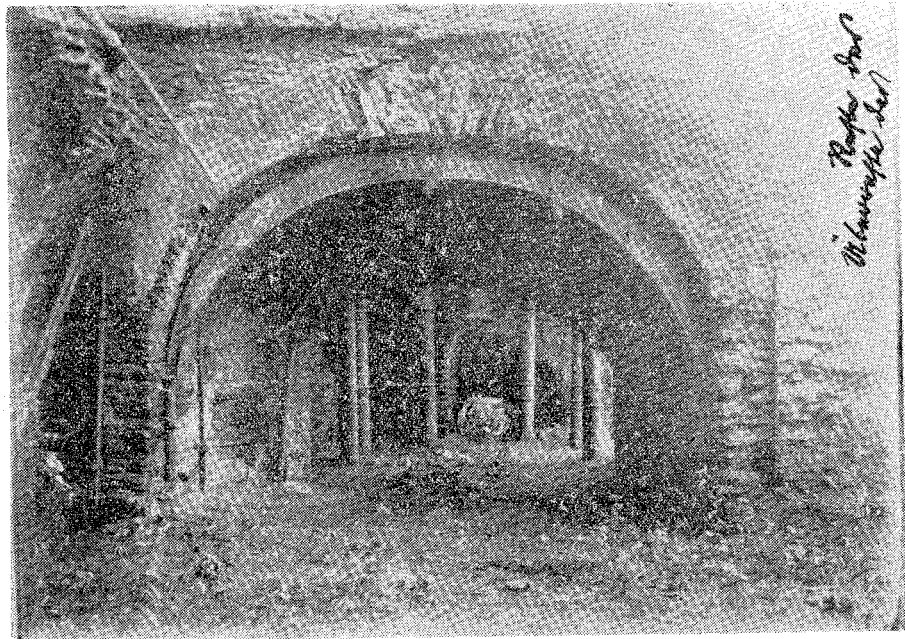
Je pochopiteľné, že každá dobrá práca si vyžaduje svoj čas. Aj závod Strojárne Prakovce potrebuje tento čas, aby mohol odstrániť niektoré doterajšie nedostatky a ešte úspešnejšie pokračovať vo svojej práci. Celé osadenstvo závodu pracuje príkladne. Po prekonaní ťažkých dní závod už niekoľko rokov sústavne plní a prekračuje svoje výrobné úlohy. Je to výsledkom dobrej politickej a organizačnej práce ZO KSS, ZV ROH a ZS ČSM, ktoré podnecujú iniciatívu pracujúcich a využívajú tvorivé sily pre spoločné blaho. Je to výsledkom toho, že prakovskí pracujúci sa dnes cítia ozajstnými hospodármi vo svojom závode. Niet pochyb o tom, že prakovskí strojáři pod vedením Komunistickej strany Československa aj v budúcnosti úspešne splnia svoje úlohy a svojou príkladnou prácou i výrobkami budú šíriť dobré meno svojho závodu a našej vlasti — Československej socialistickej republiky — po celom svete.

* * *

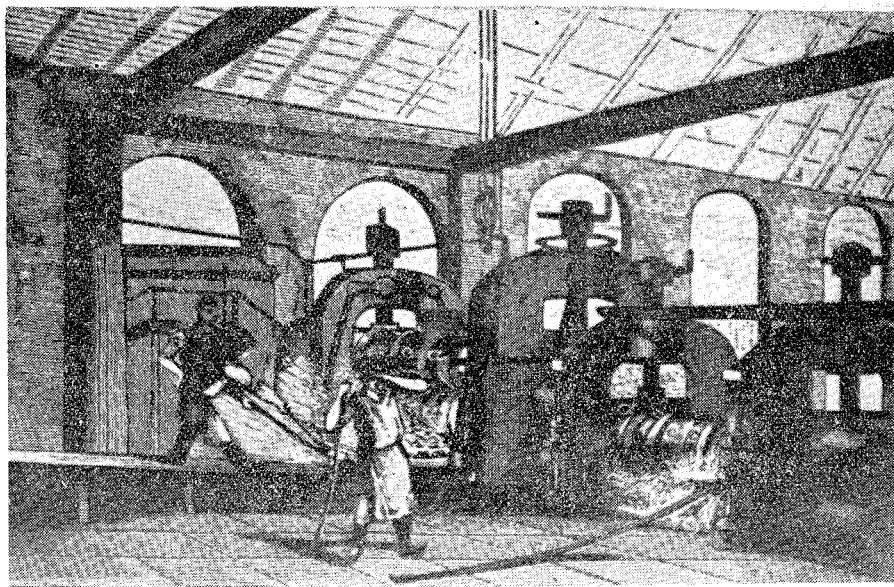
V

ŽIVOT ZÁVODU A ZAMESTNANCOV
V OBRAZOC

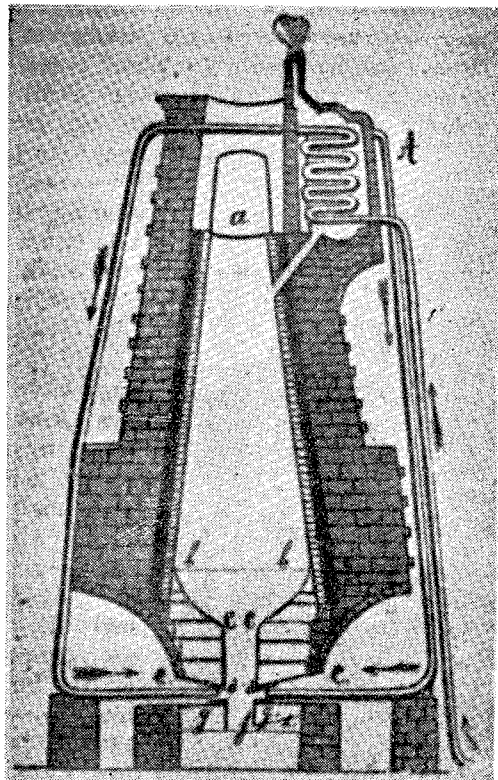

Platky štít
W. K. K. K. K. K.

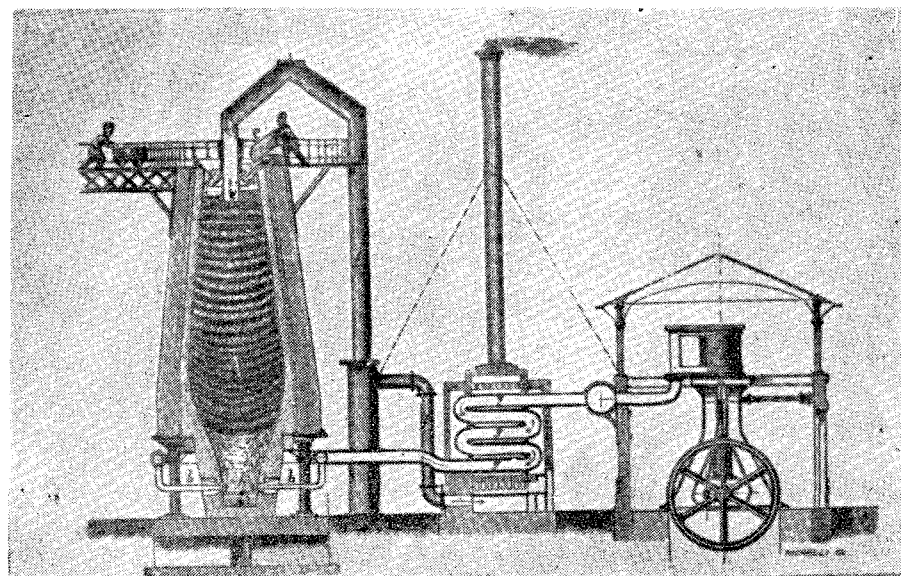
1. Pozostatky starej vysokej pece z r. 1810.

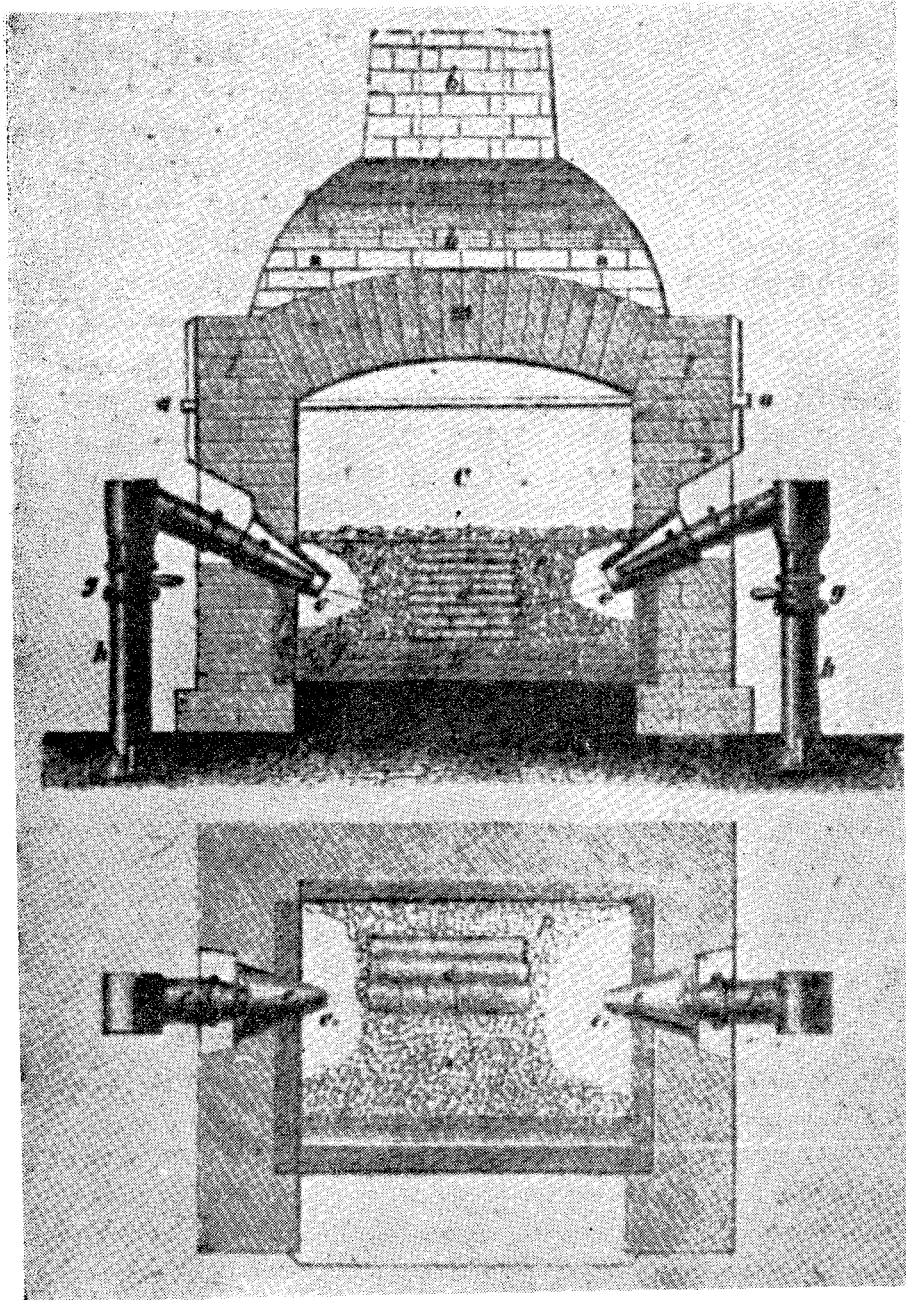
2. Valcovňa železných tyčí, obdobie osemdesiatych rokov XIX. stor.

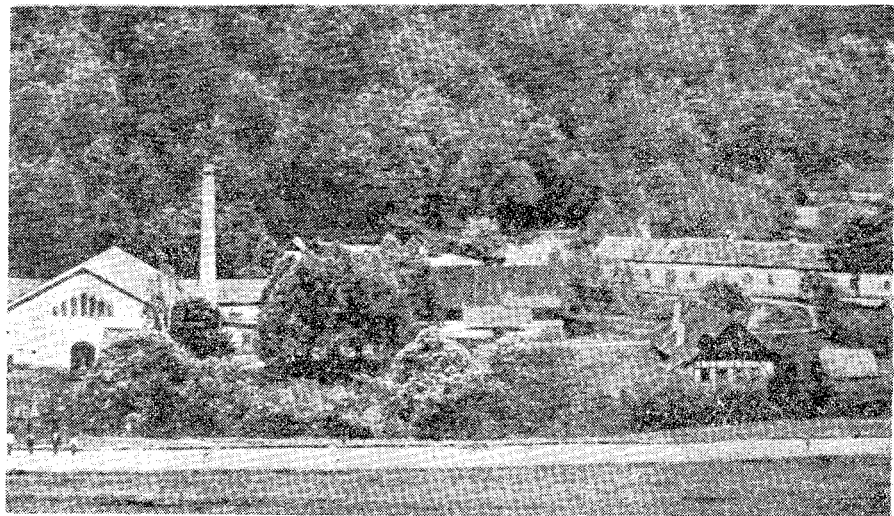
3. Vysoká pec pred rekonštrukciou.

4. Vysoká pec po rekonštrukcii.

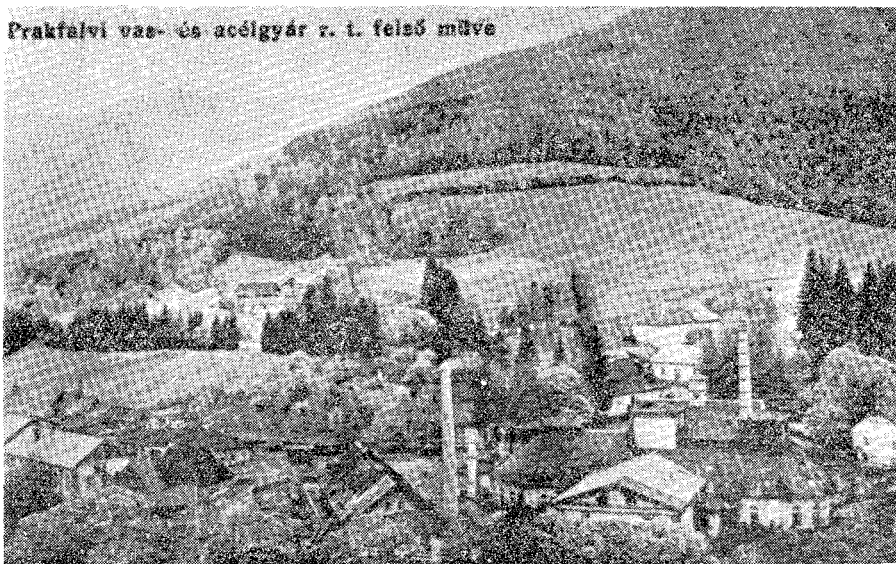

5. Skujňovacia pec pred rekonštrukciou.

6. Dolná časť závodu tzv. Walwerck koncom XIX. storočia.

Praktalvi vas- és acélgyár v. t. felső műve

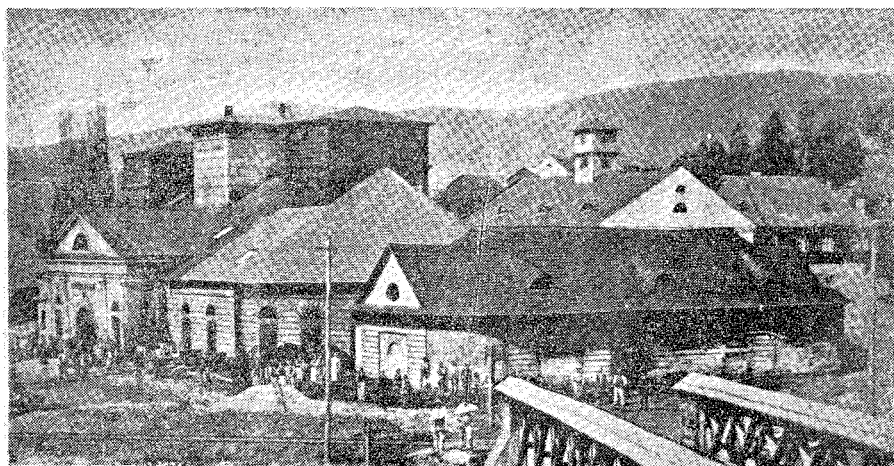

7. Horná časť závodu.

Prakovce. — Prakendorf. — Prackfalva.

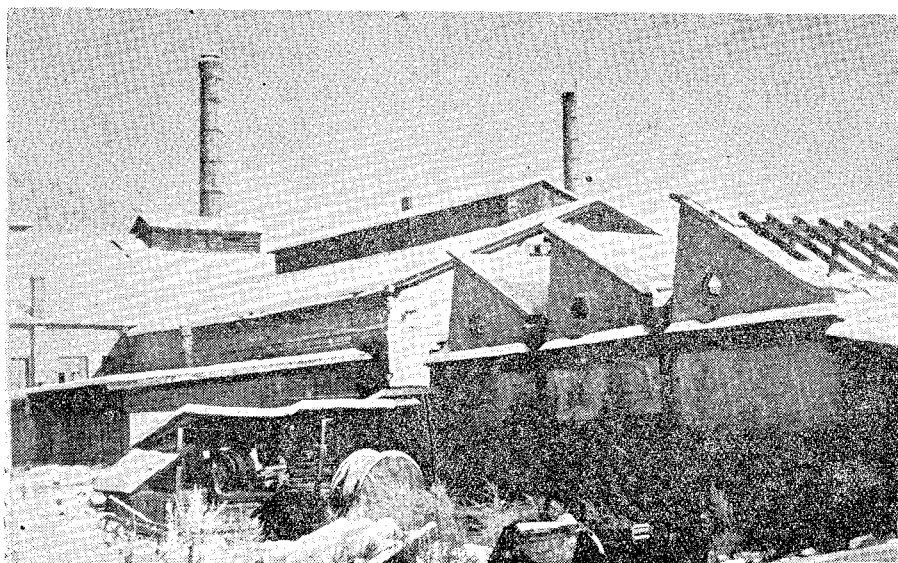
8. Závod Prakovce v r. 1920.

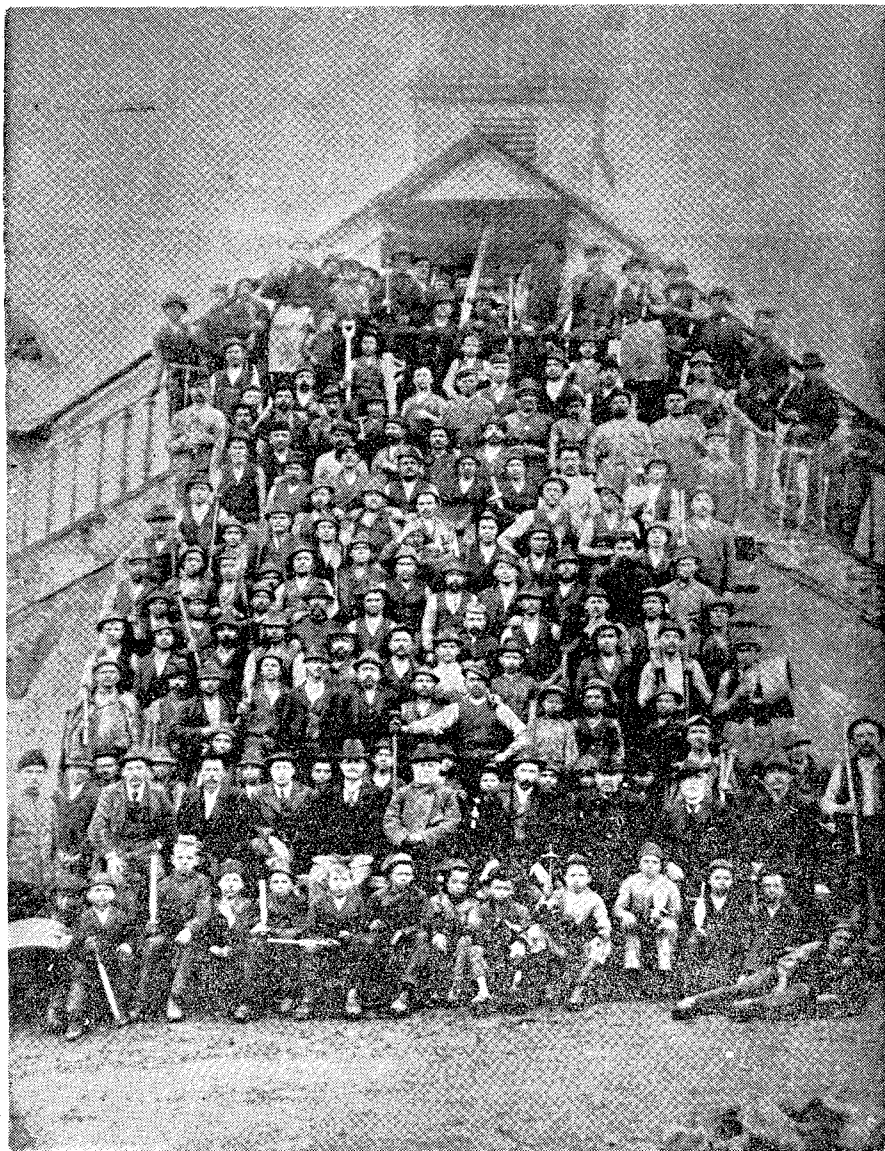
9. Závod Prakovce koncom XIX. storočia.

10. Z najstarších částí závodu. Záber z roku 1960, pred zbúraním.

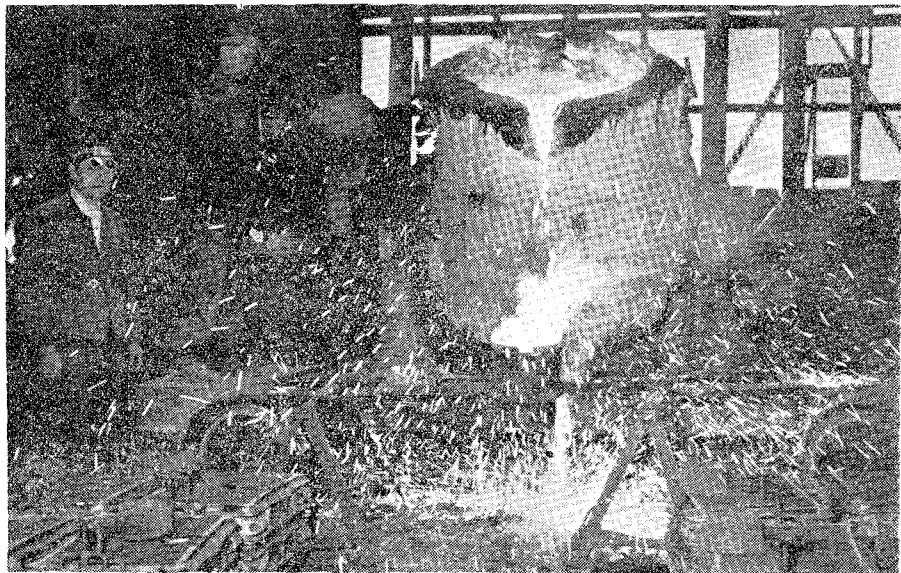

11. Z najstarších částí závodu. Záber z roku 1960, pred zbúraním.

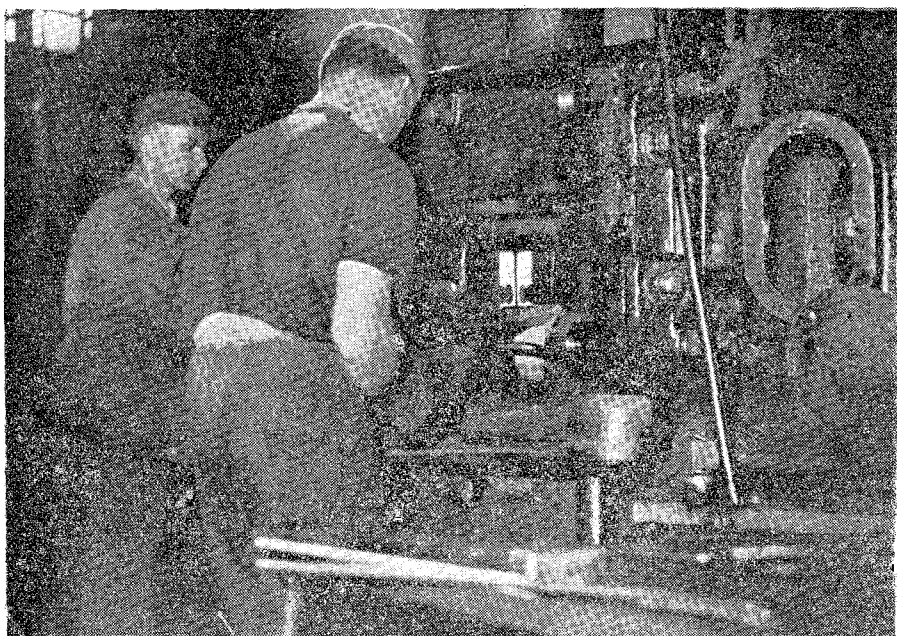

12. Osadenstvo závodu v roku 1905.

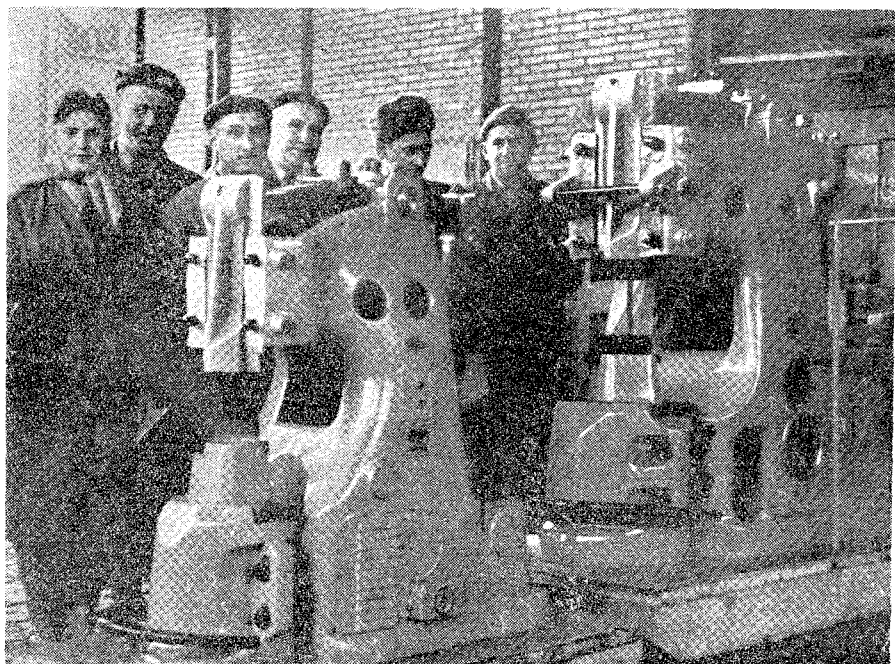
13. Odlievanie ocele.

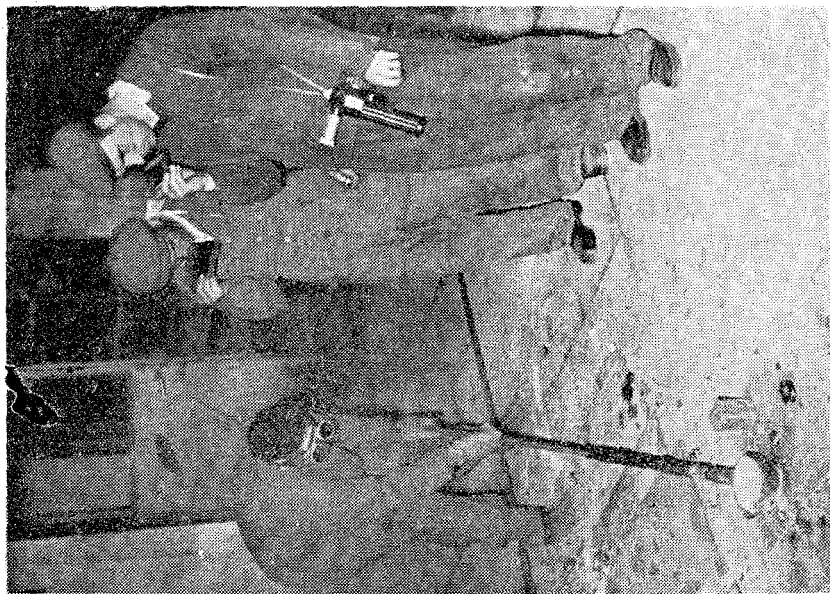
14. Pri práci.

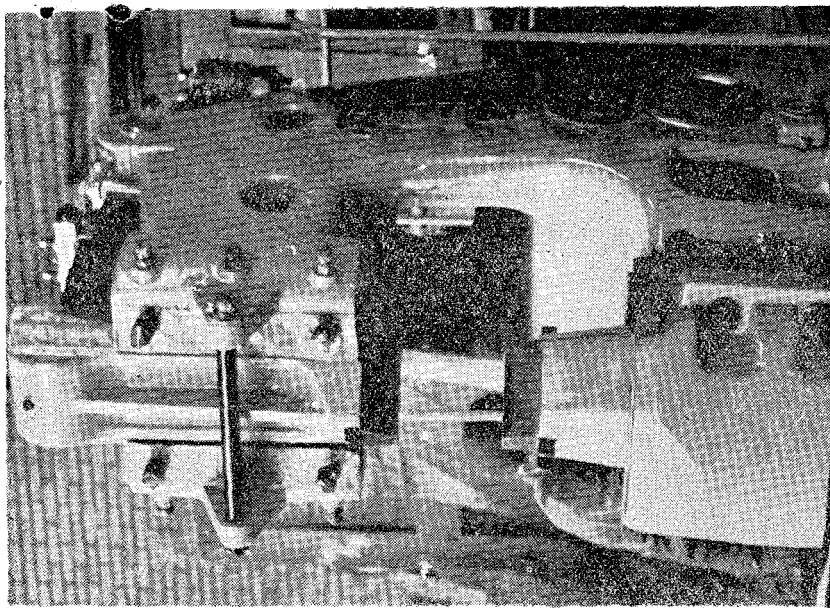
15. Odpich ocele.

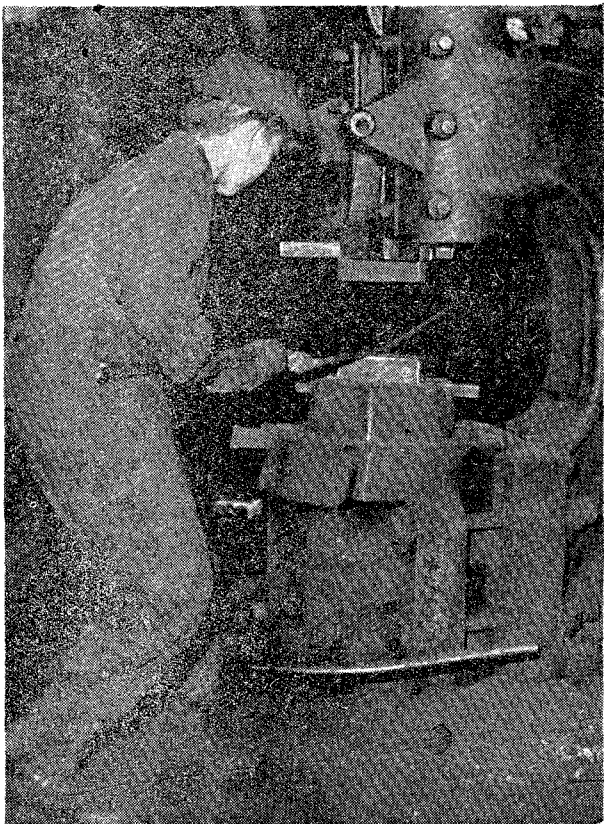
16. Příprava exponátů pro Lipský veletrh roku 1959.

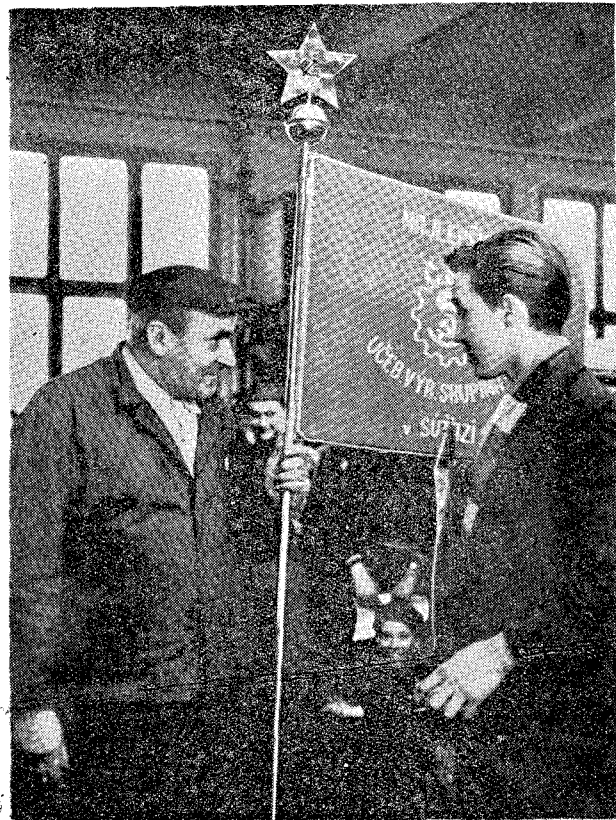
17. Pri skúške.

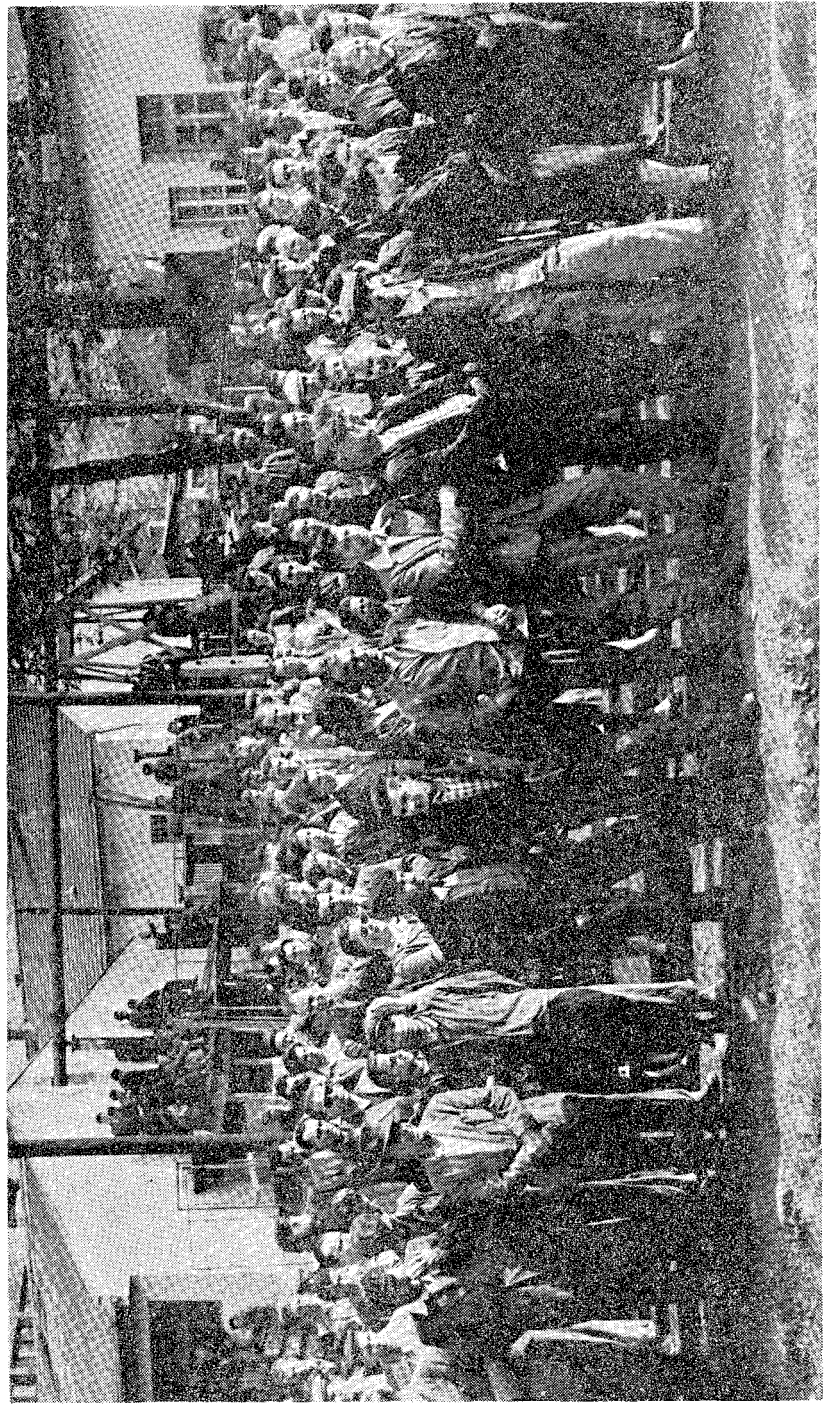
18. Dokončovanie montáže buchara.

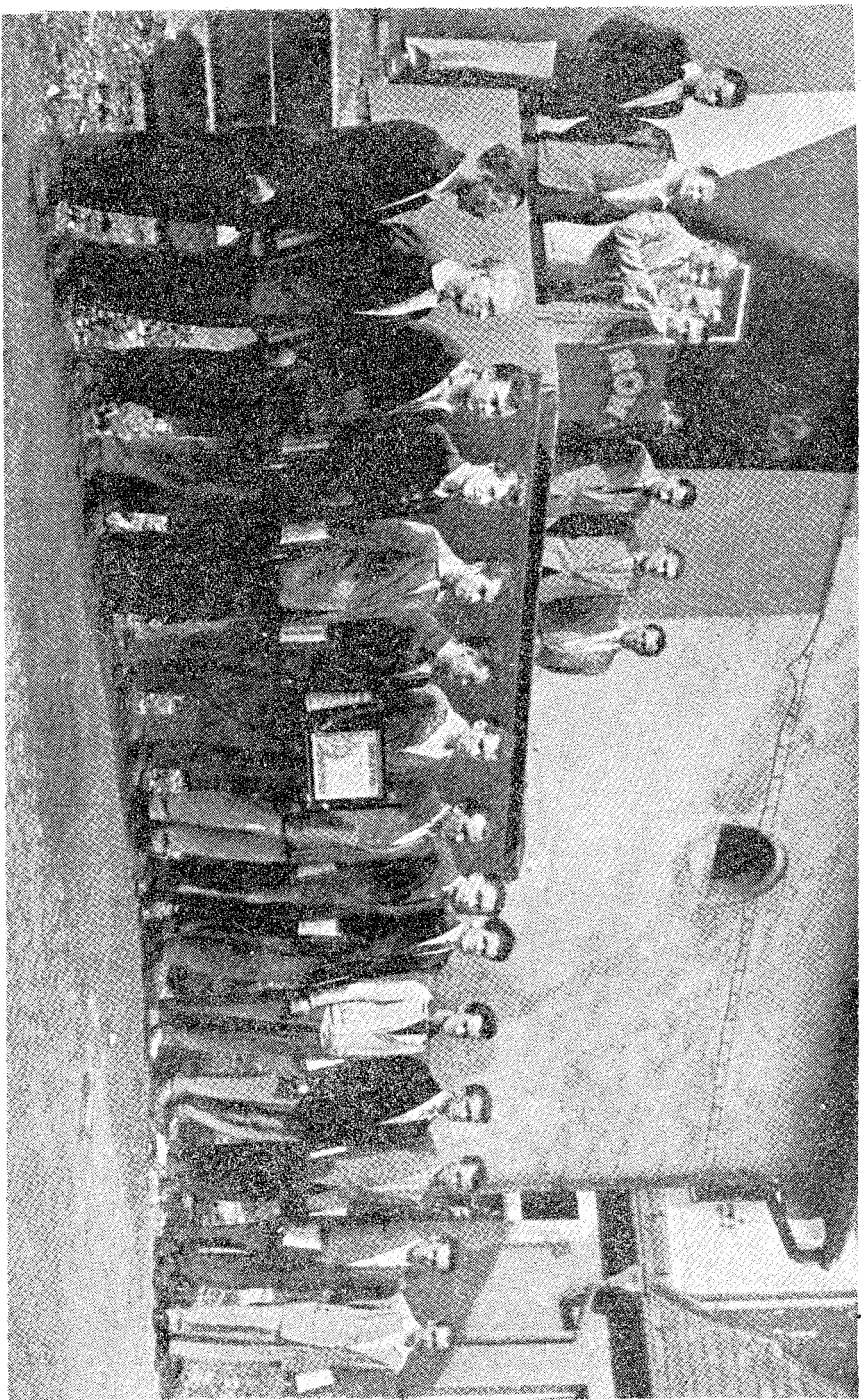
19. *Výchova pracovného dorastu.*

20. *Záverečný akt vyhodnotenia v súťaži o najlepšiu učebno-výrobnú skupinu.*

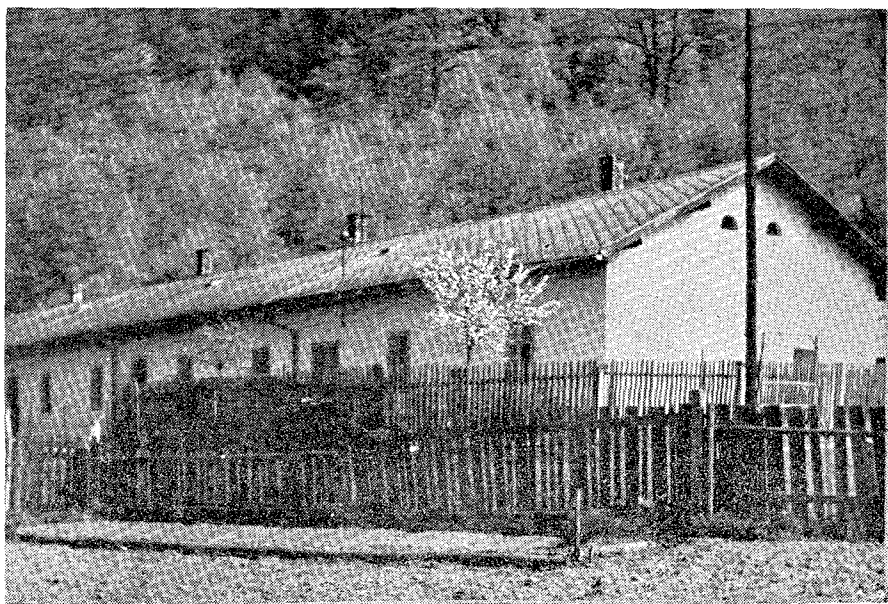
21. Slávnostná celozávodná schôdza pri príležitosti udelenia prvého titulu Brigáda socialistickej práce.

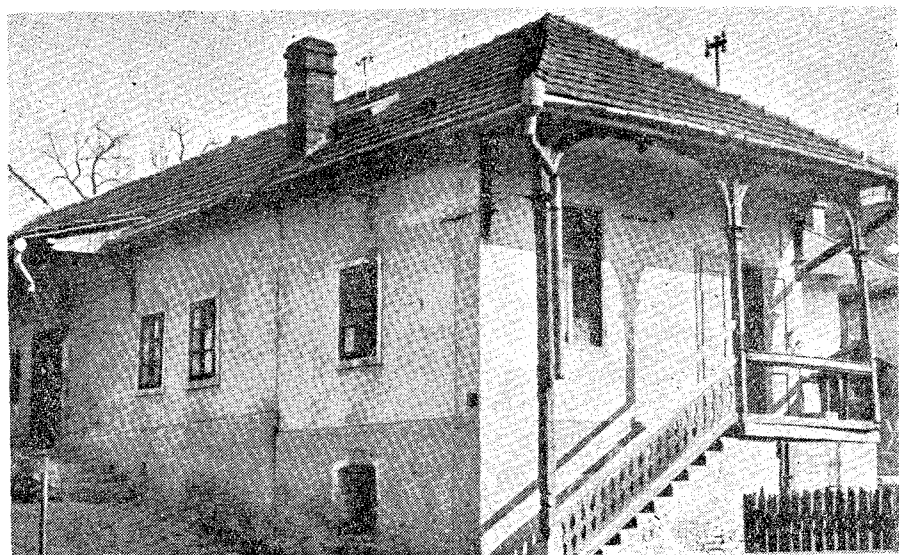
22. Prvý kolektív Brigády socialistickej práce v našom závode r. 1960.

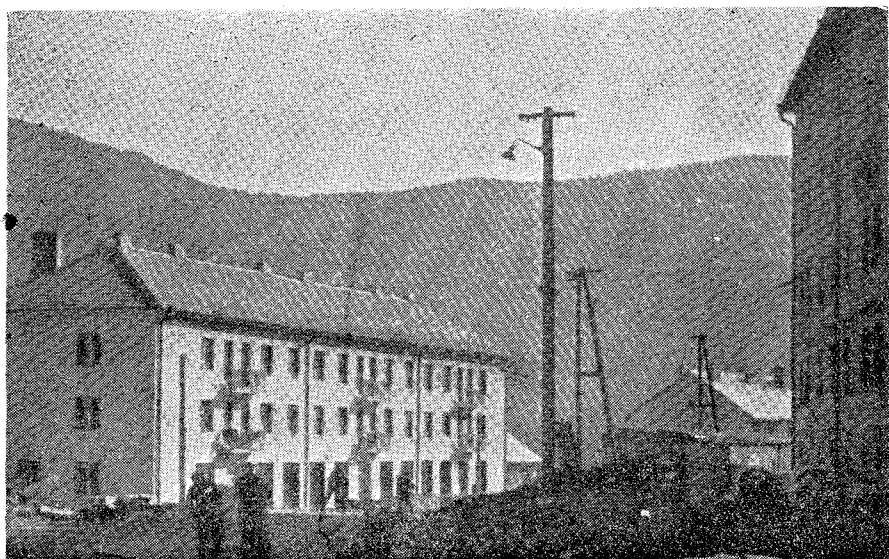
23. Pohľad na staré Prakovce roku 1960.

24. Jeden zo starých obytných domov.

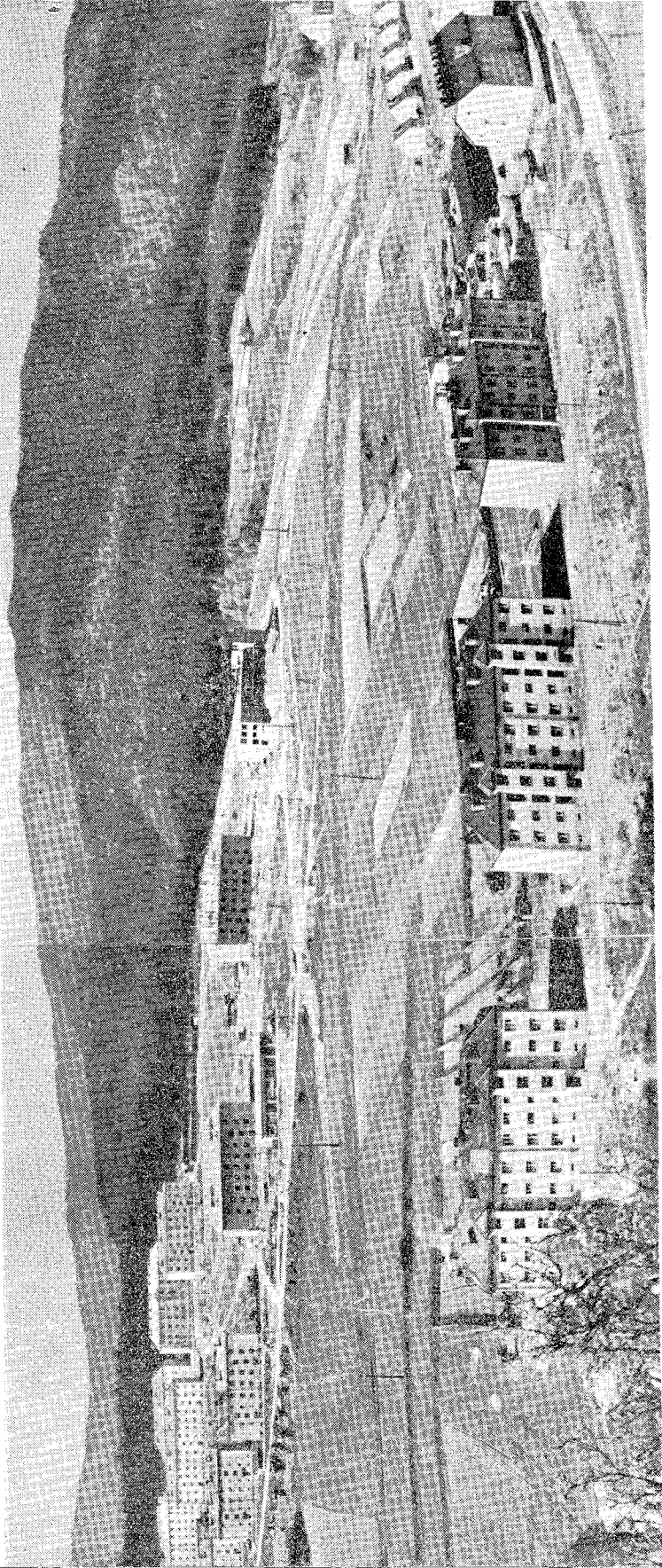

25. Bývalá kréma — „La Paloma“.

26. Z výstavby nového sídliska r. 1960.

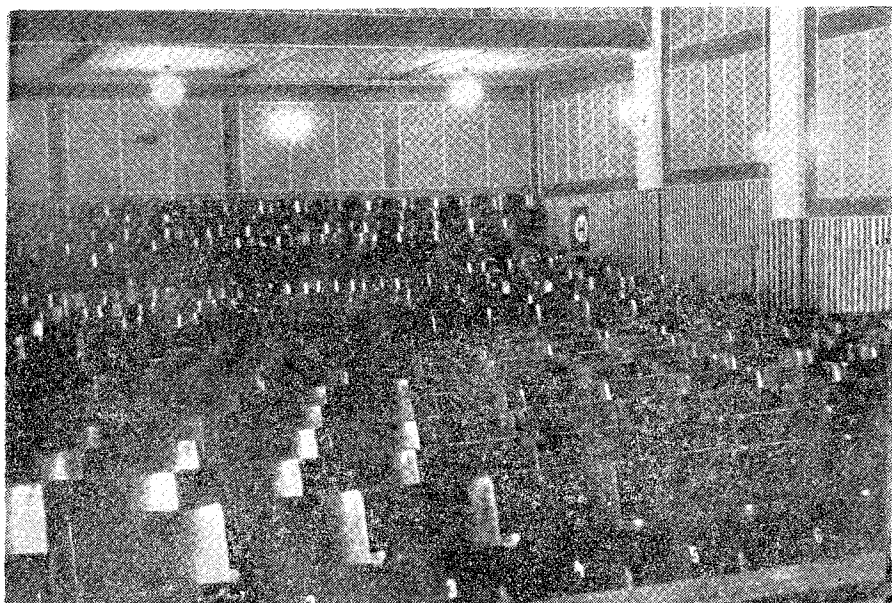

27. Panoráma nového sídliska „Na Ortváni“ r. 1960.

28. Závodný klub ROH Prakovce.

29. Kinosála ZK ROH (divadelná miestnosť).

30. Prvomájový sprievod r. 1959.

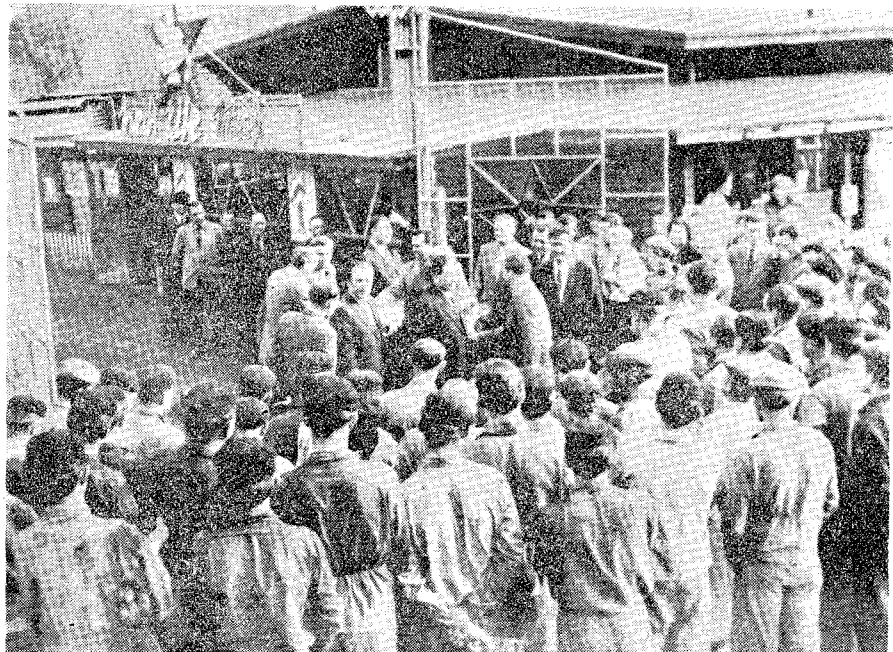
31. Z prvomájových osláv r. 1960 v Gelnici.

32. Žatevná brigáda na patronátnom JRD v Heľmanovciach r. 1959.

33. Pracovníci závodu na výlete.

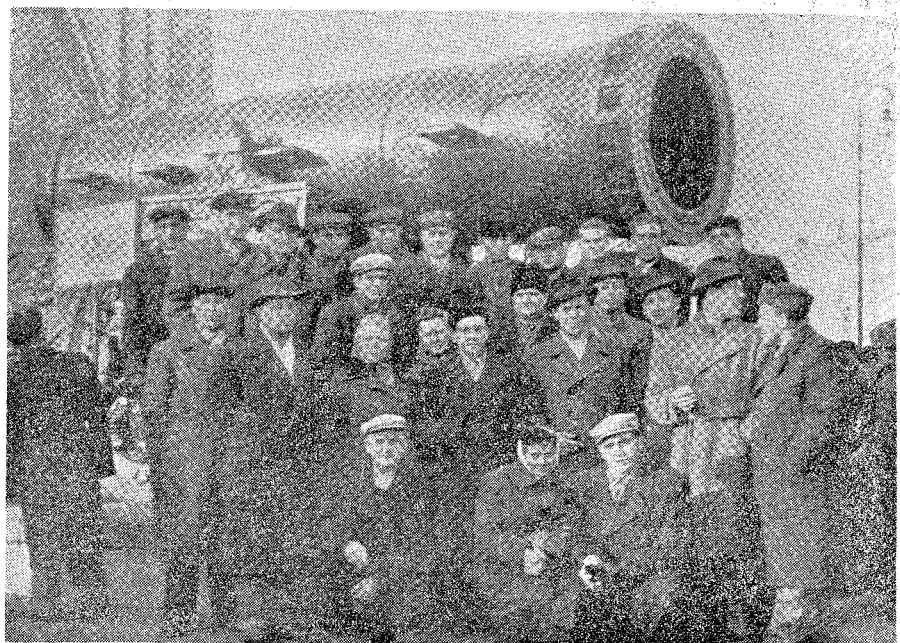
34. Prívitanie sovietskej delegácie z Ovrúče r. 1960.

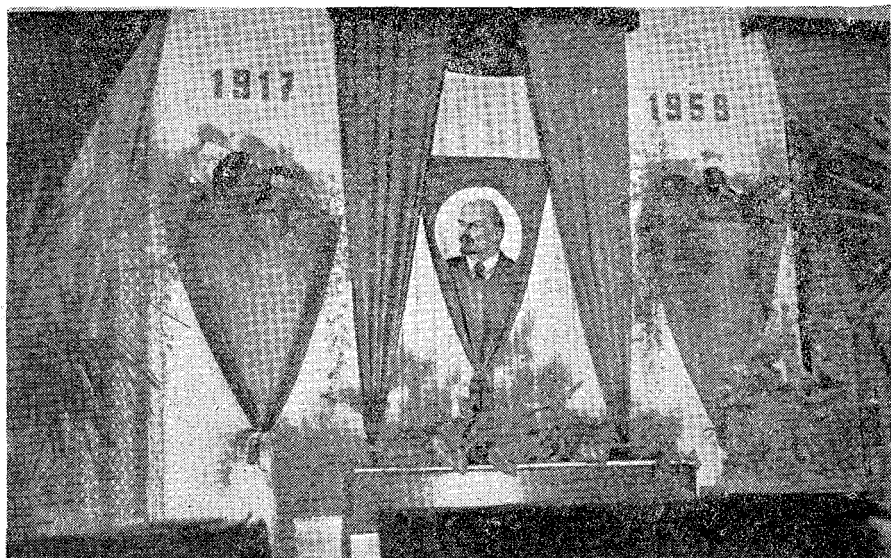
35. Sovietska delegácia z Ovrúče v závodnom klube.

36. Delegácia z NDR v závodnom klube r. 1960.

37. Naši zamestnanci v Moskve r. 1959. V pozadi „Car puška“.

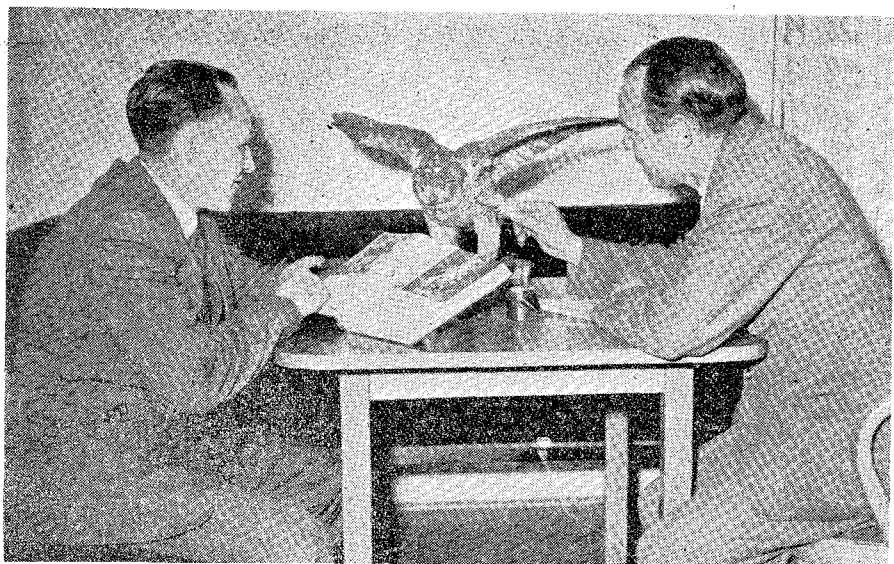
38. Čelná výzdoba v závodnom klube k oslavám 42. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie.

39. Hudobný krúžok závodného klubu r. 1958.

40. V čítárni závodného klubu.

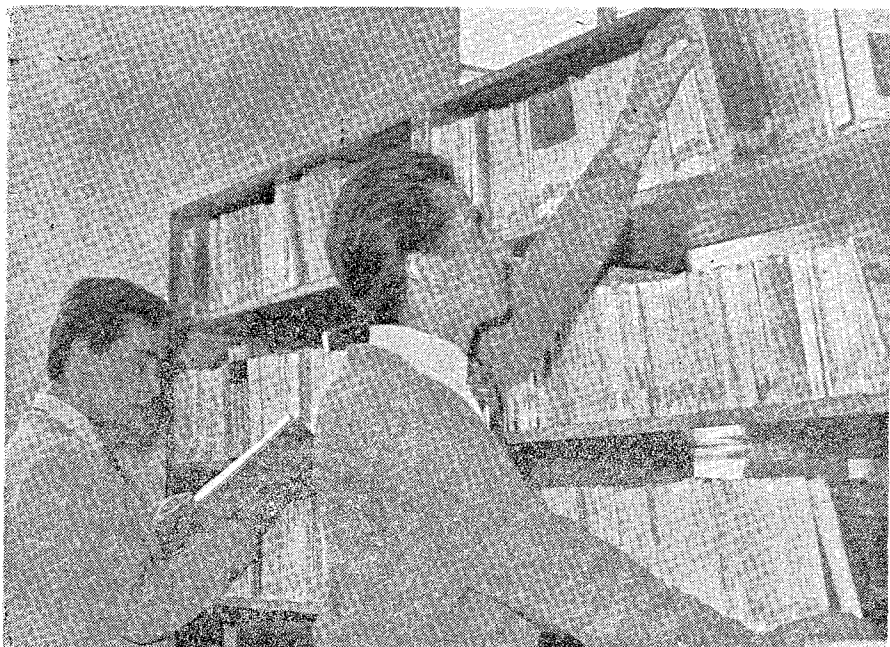

41. Pri štúdiu.

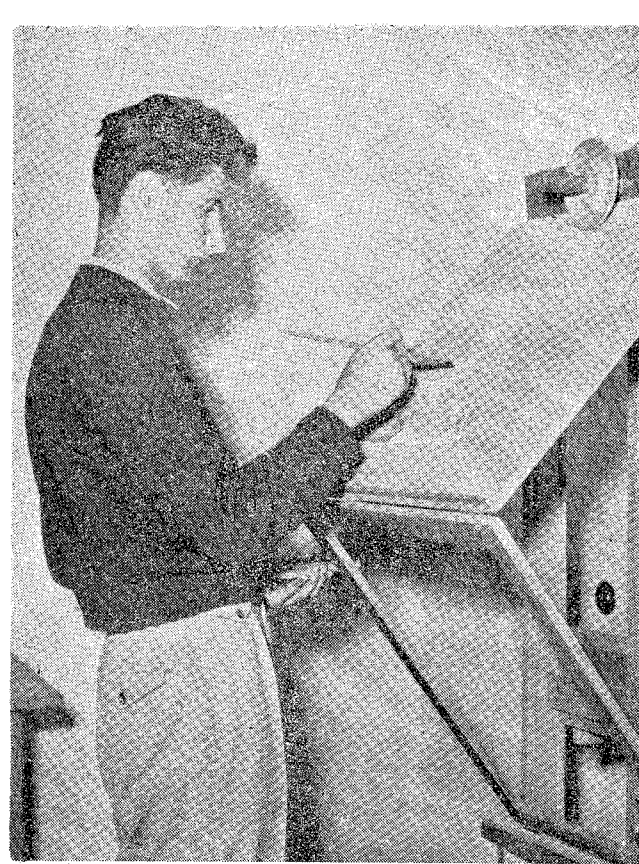

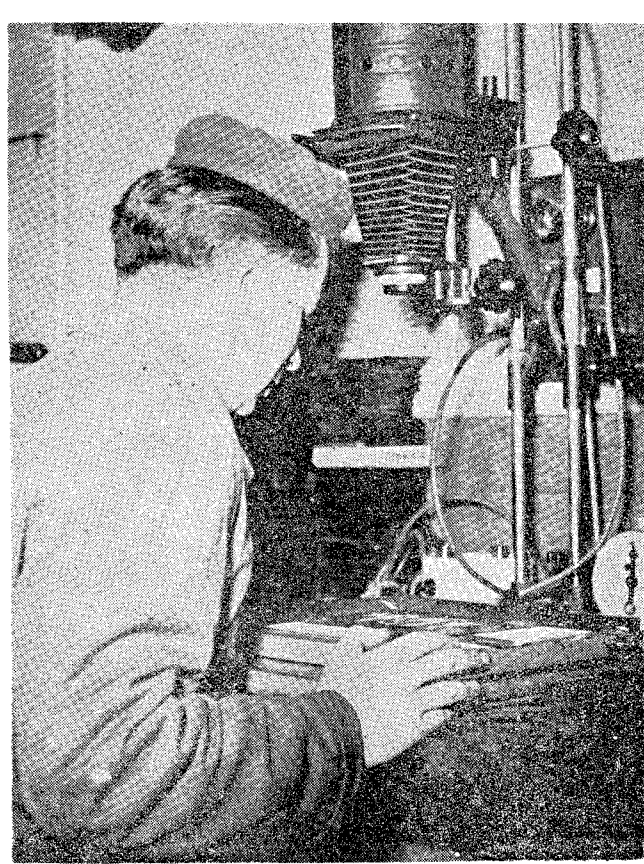
42. Astronomický krúžok pri pozorovaní vesmíru.

43. V čítárni.

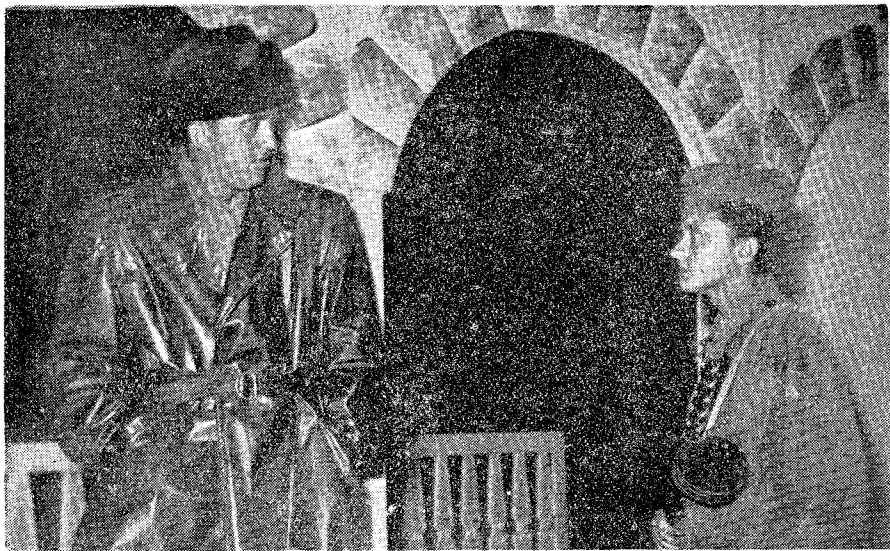
44. Z amaterského výtvarného krúžku.

45. Z amaterského fotografického krúžku.

46. Tanečný krúžok LUT „Jánošík“ r. 1959.

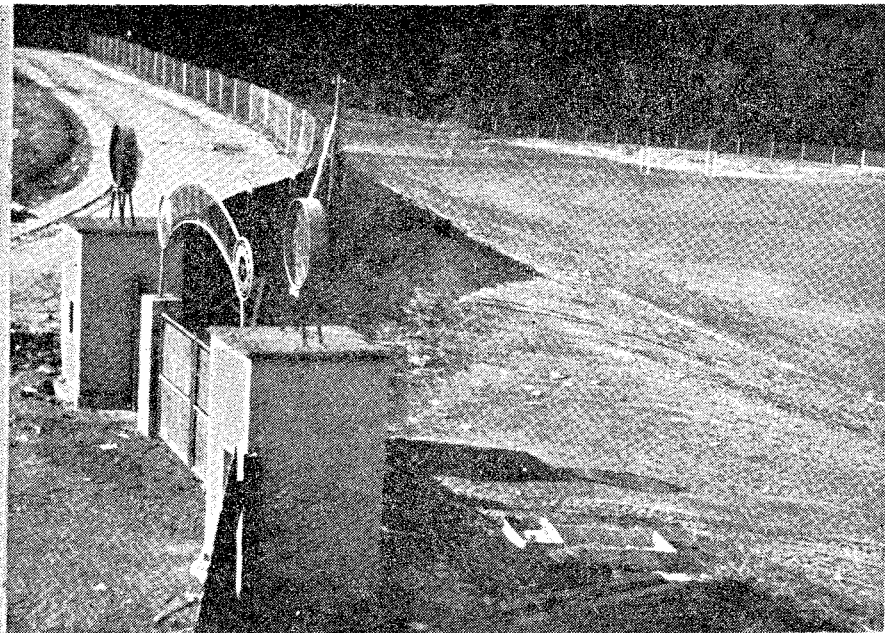
47. Dramatický krúžok LUT. Z hry Bašta r. 1959.

48. Dramatický krúžok EUT. Z hry Nový život r. 1957.

49. Preberanie I. ceny celoslovenských pretekov za hru Nový život. Michalovce, jún 1957.

50. Športový štadión TJ Spartak Pražovce.

51. Futbalový dorast r. 1959.

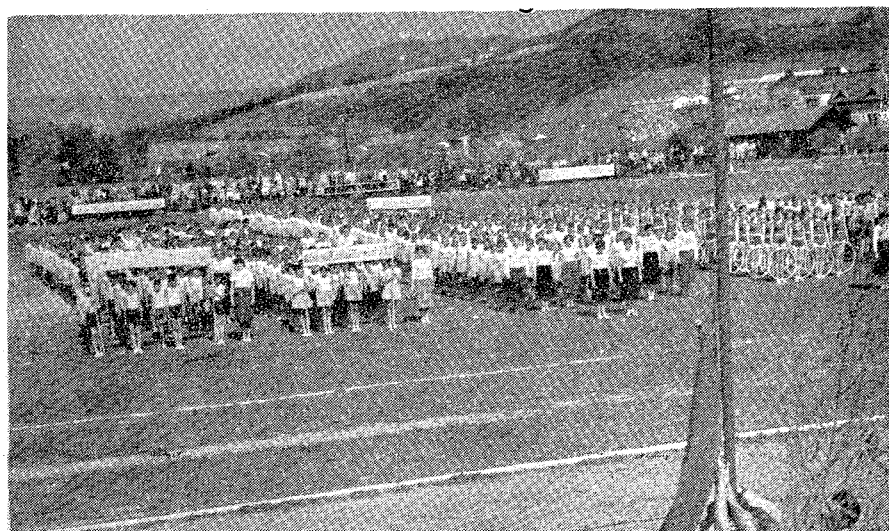
52. Hokejové mužstvo TJ Spartak Prakovce.

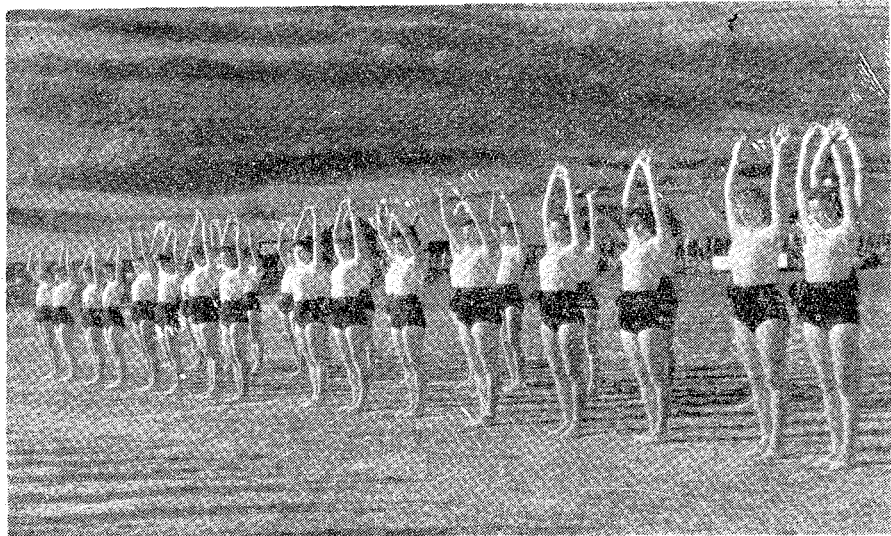
53. Futbalové mužstvo TJ Spartak Prakovce.

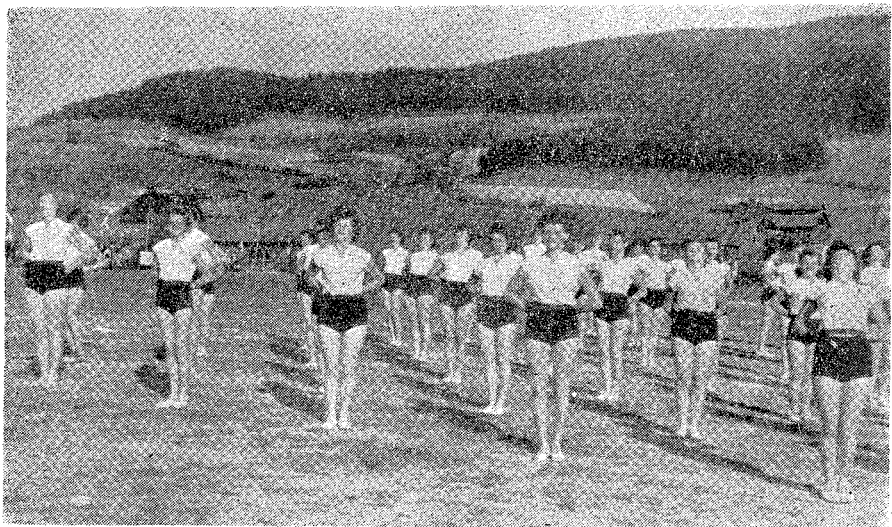
54. Ženský volejbalový oddiel TJ Spartak Prakovce.

55. Slávnostný nástup na okresnej spartakiáde v Gelnici r. 1960 pred II. CS.

56. Naše cvičenky pri vystúpení na OS v Gelnici v rámci príprav na II. CS r. 1960.

57. Naše cvičenky pri vystúpení na OS v Gelnici r. 1960.

58. Pracovní porada poľovníkov r. 1960.

59. V revíri.

zamestnancov v materskej škôlke očakávajú príchod deda Mráza r. 1959.

61. Vystúpenie pred dedom Mrázom r. 1959.

62. *Detský karneval r. 1958.*

63. *Deti našich zamestnancov na rekreácii v pionierskom tábore v Trieste pri Snine r. 1959.*

VI

ČASŤ Z DOTERAZ VYRÁBANÝCH
VÝROBKOV ZÁVODU

Dotkar s guľkovými ložiskami - kľúče na šraubí zo špeciálneho materiálu

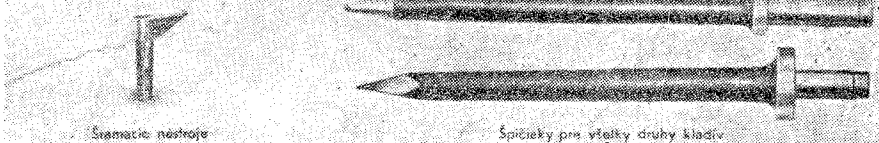
Nástroje pre kováčov a zámočníkov

Ručné kladivá, sveráky, dláta, kľučkáre, vyrovnávacie dosky, vyrovnávacie kužele. Len najkrajšie výrobky pre vysoký výkon. Nástroje pre prácu so stlačeným vzduchom z ľahovanej frvanej ocele značka „Pneuma“

Nástroje pre doty, nástroje pre opracovanie kameňa

mloty, palice oceľové, korunové kladivá, mláty na štiepanie kameňa, kliny na kameň atď.

Štamacie nástroje

Špičky pre všetky druhy kladív

Ručné a strojné vrtáky na kameň — Plná a dutá oceľ vo všetkých profiloch.

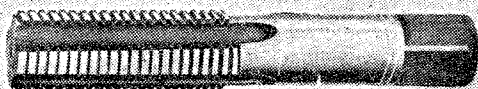
Špeciálna pec pre kalenie špičiek a kovanie nástrokov atď. pre rýchly prevoz.

Spirálové vrtáky

a naspojovacie a rýchlobrezný oceľ

Závitníky, závitnice, čeluste, výstružníky

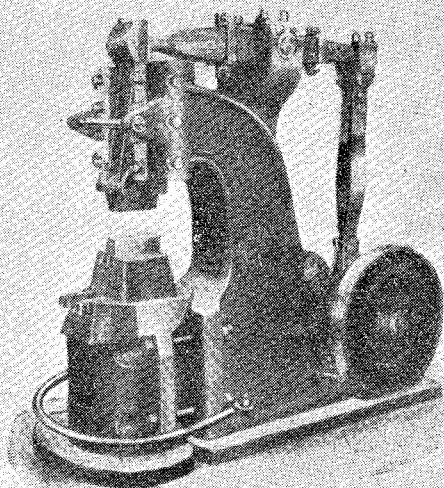
Pilky na kov pre každý účel

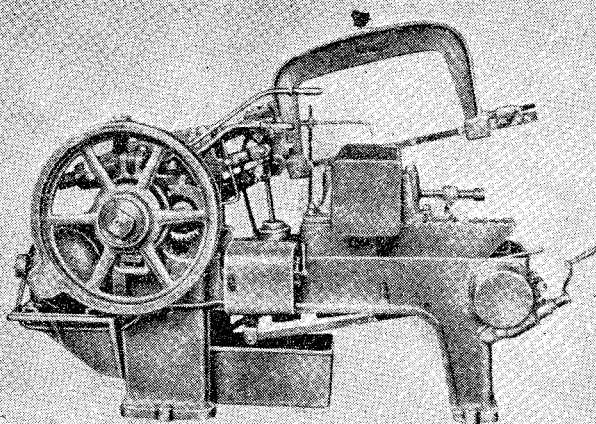
Špeciality: 1. So skupinovými značkami značka „Ideal“

2. So stupňovitým zubom, označ. značka „Rondree“, ľahé na pre ľahé ľahé materiálu

3. Rýchlobrezné pilky na kov pre rýchlobreznú strojnú pílu na kov

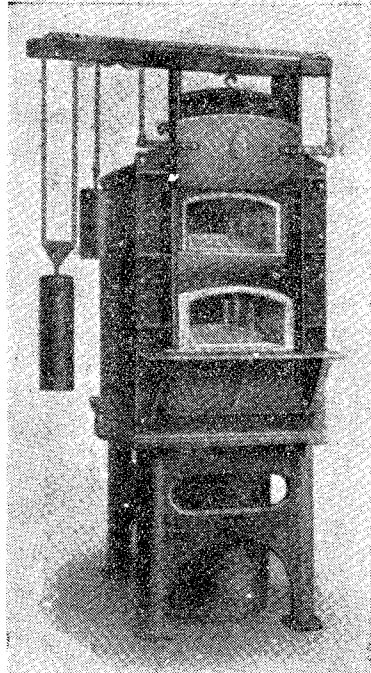

PŮVODNÝ
„AJAX“ ZPRUŽINOVÝ BUCCHAR
NENÁROČNÉ KLADIVO S VELKÝM VÝKOŇOM

„AJAX“ RÝCHLOBEŽNÁ
VYSOKOVÝKONNÁ STROJNÁ PÍLA

s 3 rýchlosťami a chodom na prázdno
Precízny rez - Robustná stavba - Žiadne opravy
VELKÝ VÝKON (150, pofažne 135 rezov za min.)

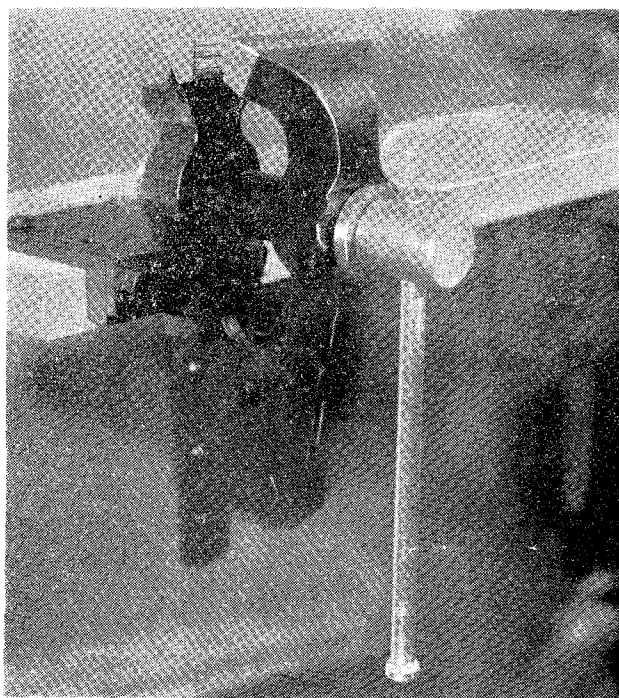

PECE „AJAX“

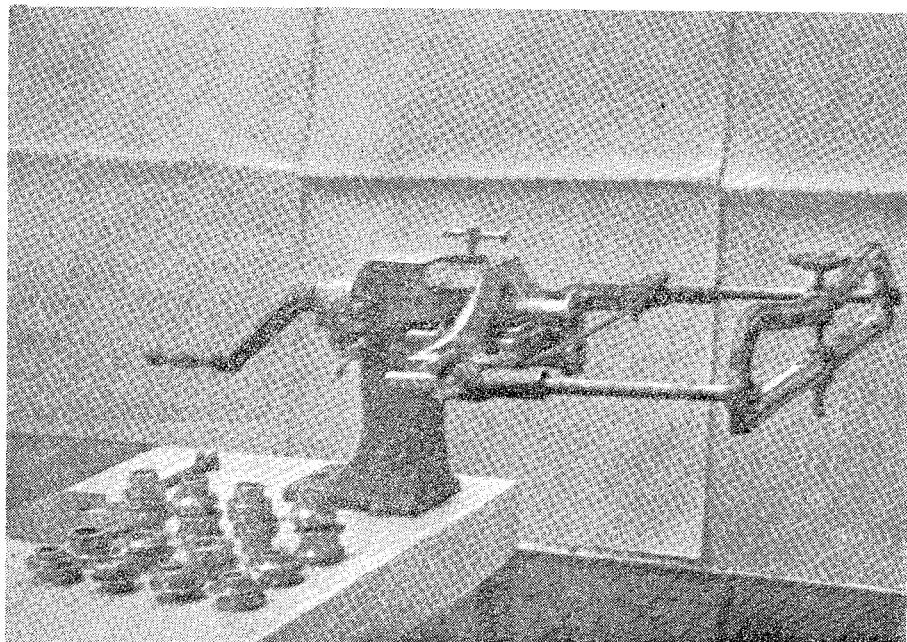
pre
KALENIE,
ŽIHANIE,
NAPŮŠŤANIE,
KOVANIE,
CEMENTOVANIE,
NAVAROVANIE,
SUŠENIE ATĎ.

KOMOROVÉ PECE,
KELÍMKOVÉ PECE

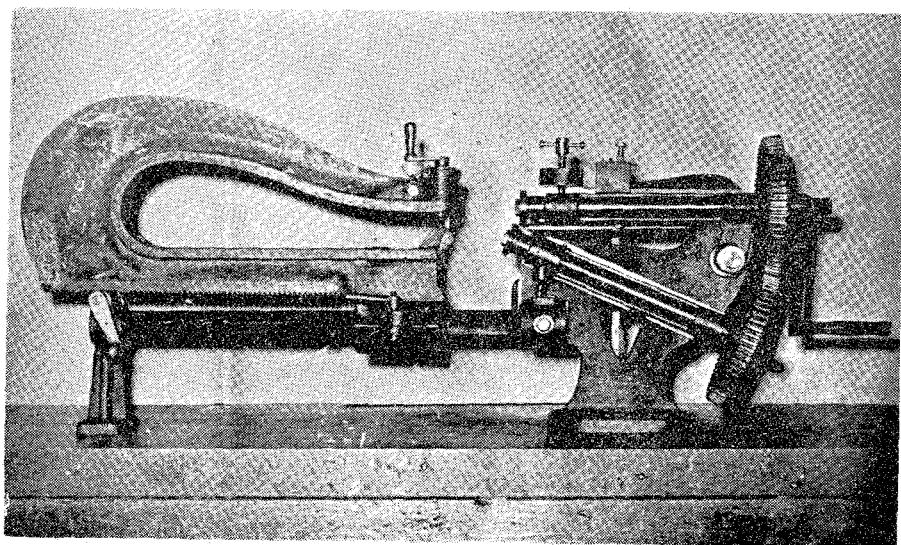
*Bezplatné porady vo
všetkých otázkach tepelného
spracovania našimi
kaličskými odborníkmi*

69. Kovaný zverák.

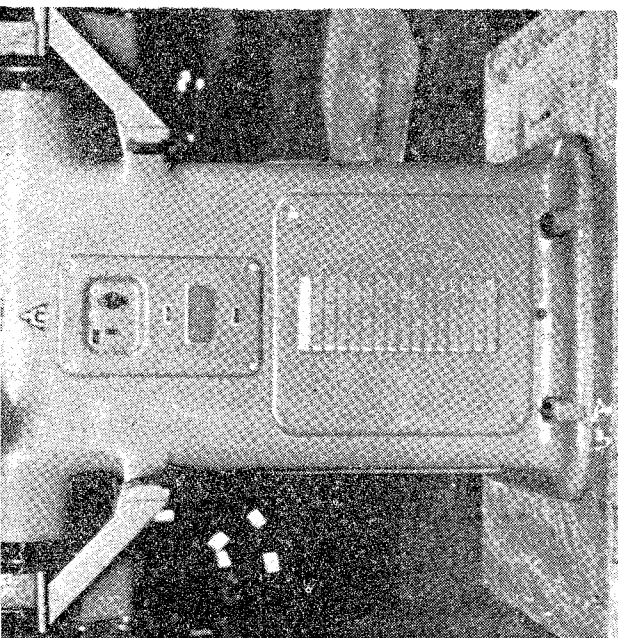

70. Ruční obrubovačka.

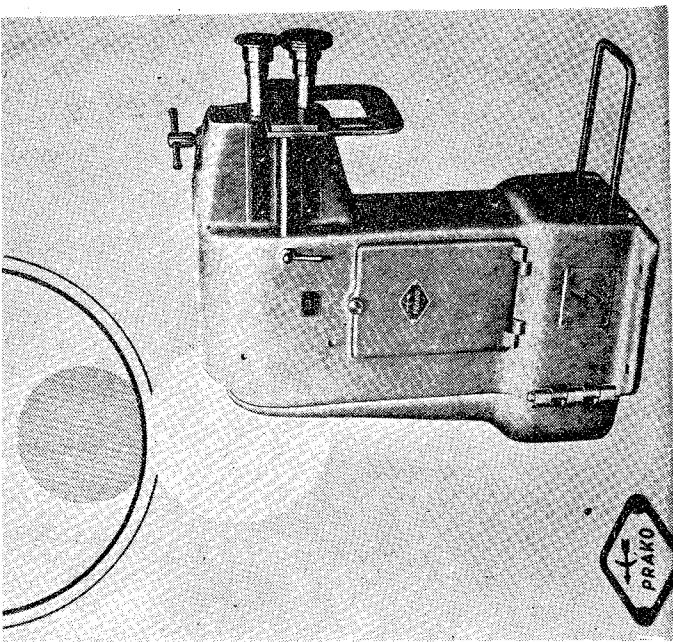

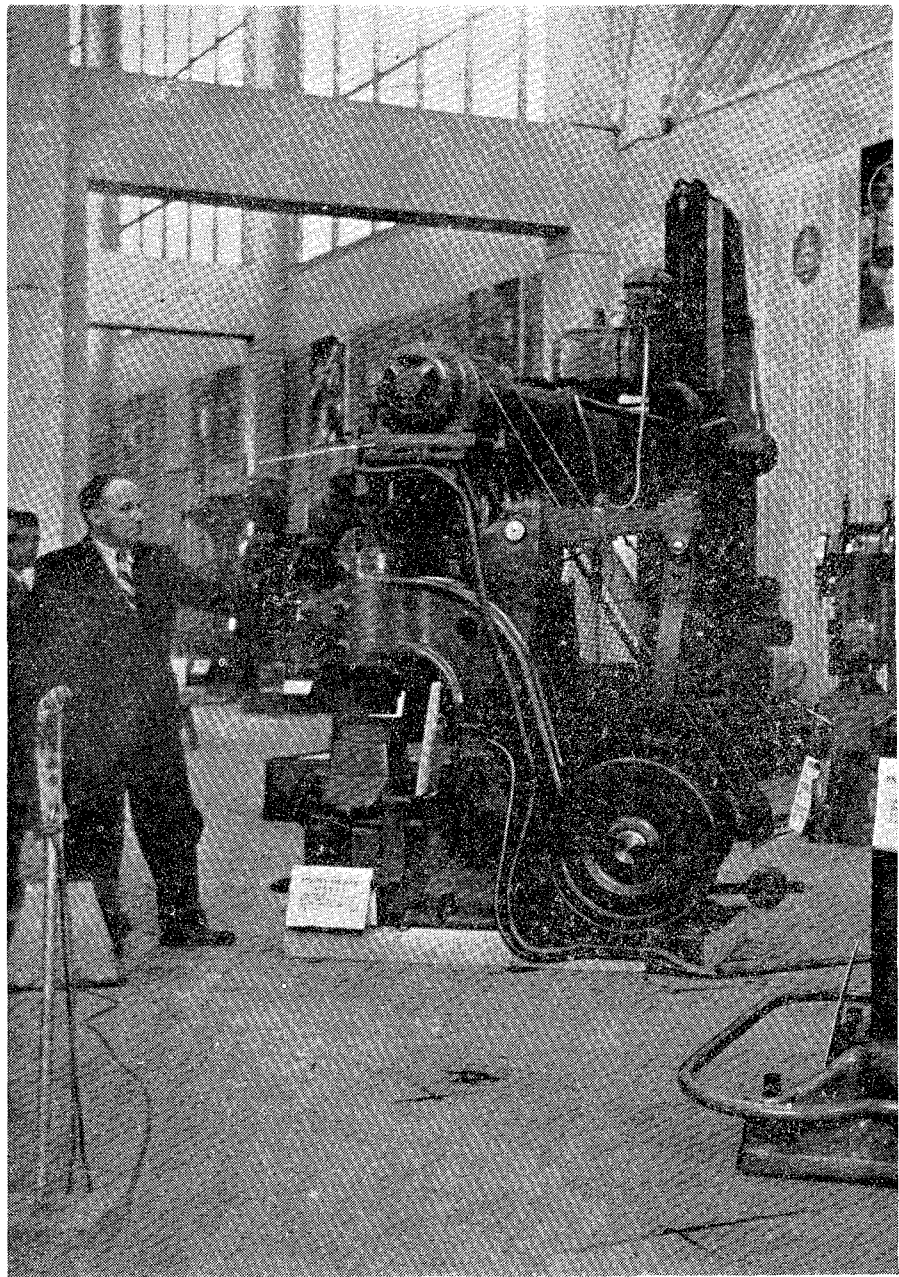
71. Ručné nožnice.

73. Dvojkotučová brúška a leštička.

74. Náš buchar na I. Brnenskej strojárenskej výstave.

VÝVOZ VÝROBKOV ZÁVODU STROJÁREŇ PRAKOVCE DO ZAHRANIČIA

